



**DERLEM DİLBİLİM**  
ve  
**SÖZCÜK ANLAMBİLİM**

**Doğan Aksan**  
**Anısına**

Hazırlayanlar

**Mustafa Aksan & Gülsüm Atasoy**

2021

Toros Üniversitesi Yayınları, Mersin



# DERLEM DİLBİLİM VE SÖZCÜK ANLAMBİLİM

*Hazırlayan*

Dr. Gülsüm Atasoy

2021

Toros Üniversitesi Yayınları, Mersin

DERLEM DİLBİLİM VE SÖZCÜK ANLAMBİLİM

Yayın Hakları © Toros Üniversitesi Yayınları

Basım Tarihi: 2021

Yayınevi Sertifika No: 47723

ISBN: 978-605-9613- 05-7

Matbaa bilgisi: Azde Ajans Basım Yayın Dağıtım Tasarım Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi

Toros Üniversitesi Yönetim Kurulu'nun 07/10/2021 tarih ve 13/55 no'lu kararı ile basılmıştır.

Toros Üniversitesi Dil Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından yayınlanmıştır.

*Tüm hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmadan hiç bir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.*

Web sayfası: <https://www.toros.edu.tr/icerik/tudam>

İletişim Adresi: Toros Üniversitesi Mütercim ve Tercümanlık Bölümü

Akdeniz Mahallesi, 39753 Sokak, No:12 Mezitli//Mersin

# Toros Üniversitesi Dil Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayını



---

Toros Üniversitesi Mütercim ve Tercümanlık Bölümünün Toros Üniversitesi Dil Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi ile ortaklaşa düzenlediği “Derlem Dilbilim ve Sözcük Anlambilim” konulu alıştay, 07-08 Kasım 2019 tarihleri arasında Toros Üniversitesinde gerçekleştirilmiştir.





## İÇİNDEKİLER

### Önsöz

Önsöz..... i

Giriş: Derlem Dilbilim ve Sözcük Anlambilim..... 1

*Gülsüm Atasoy*

### DERLEM DİLBİLİM VE SÖZCÜK ANLAMBİLİM

Sıklık Değerlerinin Sözcükbilimde Kullanımı: İngilizce-Türkçe Bir Karşılaştırma..... 13

*Emrah Özcan*

Türkçede Karşıtlık Tabanlı İkilemeler: Yapı, Anlam ve İşlev..... 37

*Soner Akşehirli*

Sözlük Tanımından Sözcük Ağına: Türkçede Zihinde İmge Yaratma Eylemleri..... 75

*Pınar İbe Akcan*

Güzel Sözcüğünün Derlem-temelli İncelenmesi: Yayılan Ağ Görüntümleri..... 91

*Gülsüm Atasoy*

Sabır ve Çile: YAŞAM, AHLAK ve DUYGU Kavramlaştırmaları..... 119

*Yeşim Aksan ve Mustafa Aksan*



## ÖNSÖZ

Değerli okurlar,

Prof. Dr. Mustafa Aksan ve Prof. Dr. Yeşim Aksan öncülüğünde Derlem Araştırmaları Merkezinin (DAM) başlattığı çalıştaylar 2015 yılından günümüze kadar devamlılığını korumaktadır. Derlem Araştırmaları Merkezi Çalıştayları her sene tematik bir konuyu ele alarak alanında değerli bilim insanlarını bir araya getirmektedir.

Bu çalıştaylar konuları ve tarihleri bakımından “Corpus-based Word frequency: methods and applications” (19-20 Şubat 2015), “Derlem dilbilim ve edimbilim” (14-15 Nisan 2016), “Türkçede biçim ve işlev” (2-3 Kasım 2017), “Derlem dilbilim ve kavramsal metafor çalışmaları” (23 Kasım 2018) başlıklı çalıştaylardır.

07-08 Kasım 2019 tarihleri arasında beşincisi gerçekleşen DAM çalıştayını “Derlem Dilbilim ve Sözcük Anlambilim” temasıyla değerli bilim insanlarını ve öğrencileri bir araya getirmiştir. DAM V çalıştayını Toros Üniversitesi Mütercim ve Tercümanlık Bölümü ile Dil Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi işbirliğiyle düzenlenmiş ve Toros Üniversitesinde gerçekleştirilmiştir.

Elinizdeki bu kitapta DAM V çalıştayında sunulan, bilimsel hakem değerlendirme süreci sonunda basımı uygun bulunan çalışmaların tam metni bulunmaktadır. Her yıl farklı bir konuya odaklanan bu çalıştay dizisinin ürünleri bilimsel kitap dizisi olarak her yıl okurlarıyla buluşacaktır. “Derlem Dilbilim ve Sözcük Anlambilim” başlıklı bu kitap ise bu kitap dizisinin ilk yayımıdır.

Bu ürünün ortaya çıkmasını sağlayan bu kitaba değerli çalışmalarıyla katkı sunan yazarlarımıza başta olmak üzere, makalelerin değerlendirme sürecinde bizlerden desteklerini esirgemeyen değerli hakemlerimize, son olarak ise “Derlem Dilbilim ve Sözcük Anlambilim” kitabının okurlarla buluşmasını sağlayan Toros Üniversitesi Dil Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezine ve Toros Üniversitesi Mütercim ve Tercümanlık Bölümü öğretim üyelerine sağladıkları katkılardan dolayı teşekkürlerimizi sunarız.

Toros Üniversitesi Mütercim ve Tercümanlık Bölümü adına,

Dr. Gülsüm Atasoy





## Giriş: Derlem Dilbilim ve Sözcük Anlambilim

### Introduction: Corpus Linguistics and Lexical Semantics

**Gülsüm Atasoy**

*Toros Üniversitesi*

gulsumatasoy@hotmail.com

**Özet:** Bu giriş bölümü, bu kitaptaki makalelere temel oluşturan derlem dilbilim ve sözcük anlambilim konularında alanda yapılmış çalışmalara genel bir bakış sunmayı amaç edinmektedir.

**Abstract:** This introductory chapter aims to give an overview of the significant studies on corpus linguistics and lexical semantics in the literature as a probe to corpus and lexicon research represented by the individual papers in this book.

#### 1. GİRİŞ

Bu kitap, Türkçenin temelinde derlem dilbilim ve sözcük anlambilim konularıyla ilgili araştırma sorularını farklı kuramlar ve yöntemlerle inceleyerek cevap bulan orijinal çalışmaları bir araya getirmektedir.

Dilbilim alanında sözcük anlambilim çalışılan bir konu olmasına rağmen sözcük anlambilimin derlem dilbilim alanında ve derlem yöntemiye çalışılması daha yenidir. Sözcük anlambilimin derlem dilbilim yöntemleriyle çalışılarak doğal dil verisi aracılığıyla sözcüklerin eğilimlerini göstermeye ihtiyaç vardır. Bu kitap, bu konuda alana katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Bu bölüm sırasıyla 2. kısımda derlem bilim, 3. kısımda sözcük anlambilim ve yaklaşımları ele alacak 4. kısımda ise derlem dilbilim yöntemiyle yapılmış

sözcük anlambilim çalışmaları özetlenecektir. 5. kısımda bu kitapta yer alan çalışmaların özetleri sunulurken 6. kısım bu bölümü sonuçlandıracaktır.

## 2. DERLEM DİLBİLİM

Gelişen teknolojiyle birlikte dili incelemek de zenginleşti. Bilgisayar Dilbilimi, dil çözümlenmelerinde bilgisayarı bir araç olarak kullanmaktadır. Dil incelemeleri ve çözümlenmeleri için derlemlerin kullanılması buna bir örnektir. Derlem dilbilim (İng. Corpus Linguistics) olarak anılan alan doğal dil kullanımına dayalı örnekleri alarak dil incelemelerini yapmaktadır. Sırf niteliksel yaklaşımlardan öteye derlem dilbilimi, elektronik ortamda işlenmiş metinleri niceliksel yöntemler kullanarak belirli bir dil kullanımına ait sıklık bilgilerini de sunmaktadır. Biber (1998)'de belirttiği gibi derlem temelli bir araştırma niteliksel ve niceliksel olmak üzere iki tür bilgiye dayanmaktadır. Derlemler, binlerce veya milyonlarca sözcükten oluşan belirli bir dil kullanımını temsil eden, dil içi ve dil dışı ölçütlerine referans olan araçlardır. Derlem çalışmaları, sözcüklerin belirli dizimler içinde kullanıldığını ve sıklıkla kullanılan sözcüklerin ise belirli eşdizimliliklerinin (collocate) ve kullanımının neler olduğunu göstermeye olanak tanımaktadır (Stubbs, 2002). Bu eşdizimlilikler sayesinde veri bir bütün olarak ele alınabilmekte ve kısa zamanda incelenebilmektedir. Öte yandan derlemlerde, uygulanabilirlik açısından çözümlenmeler eşdizimlilikler üzerinden yapılmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta yapılan çalışmanın derlem kullanımına uygun olup olmadığını saptamaktır.

Hazır derlemlere örnek olarak *Brown Corpus*, Amerikan İngilizcesini içeren 1 milyon sözcükten oluşan ve ilk oluşturulan dil derlemlerinden biridir. *British National Corpus* (BNC), İngiliz İngilizcesine yönelik hazırlanmış, % 10'u sözlü veriden, % 90'ı yazılı veriden oluşan 100 milyon sözcüklük bir derlemdir (Meyer, 2002). Türkçe derlemler ise *Türkçe Ulusal Derlemi* (TUD) (Aksan vd., 2012). TUD, 50 milyon sözcükten oluşan 1990-2013 yıllarını temsil eden büyük ölçekli ve dengeli bir derlemdir. Metinler topluluğunun derlem olabilmesi için makine tarafından okunabilmesi, özgün metinler içermesi ve bir dili veya dil değişkesini temsil etmesi gerekmektedir (McEnery ve diğ, 2006: 4-5). Ayrıca, derlemin dengeli olması güvenilirliğini arttırmaktadır (Hunston, 2008).

Genel olarak derlem dilbilim, daha özelinde ise derlem incelemeleri aşamasında bir diğer önemli konu açıklamadır (annotation). Derlem açıklaması, eklenmiş değer anlamındadır. Bir başka ifadeyle, derlemdeki veriyi, dilbilimsel çözümlenme yaparak açık hale getirmek demektir. Açıklanmış derlemden veri çıkarımı açıklanmamış derlemlere kıyasla daha kolaydır. Örneğin, sözcük türü açıklaması yapılmamış bir derlemden İngilizcedeki *left* (sol) sözcüğünü sıfat olarak derlemden çıkarmak oldukça zordur. Çünkü ortografik olarak *left* sağ

(right) sözcüğüne karşı olarak sıfat, belirteç ya da ad gibi biçemlerinin de olduğu bilinmektedir. Ayrıca, *left leave* (çıkmaq) eyleminin geçmiş zaman ortacı olarak da kullanımları bulunmaktadır. Bu da kullanım açısından zorluk yaratmaktadır. Açıklama sayesinde bunun gibi bir belirsizliği ortadan kaldırmak mümkündür. Açıklanmış derlemde *left* örneğindeki gibi kullanım belirsizliğine sebebiyet vermeden aratılan sözcüğün türünü, eklerini vb. gibi arama ölçütlerini seçerek aramayı özelleştirip derlemin istenilen sonucu getirmesi sağlanmaktadır. Açıklanmış derlem, tekrar kullanılabilir bir kaynaktır. Açıklanmış derlemlerde dilbilimsel çözümler açık ve nesnedir, ancak (Leech, 1997; McEnery ve diğ., 2006). Bu derlemde düz metinler görünmemektedir. Ancak bazı derlemler (WordSmith, Xaira) metinlerin açıklanmamış biçimlerine erişime izin vermektedir. Açıklama aynı zamanda derlem kullanıcılarına dilbilimsel çözümlere dayatmayı da beraberinde getirmektedir. Ancak, kullanıcı kendi yorumlarını da yapabilmektedir. Yukarıda da sözü edildiği gibi, açıklanmış derlemler çok değerlidir ve bu nedenle, bazı derlemler (the Lancaster Parsed Corpus, the London-Lund Corpus) hariç, açık erişimli değildir. Derlem açıklama için üç temel yöntem vardır: otomatik, yarı otomatik (insan ve bilgisayar etkileşimiyle) ve el ile (manuel) (Wichman, 2008; McEnery ve diğ., 2006). Otomatik açıklamada, bilgisayar, önceden tanımlanmış kuralları uygulamaktadır. Bu kuralların uygulanmasıyla ortaya çıkan sonuçların hiçbiri yüzde yüz hatasızdır demek doğru olmayacaktır ancak % 90-95'in üzerinde başarı ile sonuçları araştırmacıya sunduğu bilinmektedir. Derlem açıklaması en temelde üç farklı türde yapılmaktadır: metin üstveri bilgisi, ortografik ve dilbilimsel açıklamalar. Metin üstveri bilgisi açıklaması, metin yazarının cinsiyeti, yaşı, metnin yayın yılı, metin türü gibi metinle ilgili bilgilerin girilmesini kapsamaktadır. Ortografik açıklama, metin dışı özellikleri içermektedir. Yazılı ya da sözlü veriyi makinece okunabilir hale getirmekten öte dil konuşucularının anlayabileceği gibi kodlamak önemlidir. Bu, roma alfabesi dışındaki Yunanca, Rusça, Japonca gibi diller için roma alfabesiyle oluşturulmuş bir derlemde sorunlara neden olabilmektedir. Ancak son yıllarda pek çok dil için destek sunan UTF-8 karakter kodlaması kullanarak bu diller için oluşturulan veri derlem işleme araçlarıyla uyumlu hale getirilmektedir. (McEnery ve diğ., 1996). Dilbilimsel açıklama kendi içinde düzeylere ve biçimlere ayrılmaktadır. Sesbilimsel düzey derlemler, hecelere (sesbilgisel ve sesbirimsel) göre açıklanmaktadır. Biçimbilimsel düzey derlemleri, ek ve kök açısından açıklanmaktadır. Sözcük düzeyinde açıklanan derlemler, sözcük türlerini açıklamaktadır (tagging). Sözdizimsel düzey derlemler, sözdizimsel çözümlerle (parsing) açıklamaktadır. Ayrıca, anlambilimsel alanlarda anlambilimsel açıklamalar yapılmaktadır (McEnery ve diğ., 2006).

Basit anlamda işaretleme sözcüklerin türlerinin derlem işleme araçlarının tanıyabileceği şekilde ek bilgilerin derlem verisine kazandırılması anlamını taşır. Hoffman vd. (2008), işaretlemeyi ilgili sözcüğe sözcük türü bilgisi kodunun girilmesi olarak açıklamaktadır. Diğer bir ifadeyle, işaretleme, sözcüğün

dilbilgisel sınıfının belirtilmesi demektir (Leech, 1997:2). Derlem dilbilimin ilk çalışma yapılan dillerinden biri İngilizcedir. İngilizce için oluşturulan ilk derlemlerin, ICAME (International Computer Archive of Modern and Medieval English), LOB (Lancaster/Oslo-Bergen corpus), SEC (Spoken English Corpus), PoW (the Polytechnique of Wales corpus), Upenn (the University of Pennsylvania corpus), LLC (the London-Lund Corpus), ICE (the International Corpus of English, BNC (the British National Corpus), SCRIBE (the Spoken Corpus Recordings In British English), metinleri dilbilimsel çözümlemelerle zenginleştirildiğinde daha kullanışlı olmaktadır (Atwell, 2008).

Derlem dilbilim, doğal dil verisini yani “gerçekleşmiş dili” inceleyerek dilbilimsel çözümlemeler sağlayan ve verinin sıklık bilgisine göre dildeki eğilimlerini betimleyebilmemize yarayan bir yöntemdir. Derlemler, politik metinlerden eğitim materyallerine, bilimsel yazılardan gazete yazılarına oldukça geniş yelpazeye ulaşan çeşitlilikle dil verisinin incelenmesi amacıyla kullanılabilir (Baker, 2006; Meyer, 2002). Bir araştırmacının bu kadar veriyi tek başına bir anda incelemesi mümkün değilken derlemler sayesinde binlerce kullanım verisi araştırmacıya sunulmaktadır. Dolayısıyla araştırmacının sonuçları da derlem büyüklüğü oranında genellemeye gidilmesine olanak tanımaktadır. Burada önemli olan çalışılacak konunun amacına göre ölçütlerin ve kullanılacak derlemin belirlenmesidir. Çalışmanın amacına yönelik doğru derlem tercihi araştırmacının güvenilir ve geçerli sonuçlara ulaşmasını sağlayacaktır. Çünkü oluşturma aşamasında dilbilimsel ölçütü olmayan, dil dışı ölçütleri belirtilmeksizin oluşturulan metin yığınlarını bir araya getirmek derlem demek değildir. Derlem, dili temsil gücü sağlanmış, ölçütleri iyi belirlenmiş güvenilirliği olan yöntemi alanyazında son derece net çizilmiş bir biçimde bir araya getirilmiş metinler bütünüdür. Yukarıda anılan tartışmalar derlemlerde göz önünde bulundurulması gereken ve araştırmacıların kullanacakları derlemi belirlerken veya kendi derlemlerini oluştururken dikkat etmesi gereken bazı noktalardır.

### 3. SÖZCÜK ANLAMBİLİM VE YAKLAŞIMLARI

Sözcük anlambiliminin gelişmesinin arkasında dört büyük kuramsal akım vardır: önyapısalcı anlambilim ‘prestructuralist semantics’, yapısalcı ve neoyapısalcı anlambilim, üretici ve neoüretici anlambilim ve bilişsel anlambilim.

Önyapısalcı anlambilim, sözcük anlamını artzamanlı açılardan incelemektedir. Alandaki uygulayıcıları Breal ve Paul gibi birçok araştırmacı bulunmaktadır. Yöntemsel olarak önyapısalcı anlambilimciler, anlam değişiminin, sözcüğün anlamının değişmesi sonucu olduğunu savunmaktadırlar. Sözcük anlamlar, psikolojik kavramlar olduğu düşünülmektedir (Geeraerts, 2002; 2010). Yapısalcı ve neo yapısalcı anlambilimciler De Saussure ‘den ilham alarak Tier’i takip

etmişlerdir. Yöntemsel olarak Yapısalcı ve neo yapısalcı anlambilimciler, anlamın anlam yapılarıyla ilişkili olduğunu ve bununda eşzamanlı olduğunu savunmaktadırlar. Dolayısıyla anlam, doğrudan dilbilime dayanmaktadır (Geeraerts, 2002; 2010). Sözcükçe betimleme modelleri olarak üretici ve neoüretici anlambilimi Katz ve Fodor alana tanıtmıştır. Yöntemsel olarak sözcük anlambiliminin eşanlamlılık, karşıt anlamlılık vb gibi sözcük ilişkileriyle açıklanması gerektiğini savunmaktadırlar (Geeraerts, 2002; 2010). Bu akımlar, sözcük tanımları ve betimlemeleri yapılmak amacıyla iki perspektifte uygulanarak birleşmektedir. Bunlar kavrambilim ‘semasiology’ ve adbilim ‘onomasiology’dir. Kavrambilim bakışı, sözcüğe yapı ‘form’ ve görünümüleriyle ‘occurrences’ birlikte odaklanırken adbilim bakışı sözcük yapısı ‘lexical structure’ ve belirli bir kavramı göstermede- ie. anlam ilişkileri-kullanılan adın tercihine odaklanmaktadır. Bu iki bakış, nitel ve nicel sorularla ilgilenmektedir. Kavrambilim bakışı, nitel olarak sözcüğün hangi anlamları olduğunu ve anlamsal olarak bu anlamların birbiriyle ilişkisine bakmakta ve çokanlamlılık, metafor, ve metonimi, vb açısından incelemektedir. Nicel olarak bir kavramın tüm okumalarındaki yapısal ağırlığı sorgulayarak farklı açılardan prototip etkiyi incelemektedir. Adbilim bakışı nitel olarak sözcükçedeki sözcük öğeleri arasındaki anlam ilişkilerine bakmakta; nicel olarak bilişsel açıdan bazı sınıfların diğerlerine göre daha belirgin olup olmadığını incelemektedir (Geeraerts, 2002; 2010).

Türkiyede dilbilimin kurucusu olarak anılan ve Türk anlambilimin önemli temsilcilerinden olan Prof. Dr. Doğan Aksan’ın Türkçe anlambilim ve sözcükbilim üzerine sayısız çalışmaları ve yayınları vardır (Aksan, 1998, 1997, 1996, 1989, 1981, 1980a, 1980b, 1977b, 1976a, 1974, 1972, 1971a, 1971b, 1969a, 1969b). Ayrıca, Doğan Aksan (1977b, 1976a) Sözcük Türleri I ve II kitaplarını yayına hazırlayarak alana kazandırmıştır. “Sözcükbilimi incelemelerini bir metne saplanıp kalmadan, çağın bütün ürünlerine yayararak yürütmek bizi yeni gerçeklere götürecektir. Artık sözcükleri yalnızca biçim yönünden inceleyerek birtakım eğilimlerin saptanması çalışmalarından öteye gitmek gerekir” değerli sözüyle Aksan sanki derlem dilbilim ve sözcük anlambilim çalışmalarını işaret ederek derlem temelli çalışmalara bir gönderimde bulunmuştur.

#### **4. DERLEM DİLBİLİM VE SÖZCÜK ANLAMBİLİM**

Bilgisayar teknolojilerindeki hızlı gelişmeler sayesinde gerçek dil kullanımını içeren büyük derlemeler oluşturulmuştur. Dil derlemi, belli amaçlar temelinde yapılandırılmış metinler bütünüdür. Farklı türlerden yazılı ve sözlü verinin elektronik ortamda bir araya getirilmesiyle oluşturulan milyonlarca sözcükten oluşan derlemeler, bu büyük veri üzerinden dil ve dilin olası tüm kullanımına ilişkin her konunun sorgunabildiği veri tabanlarıdır.

Günümüzde çok sayıda dilin özel yada genel amaçlı derlemleri kurulmuş ve kullanıcıların hizmetine sunulmuştur. Bunlardan biri, Türkçe kullanımlarını belirlemede referans olabilecek Türkçe Ulusal Derlemi (TUD)'dir (Aksan vd., 2012; Aksan, Özel, Yılmaz, Demirhan, 2016). TUD 50 milyon sözcükten oluşan, %98 yazılı, %2'si sözlü Türkçenin kullanımlarından toplanan örnekleri içeren; veritabanı olabildiğince farklı konu alanı ve metin türlerinden 1990-2013 yıllarına ait örneklerin oluşturduğu dengeli ve dili temsil gücüne sahip bir derlemdir.

Derlemler sayesinde yürütülen çalışmalar ile dilin başka yöntem ve araçlarla görülemeyen pek çok önemli özelliği ortaya çıkarılabilir olmuştur. Türkçenin sondan eklemeli bir dil olması sebebiyle derlemden veri çekip incelemek kolay olmamaktadır. Ancak Türkçeyi doğru ve sözcük anlamının gösterdiği eğilimleri açıklama isteği sözcük anlam çalışan araştırmacıların sayısını günden güne arttırmaktadır.

Türkçe üzerine yapılmış derlem dilbilim ve sözcük anlambilim çalışmalarının alana katkıları büyüktür; ayrıca bu çalışmaların derlem dilbilim yöntemlerinin farklı araştırma sorularına odaklanarak farklı kuramlara nasıl uygulanabildiğini göstermesi bakımından da önemlidir. Örneğin, Aksan vd (2009) Türkçede yakın anlamlı *Allah-Tanrı*, *sevgi-aşk-sevda* sözcüklerine ODTÜ derlemden bakmış Türkçe sözlükte yer almayan ancak yer alması gereken işlem özelliklerini betimlemişlerdir. Aynı şekilde Atasoy (2015) *millet* sözcüğünün sözlük tanımlarını ve derlemden çıkan tanımları karşılaştırarak sözlük tanımı için öneriler getirmiştir. Aksan ve Demirhan (2015) derlemden sözcük sıklığı listelerinin üst sıralarında yer alan adlar dilbilgisel ve sözcüksel bağlaşıklık öğeleri olarak görülen ve genel adlar olarak adlandırılan öğeleri derlem verisi üzerinden belirleyerek ortaya çıkan örüntülerini nitel ve nicel olarak açıklamışlardır. Buna ek olarak Atasoy (2017) sıklık listelerinde başlarda yeralan genel adlardan *kadın* ve *adam* sözcüklerinin örüntülerine, anlam ve yapı özelliklerini derlem-çıkışlı olarak betimlemiştir. Sözcük anlambilim ve derlem dilbilim çalışmaları özellikle sözcük profillerini görebilmek için de çok değerlidir. Bu konuda Aksan (2018) *küsmek*, *darılmak*, *gücenmek* sözcüklerinin derlem çıkışlı incelemiş ve sözcük profillerini betimlemiştir. Aynı şekilde Uçar (2018a) *gülümseme*, *tebessüm* ve *gülücük* sözcüklerinin örüntülerini ve derlem görünümlerini açıklamıştır. Yakın anlamlı gibi görünen ancak sözlük tanımlarında birbiriyle açıklanan bu sözcüklerin anlam farklarını betimlemede ve tanımlamada derlem somut veriler sayesinde dil kullanımlarını ortaya çıkarmaktadır. Bu konuda yapılmış derlem temelli sözcük betimleme çalışmaları (Uçar, 2018b; Erköse & Uçar, 2014; Uçar, Kurtoğlu, Yıldız, 2011) mevcuttur. Benzer şekilde anlambilimde çokanlamlılığı açıklarken de somut derlem verileri önem kazanmakta ve bu alanda çalışmalar yapılmaktadır. Örneğin, sözcük tanımlama

ve çokanlamlılık (Erköse & Uçar, 2020) üzerine çalışmıştır. Uçar ve Kurtoğlu (2011) eylemlerde çokanlamlılığı derlem temelli araştırmış ve (2012) *ver-*eyleminin çokanlamlılık durumunu derlemden göstermiştir. Bu sorunu çözmek için Uçar (2017) sözlükbilimsel olarak çokanlamlı eylemlerin gösterim sorunları üzerine derlem-temelli bir sözlük sunum önerisi getirmiştir.

Derlemin sıklık bilgisi vererek sonuçları somutlaştırması araştırmacının sezgilerinden öte kanıtlar sunarak konuyu açıklamasına sebep vermektedir. Derlem verisinin dilin eğilimlerini doğru ve kanıtlar sunarak betimlenebilir olması derlem kullanarak yapılan farklı alanlardaki dil çalışmalarını da arttırmaktadır. Örneğin, derlem temelli sözcük anlambilimi çalışmalarının Türkçenin eğitimine katkısı da çalışılan konulardandır (Aksan, 2011; Mersinli ve Demirhan, 2012). Buna ek olarak, derlem dilbilim yöntemlerinin çocukların dil edinim ve gelişim sürecinde de uygulanarak yoğunluklu olarak maruz kaldıkları dilsel girdiye ilişkin sözcük örüntülerini ve anlam betimlemesini ortaya koyduğu görülmektedir (İbe Akcan, P. ve U. U. Demirhan, 2016a; 2016b).

Ayrıca, derlem dilbilim incelemeleri, birden çok sözcükten oluşan sözcük birimlerinin metin kuruluşunda önemli işlevlerinin olduğunu göstermektedir. Rastlantı ötesi sıklıkla bir arada kullanılan çok sözcüklü birimlerin metin türlerini belirlemede etkili olduğunu gösteren işlevleri ile ilgili Aksan ve Aksan (2015) çalışmaları Türkçede çoksözcüklü birimlerin yapısal türlerinin ve işlevsel görünüşleri göstermesi bakımından önemlidir. Aynı şekilde Yıldız ve Aksan (2014) Türkçe bilimsel metinlerde eylemleri çalışarak bu alana katkı sunmuşlardır.

Türkçedeki karşıt anlamlı sözcüklerin görünümünü ortaya koymayı amaçlayan Akşehirli, derlem dilbilim yöntemini kullanarak çalışmalarında karşıt anlamlı sıfatları çalışmaktadır. Örneğin, derlem-temelli yaptığı çalışmalarında dereceli karşıt anlamlılarda belirtisizlik ve ölçek yapısını çalışarak sınıflandırmıştır (Akşehirli, 2014). Akşehirli, ayrıca karşıt anlamlı sıfatların eş-kullanım sıralamasını T-skor değerine göre yaparak eş-kullanım varsayımına dayalı olarak Türkçe karşıt anlamlılar için bir kurallılık listesine ulaşmış (2016); Türkçe bağımlı karşıt anlamlılığı çalışmıştır (2018).

## 5. KİTABIN YAPISI VE BÖLÜMLERİNİN ÖZETİ

Bu kitap beş bölümden oluşmaktadır. Her bölüm derlem dilbilim ve sözcük anlambilim alanlarında Türkçe ile ilgili alanda cevap bekleyen sorulara yönelmişler; her bir çalışma farklı yöntemlerle doğal dil verisinden yararlanarak, çeşitli örneklerle açıklamış ve bu sorulara farklı çözümler sunmuştur. Kitap, Türkçede derlem dilbilim ve sözcük anlambilim üzerine birçok araştırma

sorusuna odaklanmaktadır. Bu sayede güncel olarak tartışılan konulara yöntemsel olarak ışık tutmayı ve alana derlem dilbilim ve sözcük anlambilim çalışmaları açısından katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Birinci bölümde Emrah Özcan sıklık değerlerinin sözlükbilimde kullanımına ilişkin İngilizce ve Türkçe sözlükler arasında bir karşılaştırma yapmıştır. Özcan, derlem çalışmalarının dilin sözvarlığını ortaya koymaları bakımından özellikle sözlükbilim çalışmalarına önemli veriler sunduğunu belirtmekte ve bir dilde sıkça kullanılan sözcüklerin sözlükte yer alması gerektiği görüşüyle dilde sık kullanılan sözcüklere maddebaşı değerinin verilmesi gerektiğini savunmaktadır. Yazar, 1990'lerden itibaren Longman ve Collins öğrenici sözlüklerinde sıklık verilerinin sayısal olarak sözlük kullanıcılarıyla paylaşılması İngilizce öğrencilerine olumlu yönde fayda sağladığını ileri sürmektedir. Bu amaçla çalışmasında derlem verilerinden elde edilen sıklık değerlerinin sözlük hazırlama sürecinde nasıl kullanılabileceğini İngilizce ve Türkçe sözlükler arasında bir karşılaştırma yaparak ortaya koymaya çalışmıştır.

İkinci bölümde Soner Akşehirli Türkçede karşıtlık tabanlı ikilemeleri yapı, anlam ve işlev bakımından çalışmıştır. Biçimbilimsel ikileme kuramı (Inlekas & Zoll 2005) çerçevesinde Türkçede karşıt anlamlı sıfatlarla kurulan ikilemeleri ele alarak ardışık olarak kullanılmasıyla bir niteleme ekseninin anlambilimsel olarak yinelenildiği bu yapıların anlamsal ve işlevsel özelliklerini betimlenmek için Türkçe Ulusal Derlemi (TUDv3) kullanmıştır. Yazar, çalışmasında, bu yapıların bir nitelik ölçeğinin kutupsallığının yansızlaştırılması, eksenin iki kutbuna vurgu yapılarak ölçeğin vurgulanması olmak üzere başlıca iki ek anlamsal bileşenle kurulduğunu ve bu sayede biçimbilimsel ikileme kuramı çerçevesinde bunların neden ikileme olduklarını açıklamaktadır. Ayrıca, çoğunlukla niceleyicilerle birlikte kullanılan karşıt tabanlı ikilemeler, niceleme işlemi hangi açılardan etkileyebileceği ilişkin kimi önerilerde bulunmaktadır.

Üçüncü bölümde Pınar İbe Akcan, Türkçede zihinde imge yaratma eylemleri ve sözlük tanımları üzerine çalışarak sözcük ağı önerisinde bulunmaktadır. İbe Akcan sözcük ağı veritabanı (Miller, 1995; Fellbaum, 1998) sözcüklerin bilişte yakın bulunuşlarını eşsetler (İng. synsets) üzerinden ortaya koymayı amaçladığı bilgisine dayanarak kendi çalışmasında eylemlerin sözlük tanım metinleri çözümlendiğinde ortaya çıkan sözcük sıklıkları ile anlam ilkeli olma ve potansiyel eşset olma durumlarını tartışmış ayrıca tanımlardaki bu sözcükler ile Türkçe anadili konuşucularının eylemlere ilişkin yargılarının örtüşüp örtüşmediğini incelemiştir. Yazar, çalışmasında Türkçe bir grup eylem temelinde *Türkçe sözcük ağının eylem ağı ayağı nasıldır?* ve *Türkçe eylem sözlükçe yapılanması nasıldır?* kuramsal sorularının yanıtlanmasına katkıda bulunmayı hedeflemiştir.

Dördüncü bölümde Gülsüm Atasoy çokanlamlılık üzerine prototip temelli sınıfsal yapıyı göstermesi için anlambilimin geliştirdiği Türkçe çokanlamlı *güzel* sözcüğü aracılığıyla yayılan bir ağ (ing. radial network) örneği sunmuştur. Yayılan ağ, çokanlamlılıktaki sözcük anlamların tipik olma durumuna göre yakınlık uzaklık ilişkisini gösteren zengin bir kaynaktır. Atasoy bu çalışmasında Türkçede *güzel* sözcüğünün çokanlamlılığını ortaya koymak için güzel'in sıfat kullanımlarını doğal dil verisi (Türkçe Ulusal Derlemi) aracılığıyla elde edilen görünümelerini ve sözlük tanımlarını inceleyerek *güzel* sözcüğünün anlamlarındaki benzerliklerini ve farklarını betimlemiştir. Yazar, elde edilen bulgular sonucunda Türkçe *güzel* sözcüğünün çokanlamlılığını gösteren yayılan bir ağ oluşturmuştur. Buna göre, merkezde olan anlamı en tipik anlamken merkezden uzaklaştıkça yan anlama gidilmektedir. Çalışmanın sonuçları, Türkçede güzel olarak nitelendirdiğimiz şeylerin *duyu*, *karakter* ve *başarı* anlamları olmak üzere üç temel anlamda toplandığını göstermiştir.

Beşinci bölümde Yeşim Aksan ve Mustafa Aksan derlem verisinden Türkçe kültürel olarak önemli olan *çile* ve *sabır* kavramlarını incelemiştir. Aksan ve Aksan, *çile* ve *sabır* kavramlarının kaynak alan öğeleri olduklarında yalnızca DUYGU hedef alanını değil, diğer başka alanların öğelerini de kavramlaştırmada etkili olduklarını savunarak bu iki kavramı ve hedef alanlarını incelemek amacıyla çalışmalarında derlem verisini kullanarak, gelenekselleşmiş kalıp anlatımlar, deyimler ve derlemde saptanan diğer sıklıkla kullanılan örüntüleri çözümlenmiştir. Yazarlar, çalışmalarının sonucunda *sabır* ve *çile*, uzun tarihsel geçmişlerine karşın, güncel dil kullanımlarında öncelikli olarak, YAŞAM, AHLAK ve DUYGU kavramlaştırmalarında etkin rol oynadıklarını göstermişlerdir.

## 6. SONUÇ

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte sözcük anlambilim alanında da dil çalışmalarını açıklarken gerçekleşmiş dil verilerinden sayısal sıklık bilgileri aracılığıyla dil eğilimlerini görmek ve somut verilerle destekleyerek açıklamak için Derlem dilbilim ve yöntemlerine ihtiyaç artmaktadır. Bu amaçla, bu kitap derlem dilbilim ve sözcük anlambilim üzerine çalışan araştırmacıların farklı kuramsal bilgilerini ve uygulama tecrübelerini bir araya getirerek gelecek çalışmalara ışık tutabilir.

Bu kitabın hedef okuyucuları, derlem dilbilim ve sözcük anlambilim alanında ilgi duyan, çalışan veya çalışacak bilim insanları, araştırmacılar ve öğrenciler olabilir. Kitap aynı zamanda sözcük anlambilim konularının derlem dilbilim yöntemleriyle nasıl ele alındığını merak eden ve çalışmak isteyen yeni mezun dil öğrencileri için de yol gösterici olacaktır.

**KAYNAKÇA**

- Aksan, D. (1998). *Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksan, D. (1997). Türklerde Sözlükçülük, Bugün Türkiye’de Sözlük, *XI. Dilbilim Kurultayı Bildirileri* (ss. 231-236). ODTÜ.
- Aksan, D. (1996). *Türkçenin sözvarlığı*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksan, D. (1989). Neuere Funde zur Lexikologie des Köktürkischen. B. Brendemoen (Ed.) *Altaica Osloensia* (Proceedings from the 32th Meeting of the PIAC) (pp. 9-14.). Oslo: Universitetsforlaget.
- Aksan, D. (1981). Sözcükbilim Açısından Dil Devriminden Çıkarılabilecek Sonuçlar Üzerine. *Atatürk’ün Yolunda Türk Dil Devrimi* (ss. 112-113). Ankara:Türk Dil Kurumu.
- Aksan, D. (1980a). Sözcükbilim. *Dilbilim ve Dilbilgisi Konuşmaları I*, 51-74.
- Aksan, D. (1980b). Türkçenin Sözvarlığı Üzerine. *TDAY – Belleten*, 17-22.
- Aksan, D. (1977a). Bemerkungen Zur Semasiologie und Lexikologie des Alttürkischen, *Materialia Turcica*, III, Bochum: Studienverlag Dr. N. Brockmeyer, 33-37.
- Aksan, D. (1977b). Sözcük Türleri II. Ankara: TDK Yayınları.
- Aksan, D. (1976a). Sözcük Türleri I. Ankara: TDK Yayınları.
- Aksan, D. (1976b). *Tartışılan Sözcükler ve Özleştirme Sorunu*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayını.
- Aksan, D. (1974). Eşanlamlılık Sorunu ve Türk Yazı Dilindeki Eksikliğin Saptanmasında Eşanlamlılardan Yararlanma. *Türkoloji Dergisi IV/1*, 1-14.
- Aksan, D. (1972). Bir Sözlük (Türkiye’de Halk Ağzında Derleme Sözlüğü VI) (tanıtma-eleştiri). *Türk Dili* (254), 224-226.
- Aksan, D. (1971a). *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi*. Ankara:Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayını.
- Aksan, D. (1971b). Kelimebilimi ve Anlambilimi Ölçütlerinden Yararlanarak Bir Yazı Dilinin Eksikliğini Saptama Yolları, I: Kavram Alanı-Kavram Ailesi İlişkileri. *TDAY – Belleten*, 254-262.
- Aksan, D. (1969a). *Kelimelerin Ölümü Olayı ve Türk Yazı Dilindeki Örneklerinde Arapça ve Farsça Unsurların Etkisi Üzerine Notlar: Necati Lugal Armağanı*, (ss.97-108). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Aksan, D. (1969b). Uluslararası Adbilimleri Kurultayı ve Düşündürdükleri. *Türk Dili*, 219. 176-78.
- Aksan, M. & Aksan, Y. (2015) Multi-word Expressions in Genre Specification. *Dil ve Edebiyat Dergisi*, 12(1), 1-42.
- Aksan, Y. (2018). Küsmek, darılmak, gücenmek: Derlem çıkışlı sözcük profilleri. (pp. 1-30). Yeşim Aksan & Mustafa Aksan (Eds.) *Türkçede Yapı ve İşlev: Şükriye Ruhi Armağanı* Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Aksan, Y. & Demirhan, U. U. (2015). Genel adlar: Sıklık listesinden işlevsel ulamlara [General nouns: From frequency lists to functional categories]. *Proceedings of the 28th National Linguistics Conference, 08-09 May 2014, Sakarya University*.
- Aksan, Y., Özel, S.A., Yılmaz, H., & Demirhan, U. (2016). The Turkish National Corpus (TNC): Comparing the Architectures of v1 and v2. *TurCling 2016*, 32-37.
- Aksan, Y., Aksan, M., Koltuksuz, A., Sezer, T. Mersinli, M., Demirhan, U. U., Yılmaz, H., Kurtoglu, Ö., Atasoy, G. Öz, S., Yıldız, İ.2012. Construction of the Turkish National Corpus (TNC). *Proceedings of the Eight International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2012)*. Istanbul: Türkiye. Address [http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2012/pdf/991\\_Paper.pdf](http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2012/pdf/991_Paper.pdf)

- Aksan, Y. (2011). Derlem temelli sözcük anlambilimi çalışmalarının Türkçenin eğitime katkısı [Contribution of corpus-based lexical semantic studies to teaching of Turkish]. L. Uzun & Ü. Bozkurt (Eds.) *Theoretical and Applied Researches in Turkish Language Teaching*, 345-358. Essen: Die Blaue Eule
- Aksan, Y., Duran, N.; Erşen, D.; Hızarcı, Ç.; Korkmaz, S.; Sever, B. & Sezer, T. (2009). Türkçede yakın anlamlı sözcüklr: Bir derlem çalışması [Synonomous words in Turkish: A corpus-based analysis]. M. Sarıca, N. Sarıca & A. Karaca (Eds.) *Proceedings of the XXIIth National Linguistics Conference*, 558-567. Ankara: Cantekin
- Akşehirli, S., (2018). Türkçede Bağımlı Karşıt Anlamlılık. *Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 4, 41-60.
- Akşehirli, S., (2016). *Eş-Kullanım Varsayımına Göre Türkçede Kurallı Karşıt Anlamlılık*. 30. Ulusal Dilbilim Kurultayı (pp.289-296). Ankara, Turkey
- Akşehirli, S., (2014). Dereceli Karşıt Anlamlılarda Belirtisizlik ve Ölçek Yapısı. *Journal of Language and linguistic Studies*, 10, 47-66.
- Atasoy, G. (2017). “Türkçede Genel Adlar: Kadın ve Adam”, *The Journal of The Faculty of Languages and History-Geography*, 57, 186-200. E-ISSN:2459-0150
- Atasoy, G. (2015). “Dictionary Word Definitions versus Corpus-based Word Definitions”, *Ankara Papers in Turkish and Turkic Linguistics*, ed. D. Zeyrek, Ç. Sağın Şimşek, U. Ataş and J. Rehbein, 353-366, The Harrassowitz Verlag Publishing House, Weisbaden. ISBN: 3447105232
- Atwell, E. (2008). Development of tag sets for part of speech tagging. A., Lüdeling ve M., Kytö (Haz.), *Corpus linguistics: An international handbook* (ss. 501-527). Berlin: Walter de Gruyter.
- Baker, P. (2007). *Using corpora in discourse analysis*. Continuum
- Baker, M. C. 2004. *Lexical categories*. Cambridge University Press.
- Biber, D., Conrad, S., Reppen, R. (1998). *Corpus linguistics: Investigating language structure and use*. Cambridge University Press.
- Erköse, Y. & Uçar, A. (2020). Sözcük tanımlama ve çokanlamlılık. Uçar, A., P. İbe Akcan, F. Çetintaş Yıldırım (Haz.) *Dilbilimde Güncel Tartışmalar* (ss. 161-169). Ankara: Dilbilim Derneği Yayınları.
- Erköse, Y. & Uçar, A. (2014). Türkçedeki dur- konumlama eyleminin derlem temelli bilişsel anlam çözümlemesi. S. N. Büyükkantarcioglu, I. Özyıldırım, E. Yazar, & E. Yağlı (Haz.) 27. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri (ss. 351-358). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Garside, R., Leech, G., & McEnery, A. (1997). *Corpus Annotation*. London and New York: Longman,
- Geeraerts, D. (2010). *Theories of lexical semantics*. Oxford: Oxford University press.
- Fellbaum, C. (1998). *WordNet: An electronic lexical database*. Cambridge: MIT
- Hoffman, S., Evert, S., Smith, N., Lee, D., Prytz, Y.B. (2008.) *Corpus linguistics with BNCweb-a practical guide*. Germany: Peterlang.
- Hunston, S. (2008.) Collection strategies and design decisions. A., Lüdeling and M., Kytö (Haz.), *Corpus linguistics: An international handbook* (154-167). Berlin: Walter de Gruyter.
- Inkelas, S & Zoll, C. (2005). *Reduplication: Doubling in Morphology*. UK: Cambridge University Press.
- İbe Akcan, P. ve U. U. Demirhan. (2016a). The Database of Cartoons and Commercials as Visually Oriented Language Input: Motivations, the Procedure and Methodological Issues. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi* 2016 (1), 1-15.
- İbe Akcan, P. ve U. U. Demirhan (2016b). Görsel Destekli Dil Girdileri olarak Reklamlar ve Çizgi Filmler Projesi: Tanıtım ve İlk Bulgular. XXX. *Ulusal Türk Dilbilim Kurultayı Bildirileri Kitabı* (281-288). Ankara Üniversitesi, Ankara

- Kennedy, G. (1998). *An introduction to corpus linguistics*. Longman
- Marcus, M. P., Santorini, B., ve Marcinkiewicz, M. A. (1993). Building a large annotated corpus of English: The Penn treebank. *Computational Linguistics*, 19(2), 313-330.
- McEnery, T., Xiao, R., & Tono, Y. (2006). *Corpus-based language studies*. Routledge.
- McEnery, T., Wilson, A. (1996). *Corpus linguistics*. Edinburgh University Press.
- Mersinli, Ü. & Demirhan, U. U. (2012). Çok Sözcüklü Kullanımlar ve İlköğretim Türkçe Ders Kitapları. Mustafa Aksan ve Yeşim Aksan (haz.) *Türkçe Öğretiminde Güncel Çalışmalar*, 113-122. Mersin, Mersin Üniversitesi
- Meyer, C. (2002). *English corpus linguistics: An introduction*. Cambridge University Press.
- Miller, G. (1995). *WordNet: A lexical database for English*. *ACM* 38/11, 39-41.
- Stubbs, M. (2002). *Words and phrases*. Oxford: Blackwell.
- Türkçe Ulusal Derlemi *Web sayfası*: <https://www.tnc.org.tr/tr/>
- Uçar, A. (2018a). Gülümseme, tebessüm ve gülücük: Örüntüler ve derlem görünümleri. Y. Aksan & M. Aksan (Haz.), *Türkçede Yapı ve İşlev: Şükriye Ruhi Armağanı*, (ss. 61-48). Ankara: BilgeSu.
- Uçar, A. (2018b). Türkçede kahkaha: Derlem görünümleri ve örüntüleri üzerine bir ön çalışma. *Mersin Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi*, 15(2), 45-62.
- Uçar, A. (2017). Sözlükbilimsel olarak çokanlamlı eylemlerin gösterim sorunları: Derlem-temelli bir sözlük sunum önerisi. S. N. Büyükkantarçioğlu, I. Özyıldırım & E. Yarar (Haz.), *45. Yıl Yazıları*, (ss. 341-359). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınlar
- Uçar, A. & Kurtoğlu, Ö. (2012). A Corpus-based Account of Polysemy in Turkish: The Case of the Verb ver- 'give'. E. Kincses-Nagy & M. Biacsi (Haz.) *The Szeged Conference: Proceedings of the 15th International Conference on Turkish Linguistics held on August 20-22, 2010 in Szeged*, (539-551). University of Szeged: Szeged.
- Uçar, A. & Kurtoğlu, Ö. (2011). Eylemlerde çokanlamlılık: sözlük verisinin derlem temelli görünümleri. Ç. Sağın-Şimşek ve Ç. Hatipoğlu (Haz.), 24. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildiri Kitabı, 17-18 Mayıs 2010 (398-410). Ankara: ODTÜ
- Uçar, A., Kurtoğlu, Ö. & Yıldız, İ. (2011). Sözcük türlerinde belirsizlikler üzerine derlem-temelli bağlam-içi gözlemler. Hatice Çubukçu ve diğ. (Haz.), 25. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildiri Kitabı, 5-7 Mayıs 2011, (227-236). Adana: Çukurova Üniversitesi.
- Wynne, M. (2008). Searching and concordancing. A., Lüdeling and M., Kytö (Haz.), *Corpus linguistics: An international handbook (706-737)*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Yıldız, İ. & Aksan, M. 2014. Türkçe bilimsel metinlerde eylemler: Derlem temelli bir inceleme. [Predicates in Turkish academic texts: A corpus-based analysis]. Büyükkantarçioğlu, N. et al. (Haz.) 27. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri, [ Proceedings of 27th national conference] 247-253. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

## SIKLIK DEĞERLERİNİN SÖZLÜKBİLİMDE KULLANIMI: İNGİLİZCE-TÜRKÇE BİR KARŞILAŞTIRMA

Using Frequencies in Lexicography: A Comparison of English-Turkish  
Dictionaries

**Emrah Özcan**

*Yıldız Teknik Üniversitesi*

eoSCAN@yildiz.edu.tr

**Özet:** Derlem çalışmaları dilin sözcük varlığını ortaya koymaları bakımından özellikle sözlükbilim çalışmalarına önemli veriler sunar. Bu veriler arasında sözcüğün sıklık değeri yer alır. Sıklık, “derlemde bir dilsel öğenin kaç defa geçtiğini gösteren yüzdelik değer” olarak tanımlanmaktadır (Y. Aksan, Mersinli & Yaldir, 2011, s. 397). Türkçe Ulusal Derlemi (TUD)’nin (Y. Aksan, Aksan, Koltuksuz, Sezer, Mersinli, Demirhan & Yıldız 2012) çıktılarından biri olan “Türkçe Sıklık Sözlüğü: Öğrenenler için Temel Sözcük Varlığı”nın (Y. Aksan, Aksan, Mersinli & Demirhan, 2017), gerek anadil konuşucularını hedef alan genel sözlüklerin, gerekse yabancı dil olarak Türkçe öğrenici sözlüğünün hazırlanma sürecinde önemli bir kaynak olduğu yadsınmaz. Bu bağlamda da bir dilde sıkça kullanılan sözcüklerin sözlükte yer almasının gerekliliği göz ardı edilemez. Bu nedenle dilde sık kullanılan sözcüklere, Aksan’ın (2004, s. 376) da belirttiği gibi, sözlükte “maddebaşı değerinin verilmesi” gerekmektedir. Örneğin İngilizce gibi dillerde yapılan çalışmalara bakıldığında, sıklık değerlerinin hem genel sözlüklerde hem de pedagojik sözlüklerde farklı biçimlerde de olsa sıkça kullanıldığı görülmektedir. 1960’lardan itibaren sözlüklerde kullanılmaya başlanan genel derlem verileri (Faab, 2017), 1990’lardan itibaren Longman ve Collins öğrenici sözlüklerinde sıklık verilerinin sayısal olarak sözlük kullanıcılarıyla paylaşılması biçiminde kendini göstermektedir (Kilgarrieff, 1997). Bu veriler ışığında, sıklık değerlerinin hem genel olarak anadil konuşucuları hem de Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenenler için hazırlanacak sözlüklerde sözlük maddebaşı seçimi ve maddebaşı anlam sıralamasında yardımcı bir öğe olarak kullanılması, buna ek olarak sözcüklerin sıklık görünümlerinin sözlükte kullanıcılara

gösterilmesi sözlük hazırlama sürecinde olumlu yönde fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmada, derlem verilerinden elde edilen sıklık değerlerinin sözlük hazırlama sürecinde nasıl kullanıldığı İngilizce ve Türkçe sözlükler arasında bir karşılaştırma yapılarak ortaya konmaya çalışılacaktır.

**Anahtar sözcükler:** *Sözlükbilim, Türkçe Sözlük, Öğrenci Sözlüğü, Sıklık, Maddebaşı Seçimi, Maddebaşı Anlam Sıralaması, Tanımlama Sözcükleri, Derlem Temelli Sözlük*

**Abstract:** Corpus studies provide important data especially for lexicographical studies through revealing the core vocabulary of the language. These data include the frequency value of words. Frequency is defined as “percentage value that indicates how many times a linguistic element is cited in the corpus” (Y. Aksan, Mersinli & Yaldır, 2011, p. 397). One of the outputs of the Turkish National Corpus (TNC) (Y. Aksan, Aksan, Koltuksuz, Sezer, Mersinli, Demirhan & Yıldız 2012) is a frequency dictionary called “A Frequency Dictionary of Turkish: Core Vocabulary for Learners” (Y. Aksan, Aksan, Mersinli & Demirhan, 2017) and it is undeniably an important resource for compiling either general monolingual dictionaries for native speakers or learner’s dictionaries for Turkish as a foreign language learners. In this regard, it is important to include frequently used words in the dictionary. Therefore, frequently used words in the language should be “given the value to be a headword” in the dictionary as Aksan (2004, p. 376) states. When we look at lexicographical studies and their practices in languages such as English, it is seen that frequency values are frequently used in both general and pedagogical dictionaries, albeit in different formats. General data from corpus have been in use in dictionaries since the 1960s (Faaß, 2017), and starting from 1990s, Longman and Collins learners’ dictionaries share these numbers of frequency data with their dictionary users (Kilgarriff, 1997). Given these data, it is believed that the frequency values will not be used solely as an aid for dictionary users, both native speakers and those who learn Turkish as a foreign language, but also for headword selection and sense ordering during the process of dictionary compiling.

This study aims to find out how frequency values obtained from corpus are used in the dictionary compiling process via comparing English and Turkish dictionaries.

**Keywords:** *Lexicography, Turkish Dictionary, Learners’ Dictionary, Frequency, Headword Selection, Sense Ordering, Defining Vocabulary, Corpus-based Dictionary*

## 1.GİRİŞ

Bir sözcüğün var olup olmadığı dilde kullanılıp kullanılmadığıyla ölçülebilir. Bunu anlamının en kolay yolu o sözcüğün bir metin ya da söz içerisinde yer alıp almadığına bakmaktır, böylece o sözcüğün varlığına tanıklık edilir. Bunu yapmanın yolu, dilde geçen metinleri ve/veya sözleri bir araya toplamaktır ki özetle derlemi tarif etmiş oluruz. Bu bakımdan derlemler bu varoluşa tanıklık etmeleri nedeniyle dilin betimlenmesine yardımcı olurlar. Bu betimleme sadece tanıklıkla sınırlı kalmaz, dilde hangi sözcüklerin daha çok tercih edildiği, hangilerinin daha az tercih edildiğini göstermiş olur. Bu noktadan hareketle,

derlemler sözlüklerin oluşturulma süreçlerinde sözlükbilimcilere yol gösterir, sözlüğün içermesi gereken sözcüklerin hangileri olmaları konusunda onlara ipucu verir.

Derlemleri daha iyi tanıyabilmek için farklı dilbilim sözlüklerinde yer alan tanımlamalarına bakılabilir. Vardar'ın (1998) *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*'nde her ne kadar “*derlem*” sözcüğü yer almasa da başka kaynaklarda da derlem yerine kullanılan “*bütünce*” sözcüğü tanımlanmaktadır. Vardar “*bütünce*” sözcüğünü şöyle tanımlamaktadır:

**bütünce** (Alm. Korpus, Fr. corpus, İng. corpus). Bir dili betimlemek ve çözümlenmek amacıyla derlenmiş sözlü ya da yazılı örnekler, sözceler bütünü. Her bütünce bir seçme ürünüdür. Betimlemeye yönelen bir dilbilimci inceleyeceği alanı en iyi biçimde yansıtabilecek ve kendisine elverişli bir gözlem temeli sunabilecek bir bütünce saptamak zorundadır. Buna karşılık, üretici dilbilgisinde, hiç değilse buradaki anlamıyla bütünce kullanılmaz.

İmer, Kocaman ve Özsoy'un (2011) “*Dilbilim Sözlüğü*”nde de derlem sözcüğü yerine yine “*bütünce*” sözcüğü yer almakta ve tanımı şu biçimde yapılmaktadır:

**bütünce** (corpus) *genel* Dil betimlemelerinde ya da dil konusundaki varsayımları doğrulamada kullanılan yazılı/sözlü veriler toplamı. Üretici dilbilimciler dil bütünceleri zorunlu olarak bir seçmenin ürünüdür, bu nedenle sınırlıdır diyerek eleştiri yöneltmişler, dilin bütünlüğüne ulaşmak için dilbilimcinin sezgilerinin de veri olarak kullanılabileceğini öne sürmüşlerdir. Dilbilim incelemelerinde bütüncenin kapsamlı ve dilin bütününe kuşatacak biçimde olması ve yeni verilerle desteklenmesi gerekir.

Bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere derlemler sözlüklerin hazırlanmasında dilde kullanılan sözcüklere işaret etmeleri açısından önemlidir. Sözlük hazırlık sürecini sözcüklerin sıklıkları saptar dolayısıyla dilde daha sık kullanılan sözcüklerin daha az kullanılanlara göre sözlüğe alınma olasılığı elbette ki yüksektir. Kısacası, dilde sıkça kullanılan sözcüklerin sözlükte yer alması amaçlanır.

Bu çalışmanın amacı, derlemden elde edilen sıklık değerlerinin İngilizce ve Türkçe sözlüklerde nasıl kullanıldığını karşılaştırarak betimlemektir. Bu betimleme çerçevesinde, sıklık değerlerinin gerek genel sözlüklerde gerekse öğrenici sözlüklerinde nasıl kullanıldığı ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu karşılaştırma Türkçe sözlük çalışmalarının günümüzde geldiği noktayı belirlemesi açısından önem taşımaktadır. Buradan hareketle, Türkçe sözlük çalışmalarında sıklık değerlerinin nasıl kullanılacağı gözden geçirilecek, çalışma sonunda elde edilen veriler ışığında sıklık değerlerinin Türkçe Sözlük'te gösterilmesi durumunda ortaya çıkacak olası ürün ve olası yararları tartışılacaktır.

## 2. KURAMSAL ÇERÇEVE

Sözlüklerdeki tanımlardan da anlaşılabilceği gibi derlemler dilin betimlenmesi, özelde de sözlükbilim çalışmalarıyla dil öğretimine bir taban oluşturma görevini üstlenmektedir. Derlemleri odağına alan derlem dilbilim çalışmaları da bu açıdan çok önemli çıktılar sunmaktadır. Bu çıktılara Kocaman ve Osam (2000) da sözlüklerinde “derlem dilbilim” maddesinin tanımında yer vermektedir:

*“Değişik amaçlarla kullanılmak üzere bilgisayarla (yazılı, sözlü) kapsamlı metinlerin toplanması ve işlenmesiyle ilgili dilbilim dalı. Bütüncü dilbilim yoluyla toplanan veriler betimlemeli, kuramsal dilbilim için veri sağlamanın yanında, özellikle sözlük hazırlanması, kitap yazımı gibi güncel uygulama alanları için sözcük sıklıklarının saptanması vb amaçlarla da kullanılır. İngilizcede en çok bilinen bütün çalışmaları arasında British National Corpus anılabilir (bkz. Johnson & Johnson, 1998)”*

Tanımda kuramsal dilbilim için sağlanan verilerden, sözlüklerin hazırlanmasına verilen katkıdan ve buna ek olarak da sözcük sıklıklarının saptanmasından bahsedilmektedir. Tam bu noktada derlemlerin aslında birden çok çıktı sağladığı çok açık bir biçimde görülmektedir. Derlemlerin kullanılmaya başlanmasından önce bu gibi çıktılardan yararlanmak için 1960’ların başlarında ilk olarak bilgisayarlar sözlük hazırlama çalışmalarında sınırlı biçimde sadece veritabanı olarak kullanılmaya başlanmıştır (Faaß, 2017; Horák & Rambousek, 2017). 1978 yılına gelindiğinde *Longman Dictionary of Contemporary English* sözlüğü hazırlanırken bilgisayarlardan yararlanılmıştır ancak bu uygulamalar bir derlem içermemektedir sadece bilgisayarların hesaplama hızından faydalanılmıştır. İlk olarak 1980’lerin başlarında *COBUILD* projesi kapsamında güncel bir İngilizce derlemi oluşturulmuş ve ardından da derlemler sözlüklerde kullanılmaya başlanmıştır (Sinclair, 1987). 1990’larla birlikte yaynevleri kurum içerisinde kullanılan özel sözlük hazırlama yazılımlarını kullanmaya başladılar (Horák & Rambousek, 2017, s. 180). Hemen ardından 1995’de, *Longman Dictionary of Contemporary English (LDOCE3)* ve *Collins Couild (COBUILD2)* sıklık değerlerini sözlükte kullanmaya başladılar (Kilgarriff, 1997). İnternet’in yaygınlaşması ve bilgisayarların gelişmesiyle, artık günümüzde birçok sözlük bilgisayarlardan ve bunun bir yan ürünü olarak da derlemlerden yararlanmaktadır. Bu bağlamda özetleyecek olursak, derlemlerden elde edilen veriler öncelikle hangi sözcüklerin dilde yer aldığı ve sonrasında da bu sözcüklerin dilde ne kadar çok kullanıldığı ya da diğer bir deyişle sıklık bilgisidir. Özellikle İngilizce sözlüklerde sıklık değerlerinin hem genel sözlüklerde hem de öğrenci sözlüklerinde farklı biçimlerde de olsa sıkça kullanıldığı görülmektedir.

### 2.1. SIKLIK

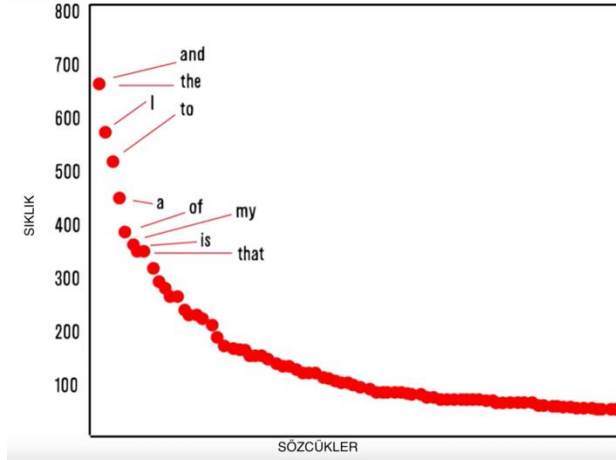
Vardar (1998) sıklığı (*frequency*) şöyle tanımlamaktadır:

“Belli uzunlukta bir konuşma ya da yazıda aynı dilsel olgu ya da birimin gerçekleşme sayısı. Sıklık, kullanılabilirlik kavramıyla birlikte yabancı dil öğretimi alanından öğretilecek öğelerin belirlenmesine ve düzeylendirilmesine büyük katkıda bulunmuştur. Yabancı dil öğretme dışında sözlük çalışmalarının yanı sıra, biçembilim incelemelerinde de bu kavramlar geniş ölçüde yararlanılmıştır. Dildeki sözcüklerin yazıda ve konuşmada eşit olarak dağılmadığını gözlemleyen, kimi öğelerin diğerlerine oranla daha sık kullanıldığını bilincine varan araştırmacılar, birçok dilde sözcüksel sıklık dizelgeleri oluşturmuşlardır. Bu çalışmalar özellikle dil öğretimi konusunda yararlı olmuş, yöntemlerin geliştirilmesini sağlamıştır...”

Vardar’ın tanımı sıklığın ne olduğunu ve bu bilginin nasıl kullanılabileceğini açık ve detaylı bir biçimde tanımlamakta ve sıklığın özellikle yabancı dil öğretimi alanındaki kullanımına dikkat çekmektedir. Aksan ve diğ. (2011, s. 397) sıklığı “derlemde bir dilsel öğenin kaç defa geçtiğini gösteren yüzdelik değer” olarak tanımlamaktadır. Kısacası sıklık dilde bir sözcüğün ne kadar yoğunlukta kullanıldığını göstermektedir. Bu bakımdan diyebiliriz ki, derlemler dilde kullanılan sözcükleri ortaya çıkarmakla kalmaz aynı zamanda hangilerinin daha sık kullanıldığını gün yüzüne çıkarır ve bu bilgiler yabancı dil öğretimi alanında öğrencilere hangi sözcüklerin öncelikle öğretilmesi gerektiğinin bilgisini de sağlamış olur. Bu bakımdan Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi alanında tek dilli bir Türkçe Öğrenci Sözlüğü’nü oluşturabilmek için sıklık verileri büyük önem taşımaktadır.

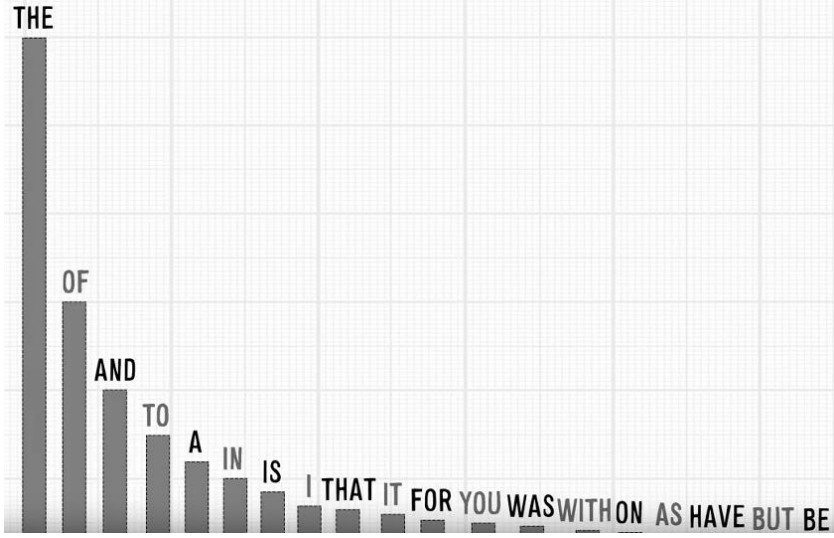
### 2.1.1. ZIPF YASASI VE PARETO İLKESİ

George Kingsley Zipf (1902-1950) tarafından 1930 yılında ortaya atılan Zipf Yasası’na (*Zipf Law*) göre herhangi dildeki bir metinde kullanılan sözcükler sıklıklarına göre sıralandıklarında sözcüklerin sıra numarasıyla o sözcüğün sıklık sayısı sabit bir sayıdır yani N sırasındaki bir sözcük metnin içerisinde  $1/N$  defa tekrar eder (“Zipf yasası”, 2017). Diğer bir deyişle, ikinci sırada yer alan bir sözcük birinci sıradaki sözcüğe göre  $1/2$  oranı, üçüncü sıradaki sözcük ikinci sıradaki sözcüğe göre  $1/3$  oranı kadar siktir böylece birinci sıradaki sözcük ikinci sıradaki sözcükten iki kat, üçüncü sıradaki sözcükten ise üç kat daha fazla tekrar etmektedir. Zipf, James Joyce’un 1922 yılında yayınlanan *Ulysses* adlı romanında geçen sözcüklerin sıklık değerlerini ve sıralamasını yapmış ve en sık kullanılan sözcüğün 8.000 defa, sıklık sıralamasında 10. olan sözcüğün 800 defa, 100. olan sözcüğün 80 defa ve 1000. olan sözcüğün ise 8 defa tekrar ettiğini gözlemiştir (“Zipf yasası”, 2017). Sözcükler arasındaki bu sıklık ilişkisinin sabit bir biçimde örüldüğü görülmektedir. Shakespeare’in *Romeo ve Juliet* adlı eserindeki sözcükler için *Text Analyzer* (Adamovic, 2009) kullanılarak yapılacak bir sıklık sayımında ilk 10 sözcük şöyle sıralanır: *and, the, I, to, a, of, my, is, that, in*. Tüm sözcükler bir log-log grafiğine aktarıldığında da Şekil 1’dekine benzer bir resim ortaya çıkar.



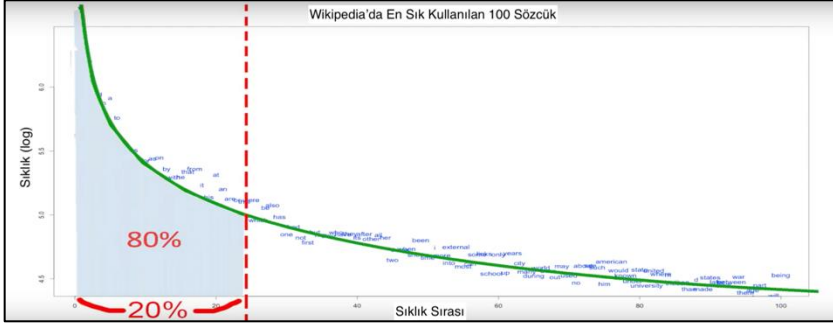
Şekil 1. Romeo ve Juliet'te geçen sözcüklerin log-log grafik üzerindeki görünümü

Şekil 1’de görüldüğü üzere sözcüklerin sıklıkları belli bir sabit oranında azalarak grafikte kavisli bir eğri oluşturur ve sıklık değeri yüksek sözcüklerin arasındaki açıklık gözle görülür biçimdeyken sıklık değeri düşük sözcüklerin birbirlerine yaklaştıkları, eğrinin ise düzleşmeye başladığı gözlemlenir. Zipf Yasası’nda da belirtildiği gibi, sıklık değeri en yüksek sözcükten en düşük sözcüğe doğru sözcüklerin sıklık değeri arasındaki fark giderek azalır, bu nedenle de eğrinin başında sözcükler arasındaki açıklık geniştir, sona doğru iyice daralır. Shakespeare’in *Romeo ve Juliet* eseri özelinde ortaya çıkan bu görünüm dilin geneli için de geçerlidir. Davies (2008) tarafından oluşturulan *The Corpus of Contemporary American English (COCA) (Güncel Amerikan İngilizcesi Derlemi)* derlemi İngilizcenin en sık on sözcüğünü şöyle sıralar; *the, of, and, to, a, in, is, I, that* ve *it*. Bu sözcüklerin sıklık değerlerine bakıldığında yine Zipf Yasası’na uyduklarını ve yine benzer özellikte bir eğri oluşturduklarını görürüz (bkz. Şekil 2).



Şekil 2. COCA'ya göre İngilizcedeki en sık sözcüklerin sıklık sıralaması

Zipf Yasası dilin belli örüntüler sergilediğini ve bu örüntünün genel geçer bir yanı olduğunu ortaya koymaktadır. Zipf Yasası'yla birlikte çokça anılan Pareto İlkesi (*Pareto Principle*) de dilin bu özelliğini başka bir pencereden ele alır. 80-20 kuralı, önemli azın yasası ya da etken seyrekliği ilkesi olarak da anılan bu ilke İtalyan ekonomist Vilfredo Pareto'nun 1906 yılında, ülkesindeki gelir dağılımının eşitsizliğini göstermek için oluşturduğu bir matematiksel formüle dayanır. Bu formüle göre Pareto İtalya'daki arazilerin yaklaşık %80'inin, nüfusun %20'sine ait olduğunu gözlemlemiştir ("Pareto ilkesi", 2020). Bu olgudan yola çıkarak ortaya atılan Pareto İlkesi'nin birçok alanda da geçerli olduğu gözlenmiştir. Zipf Yasası doğrultusunda oluşan grafiği Pareto İlkesi penceresinden bakacak olursak bir metin kümesinin %20'lik kısmını oluşturacak olan en sık kullanılan sözcükleri bilmek, o dili anlamak için gerekli olacak %80'lik dilime de hâkim olmak demektir. Bu durumu örneklendirmek için Wikipedia'da kullanılan en sık 100 sözcük bir log-log grafiği üzerinde gösterilmektedir (bkz. Şekil 3). Eğrinin kavis yapmaya bitirip düzleşmeye başladığı yere bir kesit çizildiğinde kesitin sol tarafında sık kullanılan sözcükler, sağ tarafında da daha az kullanılan sözcükler kalacaktır. Kesitin solda kalan kısmında yer alan sözcükler çeşit (*type*) olarak takriben %20'lik bir bölümü temsil etse de örnekçe (*token*) olarak %80'lik kısmı temsil etmektedir. Diğer bir anlatımla kesitin solunda kalan sözcükler, yani sık kullanılan sözcükler, metnin tümünü anlamamızı sağlayacak olan sözcüklerdir.



Şekil 3. Wikipedia'da en sık kullanılan 100 sözcük. Kaynak: (Michael Stevens, 2015)

## 2.2. DİL ÖĞRETİMİNDE DERLEM KULLANIMI

Dili betimleme özelliklerinden dolayı derlemler, gerek dil öğreniminde öğrencilere gerekse dil öğretiminde öğreticilere büyük yararlar sağlamaktadır. Bu yararların en başında da dilde en sık kullanılan sözcüklerin listelenmesi gelmektedir. Bir sözcüğe derlemlerde sık rastlanması, o sözcüğün dilde çokça kullanıldığını gösterdiğinden dilde sıkça kullanılan sözcükler dil öğrencilerinin karşısına da sıkça çıkma eğilimindedir. Bu bağlamda hedef dilde en sık kullanılan sözcükleri öğrenmeye odaklanan bir öğrenci dil öğrenim süreçlerini daha başarılı ve hızlı biçimde kat edecektir. İşte bu nedenle “sıklık sözlükleri” derlem verilerinin öğrencilerin kullanımına sunan en önemli çıktılardandır. Sıklık sözlükleri örneğinde olduğu gibi derlemlerden oluşturulacak sıklık listeleri, dil öğrencileri için oldukça faydalıdır (Kilgarriff, 1997). Sıklık sözlükleri hem Zipf Yasası hem de Pareto İlkesi gereği dil öğrencilerine mutlak bir fayda sağlayacağı açıktır. Öğrencilere dili öğrenme aşamasında sadece hız kazandırmakla kalmayacak aynı zamanda kazanılan bu hız öğrencinin kendisine olan güvenini de artıracaktır.

## 2.3. SÖZLÜKBİLİMDE DERLEM VE SIKLIK DEĞERLERİNİN KULLANIMI

Sözlüklere tarihsel olarak bakıldığında maddebaşı seçimlerinin, genellikle belli edebi eserlerin taranması sonucunda elde edilen sözcüklerin sözlükte yer alması yönteminin kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca sözlük yazarlarının içe bakış yöntemiyle de sözlükte yer alması gerektiğini düşündükleri sözcüklere yer verdikleri bilinmektedir (Özcan, 2019, s. 10). Ancak bu tür uygulamalar nesnellikten uzaklaştıkları gerekçesiyle günümüzde çok tercih edilmezler hatta böylesi uygulamalar sözlükteki maddebaşlarında anlık oluşumların yer almasına dek uzanan bir dizi sorunları da beraberinde getirebilir (Özcan, 2019, s. 10). Oysaki derlemleri taban olarak alan bir sözlük, dilin tüm özelliklerini içerecek bir yapıya bürünür. Bu nedenle sözlük hazırlama sürecinde derlemlerden yararlanılması birçok sözlük projesinin olmazsa olmazlarından. Derlemler, sözlükler için birçok betimleyici veri sunar ancak sıklık değerleri özelinde kullanım biçimlerine baktığımızda alanyazında anılan şu dört başlık

görülmektedir (de Schryver, Joffe, Joffe & Hillewaert, 2006, s. 68; Heuberger, 2017):

- Sözlük maddebaşı seçimi
- En sık kullanılan sözcüklerin kullanıcıya gösterimi
- Maddebaşı anlamlarının madde içerisinde sıralanışı
- Maddebaşı tanımlamada sınırlı sayıda sözcüklerin (tanımlama sözcükleri) kullanımı.

### 2.3.1. SÖZLÜK MADDEBAŞI SEÇİMİ

Bir sözcüğün sözlükte maddebaşı olarak yer alabilmesi için o sözcüğün dilde sıkça kullanılıyor olması gerekmektedir. Derlem tabanlı bir sözlükte maddebaşı seçiminde kullanılan en önemli ölçüt bir sözcüğün derlemde ne kadar sık gözlemlendiğidir. Yani sözcüğün dilde tutunma sergileyerek “sözlükselleşme”si koşulu aranmaktadır. Bauer’e (1983, 2001) göre bir sözcüğün sözlükselleşebilmesi için üçlü bir süreç gereklidir. Bunlar;

1. Anlık Oluşum (Nonce formation)
2. Yerleşikleşme (Institutionalization)
3. Sözlükselleşme’dir (Lexicalization).

#### 2.3.1.1. ANLIK OLUŞUM (NONCE FORMATION)

Anlık oluşum “konuşucu ya da yazar tarafından o anda, o anın ihtiyacını karşılayabilmek için, ana özgü, uydurulmuş yeni bir sözcük”tür (Bauer, 1983:45). Uzun (2006, s. 89) anlık oluşum için şu örnekleri sıralar; *ödevsever, verginç, saptayım, görünge, küskü, sencil, apartkondu, bilinçüstü*.

Bu aşama türetim sürecindeki ilk aşamadır ve bu nedenle yalnızca sözcüğün türetildiği bağlamda kullanılabilir, bağlam değiştiğinde anlamını ya da etkisini kaybeder. Bu anlam ya da etki kaybı nedeniyle de tutunma göstermez, gösteremez (Özcan, 2019, s. 10).

#### 2.3.1.2. YERLEŞİKLEŞME (INSTITUTIONALIZATION)

Bauer (1983) anlık oluşum olarak ortaya çıkan bir sözcüğün, diğer konuşucular tarafından kabul edilip kullanılmaya başlandığında artık yerleşikleşmeden bahsedileceğini aktarmaktadır. Bu aşamada anlık oluşumun ardından sözcük için geçerli olan diğer anlam bir çeşit anlam belirsizliğine (*ambiguity*) neden olabilir ancak sürecin doğası gereği bu potansiyel anlam belirsizliği göz ardı edilir ve olası anlamlardan biri tercih edilir (Bauer, 1983, s. 48). Buna ek olarak, zaten var olan sözcüklerin metafor yardımıyla anlamının genişletilmesi de yine yerleşikleşme sürecinin bir parçası olarak kabul edilir. Bu duruma en güzel örnek

*tilki* sözcüğünün “çok kurnaz” anlamında kullanılması olarak gösterilebilir (Leech, 1974, s. 227; Lipka, Handl & Falkner, 2004, s. 6).

### 2.3.1.3. SÖZLÜKSELLEŞME (LEXICALIZATION)

Sözlükselleşme ise “*yeni bir sözcüğün dilde belirli bir sözlüksel içerikle, belirli bir çapta yaygınlaşması, tutunması*”dır (Uzun, 2006, s. 89). Ancak bu yaygınlaşmayı anlamak ya da hangi sözcüklerin bu süreci tamamladığına karar vermek karmaşık süreçlere dayanır ve güç bir iştir (Uzun, 2006, s. 89). Bir sözcüğün sözlükte maddebaşı olarak yer alabilmesi için sözlükselleşmesi gerekir ve bu durumun gerçekleşmesi ise sözlükselleşmenin en önemli kanıtıdır. Schmid (2010, s. 101) “*sık görülen yapıların, yalnızca güncel söylemde değil, aynı zamanda dilsel sistemde de, daha az sıklıkla görülenlerden çok daha belirgin bir yer tuttuğu düşünülmektedir*” diyerek sıklığın önemini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, Aksan (2004, s. 376) maddebaşı seçimi sürecinde dilde sıkça kullanılan sözcüklere sözlükte “maddebaşı değerinin verilmesi” gerektiğini belirtmektedir. Bu değer verildiği “*mükemmel bir sözlük, tamamıyla ve yalnızca, dilin karakteristik ve tipik kullanım ortamlarından toplanmış, temsil yeteneği olan yazılı ve sözlü bütüncüye (corpus) dayanmalı ve belirli bir sözlükselleşme stratejisine sahip olmalıdır*” (Uzun, 2006, s. 90). Uzun bu sözleriyle sözlük oluşturmanın ilk adımlarından biri olan maddebaşı seçimi sürecinde derlem sıklık değerlerinden yararlanılması gerektiğinin altını bir kez daha çizmektedir. Bu bağlamda derlemler, sözcüklerin bu tutunma eğilimini göstermesi açısından önemli bir kaynaktır ve dilde sık kullanılan sözcüklere sözlüklerde yer verilir.

### 2.3.2. EN SIK KULLANILAN SÖZCÜKLERİN KULLANICIYA GÖSTERİMİ

Derlem sıklık değerinin sözlük kullanıcıları tarafından en açık biçimde görülebileceği kullanım alanı, bu verilerin maddebaşında kullanıcıya gösterilmesidir. Özellikle İngilizce sözlüklerde sıklık değerlerinin hem genel sözlüklerde hem de öğrenci sözlüklerinde farklı biçimlerde de olsa sıkça kullanıldığı görülmektedir. 1960’lardan itibaren derlem verilerinin sözlüklerde kullanılmaya başlandığı (Faaß, 2017), 1990’lardan başlayarak da *Longman (LDOCE3)* ve *Collins (COBUILD2)* sözlüklerinde derlemde elde edilen sıklık verilerinin sözlüklerde gösterilmeye başlandığı görülmektedir (Kilgarriff, 1997). Maddebaşı olarak seçilen ve sözlüğe alınan sözcüklerin derlemde ne kadar sık gözlendiği bilgisi kullanıcıya farklı sözlüklerde farklı biçimlerde aktarılmaktadır. Kimi sözlükler bu nedenle renkli imgeler, kimileri de değişik işaretleme yöntemlerini kullanır.

### 2.3.3. MADDEBAŞI ANLAMLARININ MADDE İÇERİSİNDE SIRALANIŞI

Derlem sıklık değerlerinin sözlük çalışmalarındaki bir başka kullanımı da madde anlamlarının maddebaşı içerisinde sıralanması içindir. Birden fazla anlamı olan

sözcüklerin anlamları genellikle kullanım sıklığına göre sıralanır yani bir sözcüğün en çok kullanılan anlamı birinci anlam, ardından gelenler de ikinci, üçüncü anlam olarak devam eder. Derlemlerin yaygın olarak kullanılmalarından önce sözlük yazarının bu tercihi genellikle kendi sezgileriyle yaptığı bilinmektedir. Madde anlamlarının derlem sıklık değerlerine göre sıralanması ilk olarak *Collins COBUILD* ile birlikte başlar (Lew, 2013a). Sonrasında derlem tabanlı diğer sözlükler de bu uygulamayı takip ederler. Longman LDOCE ön içeriğinde (*front matter*) açık bir biçimde madde anlamlarının derlem sıklık değerine göre düzenlendiğini belirtmektedir. Her ne kadar kolay bir yöntem gibi görünse de uygulamada kimi zaman bazı güçlüklerle de karşılaşılabilir. Alanyazında derlem kullanan sözlüklerin anlam sıralamasını (*sense ordering*) yaparken mutlaka derlemin kullandığı kaynakların dengeli olması gerektiği aktarılmakta ve aksi durumda derlemin içeriği doğrultusunda bazı sıralama yanlışlarının olabileceği eklenmektedir. Buna örnek olarak da *Collins COBUILD* (1987)'de “*summit*” (tepe) maddesinde yer alan “politik toplantı” anlamının “dağın tepesi” anlamından önce kullanılması gösterilmektedir (Lew, 2013a, s. 292). Ayrıca alanyazında madde anlamlarının sıralanışında adı geçen diğer yöntemler şöyledir; sözcüğün *kronolojik/tarihsel* kullanımına uygun anlam sıralanış yöntemi (kullanan *Merriam-Webster*), sözcüğün *ayırıcı/belirteli* bir özelliğine göre anlam sıralanışı, sözcüğün daha genel anlamından özel anlamına doğru *mantıksal* anlam sıralanışı (kullanan *Oxford Dictionary of English*) (Lew, 2013a, ss. 291-294). Tüm bu diğer yöntemler bir biçimde sözlük yazarı ya da yayınevi editörünün karar verici olarak sürece dahil olmasını gerektirmektedir, bu nedenle derlem tabanlı madde anlam sıralaması kadar nesnel olamayacaklardır.

#### 2.3.4. MADDEBAŞI TANIMLAMADA SINIRLI SAYIDA SÖZCÜKLERİN (TANIMLAMA SÖZCÜKLERİ) KULLANIMI

Anadili konuşucuları için hazırlanan sözlüklerdeki tanımların kimi durumlarda dil öğrencilerine karmaşık gelmesi nedeniyle tanımların daha sade ve anlaşılır bir dille yapılması ihtiyacı doğmuştur. Bu ihtiyaç doğrultusunda özellikle öğrenci sözlüklerinde tanımların öğrencinin anlayabileceği düzeyde ve belli sözcükler kullanılarak yapılması gerekmektedir. Bu bağlamda, tanımlamalarda sınırlı sayıda sözcüğün kullanıldığı ilk örnek 1935 yılında West ve Endicott'un 23,898 maddeyi 1490 sözcükle tanımladığı *New Method English Dictionary*'dir (Miller, 2017, s. 355). 1978 yılında Longman LDOCE ilk kez benzer bir yolu benimser (Lew, 2013b). Derlemlerin sözlüklerde kullanılmasıyla birlikte sınırlı tanımlama sözcük havuzu/listesi sıklık listelerinden elde edilmeye başlanır ve günümüzde sözlüklerde çoğunlukla kullanılır (Xu, 2012). Her ne kadar bu özelliği gerçekten kullanan birçok yayınevi olsa da dil öğrencilerinin bildikleri belli sayıda sözcüklerle birçok tanımları anlayabildikleri bir sözlük düşüncesi yayınevleri tarafından bir çeşit pazarlama aracına dönüştürülmüş ve sözlüklerinde tanımlama sözcüklerini kullandıklarını söylemelerine karşın liste

dışındaki sözcüklerle tanım yapan sözlükler de bulunmaktadır. Bu duruma benzer biçimde, Xu (2012) yaptığı çalışmada Longman’ın 5 farklı baskısı için kullandığı listelerde sık olmadığı halde tanımda kullanılan sözcüklerle de karşılaşmıştır. Çalışma sonucunda tanımlarda kullanılan sözcüklerin sık kullanılan sözcük listeleriyle olan benzeşimi ortalama olarak %85 ile %93 oranında değiştiğini aktarmaktadır (Xu, 2012, s. 370).

### 3.ÇALIŞMANIN KONUSU/VERİTABANI

Çalışma konusu, hem genel sözlükler hem de öğrenci sözlüklerinde derlemden elde edilen sıklık verilerinin nasıl kullanıldığıdır. Bu kapsamda, veritabanı olarak derlem kullanan İngilizce ve Türkçe sözlükler kullanılması düşünülmüş, ancak Türkçe için bir öğrenci sözlüğü bulunmadığından böylesi bir sözlük çalışmaya dahil edilememiştir. Her ne kadar Türkçe için böyle bir sözlük bulunmasa da Yabancı Dil Olarak Türkçe alanında kullanılmak üzere hazırlanan iki tane düzey sözlüğü bulunmaktadır ancak bu sözlükler *düzyer sözlüğü* oldukları için çalışmaya alınmamışlardır. Bu düzey sözlüklerinden ilki Yılmaz’ın (2018) hazırladığı *Yabancılar İçin Başlangıç Düzeyi Türkçe Sözlük (A1)*, ikincisi ise 2019’da Fidan, Tomrukçu Küçüköztürk, Arslan ve Basut’un (2019) hazırladığı *Yabancılar İçin Türkçe Görsel Sözlük ve Etkinlik Kitabı (A1-A2)*’dır. İlki çok kısıtlı bir “veritabanı” kullandığı için (A1 düzeyi ders kitapları) ve sadece A1 düzeyini kapsadığı için; ikincisi ise yine sadece A1-A2 düzeyine odaklandığı için daha önce de belirtildiği üzere, çalışmaya dahil edilmemiştir. Benzer biçimde Türkçe için derlem tabanlı bir genel sözlük bulunmadığından Türkçenin resmi sözlüğü olarak kabul gördüğü düşünülen Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanan Türkçe Sözlük (TS) (*Türkçe Sözlük*, 2005; *Türkçe Sözlük*, 2011) çalışmaya dahil edilmiş, 10. ve 11. baskılarıyla çevrimiçi sürümü kullanılmıştır.

TDK TS’nin giriş bölümünde sözlüğe kaynaklık eden eserlerden genel olarak bahsedilmiş (bkz. Şekil 4), ancak bu kaynakların hangi ölçütlere göre seçildiği vs. gibi derleme özgü bilgilerin ya da varsa kullanılan bir derlemin adı açık biçimde belirtilmediği için bugün anladığımız anlamda bir derlem kullanmadan hazırlandığı düşünülmektedir.

Dr. Ağakay, sözlük çalışmalarında izlenecek yolu yeniden çizmekle işe başlar. Çeşitli kaynakların taranmasıyla sözlüğe alınacak söz varlığı taslağı ortaya konulmuş, bu söz varlığı genel dilin sözleri ve terimler olarak ikiye ayrılmıştır. Terimler, ilgili bilim dallarına göre; genel dilin söz varlığı ise aralarındaki anlam ilgisine göre tasnif edilmiştir. Canlı dilin söz varlığının yansıtılması için de son yirmi otuz yıl içerisinde yayımlanan belli başlı eserlerden taranan sözler sözlüğe alınmıştır. Bu yollarla ortaya konulan söz varlığındaki terimler ayrı

Şekil 4. Türkçe Sözlük’te sözlüğe kaynaklık eden eserlerin anıldığı giriş bölümünden bir alıntı

İngilizce için ise Miller’ın (2017, s. 354) “*Büyük Altı*” olarak nitelediği sözlükler içerisinde *Collins Cobuild English Dictionary (COBUILD)* (Sinclair, 2000), *Longman Dictionary of Contemporary English (LDOCE)* (Gadsby, 2003), *Macmillan English Dictionary (MED)* (Rundell, 2010) ve *Oxford Advanced Learner’s Dictionary (OALD)* (Hornby & Wehmeier, 2003) çalışma kapsamına alınmıştır. Sözlüklerin adlarından da anlaşılacağı üzere çalışma için hem genel sözlükler hem de öğrenici sözlüklerinin bulunduğu bir küme oluşturulmuştur. Büyük Altı içerisinde yer alan *Merriam Webster Learner’s Dictionary (Merriam-Webster’s advanced learner’s English dictionary, 2008)* tanımlama sözcük listesini 2010’lardan itibaren kullanmaya başlasa da derlem kullanımını tercih etmediği için ve *Cambridge Advanced Learner’s Dictionary (CALD)* (McIntosh ve Cambridge University Press, 2013) ise sık sözcüklerin gösteriminde Ortak Çerçeve Metni’ne (Common European Framework) uygun gösterim yaptığını söylemesine karşın sözcükleri nasıl düzeylendirdiğini açıkça belirtmediği için çalışmaya dahil edilmemiştir.

Çalışmaya dahil edilen sözlüklerin kullandıkları derlemler ve bu derlemlerin sözcük sayıları, güncellenip güncellenmedikleri, derlemin sözlü mü yazılı mı olduğu bilgisi aşağıdaki tabloda verilmektedir (bkz. Tablo 1):

Tablo 1. Çalışma dahilindeki İngilizce sözlüklerin kullandığı derlemlere ilişkin bilgiler

Sözlük	Derlem	Sözcük sayısı	Yıl	Yazılı	Sözlü
Collins COBUILD	The Bank of English	650 milyon	Güncel	+	+
Longman LDOCE	Longman Corpus Network	330 milyon (Yazılı 100m, Öğrenici 10m, Lancaster 30m, Sözlü 10m, Sözlü (ABD) 5m)	Güncel	+	+
Macmillan MED	The World English Corpus	1,6 milyar	Güncel	+	+
Oxford OALD	British National (BNC)	Corpus 100 milyon	~1990- 2007	+	+

#### 4.YÖNTEM

Çalışmanın amacı doğrultusunda seçilen sözlükler içerisinde öncelikle farklı sıklık değerlerine sahip sözcüklerin sözlükte nasıl gösterildiğine bakılmıştır. Bu işlem için sözcükler belirlenirken Amerikan/İngiliz İngilizcesini yansıtması amacı gözetilmiş ve sıklık değerlerinin kontrolü için British National Corpus (BNC) (“The British National Corpus, version 3 (BNC XML Edition)”, 2007) tabanlı [wordcount.org](http://wordcount.org) ve Corpus of Contemporary American English (COCA)

(Davies, 2008) tabanlı “Güncel Amerikan İngilizcesi Sıklık Sözlüğü (GAİSS)” (Davies & Gardner, 2010) kullanılmıştır (bkz. Tablo 2):

Tablo 2. BNC ve COCA derlemlerinde yer alan farklı sıklıktaki sözcükler

Sözcük	Wordcount.org	GAİSS
and (ve)	3	3
go (gitmek)	105	35
given (verilmiş)	200	3042
vicious (şiddetli, korkunç)	7713	-
bleach (ağartmak/çamaşır suyu)	16653	-
bleachery (ağartma bölümü, kasar atölyesi)	-	-

Türkçe sıklık değerleri için Türkçe Ulusal Derlemi (Y. Aksan ve diğ., 2012) temel alınarak hazırlanan “*A Frequency Dictionary of Turkish: Core Vocabulary For Learners* (Türkçe Sıklık Sözlüğü: Öğrenenler için Temel Sözcükler - TSS)” (Y. Aksan ve diğ., 2017) kullanılmıştır. İlyas Göz’ün (2003) Türk Dil Kurumu Yayınları’ndan çıkan “*Yazılı Türkçenin Kelime Sıklığı Sözlüğü*” sadece yazılı kaynakları temel alması nedeniyle çalışmaya dahil edilmemiştir. Bu bağlamda çalışma, belge tarama ile elde edilmiş verilerin çözümlendiği betimsel bir çalışmadır.

## 5. BULGULAR

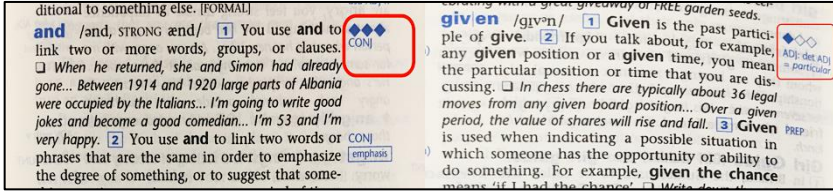
Yapılan çalışma sonucunda yöntemde adı geçen sözlükler incelenmiş ve sıklık değerlerinin sözlüklerde kullanım alanları göz önünde bulundurularak aşağıdaki bulgular elde edilmiştir:

### 5.1. SÖZLÜK MADDEBAŞI SEÇİMİ

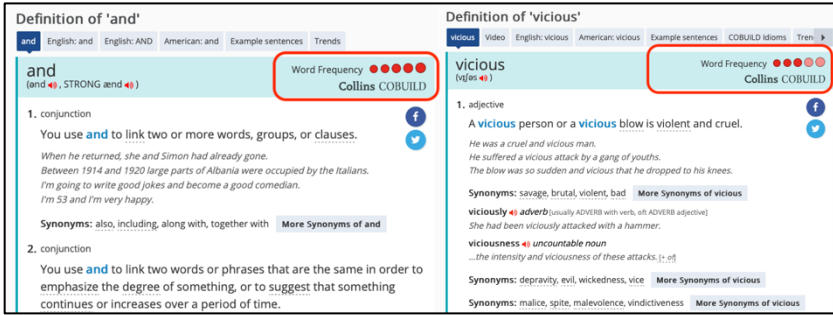
Sözlük maddebaşı seçimi sürecinde çalışma kapsamına alınan tüm İngilizce sözlüklerin bir derlem ya da derlemler bütününden faydalandığı görülmüştür. Bu uygulama özellikle 1990’larla birlikte hız kazanmış ve sözlüklerin oluşturulma aşamalarının ilk basamağı olarak tüm sözlük çalışmalarında geniş bir biçimde benimsenmiştir. Ayrıca yayınevleri bu bilgiyi açık bir biçimde sözlüğün ön içeriğinde (*front matter*) dile getirmektedirler. Oysaki Türkçe sözlükleri temsil edebilmesi için çalışmaya katılan TDK TS’de ön içerikte bulunan üstü kapalı anlatımdan bazı eserlerin sözlüğe kaynaklık ettiği bilgisi yer alsa da bu kaynakların günümüz ölçütlerinde bir derleme eş olmadığı anlaşılmaktadır.

## 5.2. EN SIK KULLANILAN SÖZCÜKLERİN KULLANICIYA GÖSTERİMİ

Sözlük kullanıcılarına sıklık değerlerinin gösterilmesi ise çalışma kapsamındaki tüm İngilizce sözlüklerde farklı biçimlerde olsa da kullanıldığı gözlemlenmiştir. *Collins COBUILD* sözlüğünde 4000 sözcüklük bir sıklık kümesi kullanılmış ve maddebaşlarının yanında içi dolu/boş toplamda üç adet elmas işareti konarak kullanıcıya sıklık değerleri gösterilmeye çalışılmıştır (bkz. Şekil 5). Ancak aynı sözlüğün çevrimiçi sürümünde aynı sıklık sözcük kümesi kullanılmasına karşın toplamda beş adet içi dolu/boş daire kullanıldığı görülmüştür (bkz. Şekil 6).

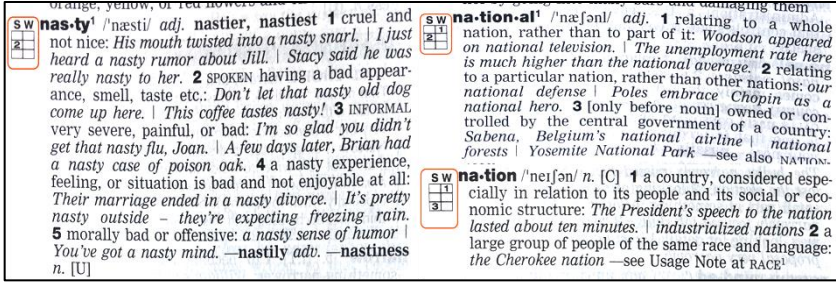


Şekil 5. Collins Cobuild (COBUILD) Sıklık Değerinin Sözlükte Gösterimi



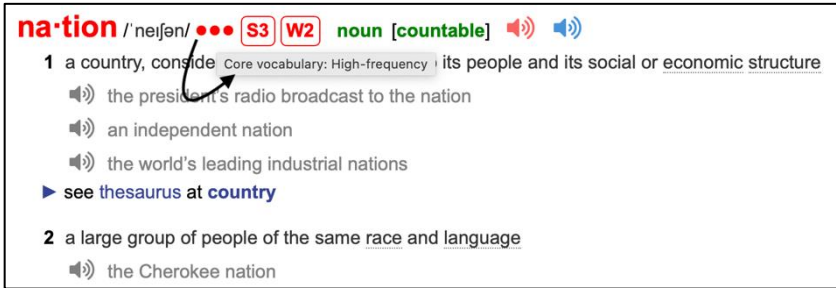
Şekil 6. Collins Cobuild (COBUILD) Çevrimiçi Sürümünde Sıklık Değerinin Sözlükte Gösterimi

Longman LDOCE sözlüğünde ise 3000 sözcükten oluşan bir sıklık kümesi için imleme işareti yerine derlemin özelliğini belirtmek amaçlı olarak sözlü anlamına gelen “*spoken*” sözcüğünün ilk harfi olan “S”, yazılı anlamına gelen “*written*” sözcüğünün ilk harfi olan “W” ile 3 küme üzerinden sıklık bilgisinin hangi derlemdede bulunduğu bilgisi kullanıcılara verilmektedir (bkz. Şekil 7). Bu özellikle kullanıcılara baktıkları sözcüğün sıklığının sözlü ya da yazılı derlemdede yerini göstermesi açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Böylece sözlük kullanıcılarına sözcüğün sözlü dilde mi yoksa yazılı dilde mi daha sık kullanıldığını göstermekte hatta sözlü dilde çokça geçen ancak yazılı dilde sıkça kullanılmayan sözcükler konusunda da önemli bilgiler sağlayacağı gözlenmiştir. Şekil 7’de gösterilen örneklerden “*nasty*” maddesi incelendiğinde sözlü derlem sıklığının 3 üzerinden 2 olduğu ancak yazılı derlemdede aynı sözcüğün sıklık listesinde yer almadığı görülebilir. Böylesi bir bilginin dil öğrencileri için oldukça faydalı olacağı açıktır.



Şekil 7. Longman LDOCE'de Sıklık Değerinin Sözlükte Gösterimi

Aynı sözlüğün çevrimiçi sürümünde ek olarak içi (sıklığa göre dolu/boş olmayan) hep dolu daireler kullanılmaktadır, ancak bu daireler sözlü ya da yazılı sıklık ayırımı yapmaz, imleçle üzerine gidildiğinde “Temel sözvarlığı: Sık kullanılan” ibaresi belirir (bkz. Şekil 8).



Şekil 8. Longman LDOCE Çevrimiçi Sürümünde Sıklık Değerinin Gösterimi

Macmillan MED ise çalışma kapsamında ele alınan sözlükler içerisinde sık sözcük listesindeki sözcüklerin sayısı en yüksek olanıdır. 7500 sözcükten oluşan bir sıklık listesi kullanılmaktadır ve sözcük eğer bu liste içerisinde yer alıyorsa diğer tüm maddebaşlarında kullanılan siyah renk yerine kırmızı renkle yazıldığı görülmüştür. Sözcüğün sıklık listesindeki yerini belirtmek için toplamda üç yıldızdan oluşan bir işaretleme sistemi kullanılır; yan yana duran üç yıldız en sık 2500 içerisindeyse, iki yıldız ikinci en sık 2500 içerisindeyse, üç yıldız ise üçüncü en sık 2500 sözcük içerisindeyse kullanılır (bkz. Şekil 9):

<p><b>given</b> DEFINITIONS AND SYNONYMS ★</p> <p>ADJECTIVE ONLY BEFORE NOUN UK /gɪv(e)n/</p> <p>DEFINITIONS 2</p> <p>1 used for referring to a particular thing</p> <p>About 250 students are working with us at any given time. In a given situation, more than one of these methods may</p> <p>Synonyms and related words</p>	<p><b>and</b> DEFINITIONS AND SYNONYMS ★★★</p> <p>CONJUNCTION strong UK /ænd/weak UK /ən/UK /ænd/</p> <p>DEFINITIONS 9</p> <p>And can be used in the following ways:</p> <p>as a <b>conjunction</b> (joining two words, phrases, or clauses);</p> <p>as a way of starting a new sentence and relating it to the previous one. working. And that's not the only problem. My name is Chris.</p>
--	---

Şekil 9. Macmillan MED Çevrimiçi Sürümünde Sıklık Değerlerinin Gösterimi

Oxford OALD sözlüğünde iki sık sözcük listesi kullanılmaktadır; Oxford 3000 ve Oxford 5000 listeleri. Oxford 3000 listesi Avrupa Ortak Çerçeve Metni'nde (CEF) belirtilen A1 ile B2 arasındaki düzeye uygun sözcükleri, Oxford 5000 ise B2 ile C1 arasındaki düzeye uygun sözcükleri barındırır. Sözlüğün basılı sürümünde sık kullanılan sözcükleri belirtmek için herhangi bir imleme kullanılmazken çevrimiçi sürümünde bir anahtar sembolü ve yanında Ortak Çerçeve Metni'ne uygun olan dil düzeyi belirtilmektedir (bkz. Şekil 10):

<p><b>and</b> conjunction</p> <p>A1</p> <p>/ænd/, /ən/, /n/, strong form /ænd/</p> <p>/ænd/, /ən/, /n/, strong form /ænd/</p> <p>used to connect words or parts of sentences</p> <p>1 ★ A1 also; in addition to</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• bread and butter</li> <li>• a table, two chairs and a desk</li> <li>• Sue and I left early.</li> </ul>	<p><b>vicious</b> adjective</p> <p>C1</p> <p>/ˈvɪʃəs/</p> <p>/ˈvɪʃəs/</p> <p>1 ★ C1 violent and cruel</p> <p>SYNONYM brutal</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• a vicious attack</li> </ul>
---	--

Şekil 10. Oxford OALD'de Sıklık Değerinin Gösterimi

Oxford OALD, çalışma kapsamında incelenen sözlükler içerisinde sözcüklerin hangi düzeye uygun olduğunu Ortak Çerçeve Metnine göre gösteren tek sözlüktür ve bunu yaparken önce sözcüğün sıklık değerini derlemeden kontrol eder, ardından bu sözcüğün sıklık değerine göre ortalama hangi düzeyde yer alabileceğini belirleyip o düzeydeki öğretim materyallerini kontrol eder ve düzeyi buna göre belirler (Moore, 2020, s. 11). Bu özelliğiyle sadece sık kullanılan sözcükleri belirtmekle kalmaz, o sık sözcüklerin içerisinde de düzeye göre kullanılan sözcükleri de göstermiş olur. Özellikle bir öğrenici sözlüğü olması itibarıyla bu bilginin sağlanması önem taşımaktadır.

Türkçe için seçilen TDK TS'de maddelerin sıklık değerleri gösterilmemektedir.

## 5.3. MADDEBAŞI ANLAMLARININ SIRALANIŞI

Çalışma kapsamındaki sözlükler içerisinde *Collins COBUILD*, *Longman LDOCE* ve *Oxford OALD*'nin madde anlamlarının sıralanışında sıklık verilerinden yararlandığı, Macmillan MED de anlam sıralamasını mantıksal sıralama ilkesini takip ederek yaptığı alanyazından (Lew, 2013a) ve incelenen örneklerden anlaşılmaktadır. *Oxford OALD*'de yer alan “*outside*” maddesinin anlamları sıralanırken sıklık değeri yüksek olan ve bu nedenle A2 düzeyine uygun anlamı birinci sırada, sıklığı daha düşük olup B1 düzeyine uygun anlamı ikinci sırada ve sıklığı daha da düşük olup daha ileri bir düzey olan B2'ye uygun olan anlam ise üçüncü sırada verilmiştir (bkz. Şekil 11):

**outside** preposition

**1** ★ **A2** on or to a place on the outside of something

- You can park your car outside our house.

OPPOSITE **inside**

**2** ★ **B1** away from or not in a particular place

- It's the biggest theme park outside the United States.
- We live in a small village just outside Leeds.

**3** ★ **B2** not part of something

- The matter is outside my area of responsibility.
- You may do as you wish outside working hours.

OPPOSITE **within**

Şekil 11. Oxford OALD'de madde anlamlarının sıralanışı

Türkçe için TDK TS'de madde anlamlarının sıralanışı için tam olarak hangi yöntem ya da yöntemlerin kullanıldığı bilgisi bulunmamakla birlikte sıralamanın derleme dayalı olmadığı derlemden kontrol edilerek gözlenmiştir. Türkçe Ulusal Derlemi'nde (TUD) (Y. Aksan ve diğ., 2012) *çıkmaq* sözcüğünün olası anlamları taranmış ve sözlükte yer alan anlamlarıyla karşılaştırılınca şu bulgular elde edilmiştir; TUD'da *çıkmaq* eylemi sırasıyla en çok *ortaya çıkmaq*, *karşı çıkmaq*, *yola çıkmaq*, *dışarı çıkmaq*, *sahip çıkmaq*, *karşısına çıkmaq*, *öne çıkmaq* biçimlerinde gözlenmiştir. Bu biçimlerin görünüm sıklıkları aşağıdaki tabloda verilmektedir (bkz. Tablo 3):

Tablo 3. Türkçe Ulusal Derlemi'ne (TUD) göre *çıkmaq* eyleminin eşdizimleri

SOL-1'deki en sık eşdizim	SAĞ-1'deki en sık eşdizim
<b>580</b> ortaya	<i>çıkmaq</i> ve 119
<b>140</b> karşı	<i>çıkmaq</i> bu 114
<b>97</b> yola	<i>çıkmaq</i> bir 74
<b>86</b> dışarı	<i>çıkmaq</i> ama 65
<b>72</b> sahip	<i>çıkmaq</i> sonra 52
<b>66</b> karşımıza	<i>çıkmaq</i> da 50
<b>41</b> öne	<i>çıkmaq</i> yani 46
<b>38</b> bir	<i>çıkmaq</i> ya 46

Elde edilen bu tabloya göre “*ortaya çıkmak*” anlamı derlemde en üst sırada yer alırken sözcüğün bu anlamı TDK TS’de 34. sırada verilmektedir (bkz. Şekil 12):

<p><i>mi?” -M. Ş. Esendal. 30. (nsz) Niteliği sonradan anlaşılmaq: “Eyvah, bu da ötekiler gibi soysuz çıktı.” -R. N. Güntekin. 31. (nsz) Belirmek, tanınmaq: “Bir ilçe belediye başkanı hepsinden açıkğöz çıktı.” -M. İzgü. 32. (nsz) Davranışta herhangi bir niteliği bulunmaq: “Akıllı çıktı da arkadaşına uymadı. 33. (nsz) Yerinden oynamaq: “Fukaranın hem sağ bileği çıkmış hem davulu patla-</i></p>	<p><i>mıştı.” -R. N. Güntekin. 34. (nsz) Görünür veya belli bir durumda bulunmaq: “Tencerenin bakarı çıktı. Zayıflıktan kemikleri çıkmış. 35. (nsz) Oluşmaq, olmaq: “Fırtına çıkmak. Soğuk çıkmak. 36. (nsz) Piyasaya sürülmek. 37. (nsz) Bitmek, büyümek, sürmek: “Ekinler çıkmaya başladı. Bıyığı çıktı. 38. (nsz) Verilmek: “Maaş çıkmak. Emir çıkmak. 39. (nsz) Ay veya mevsim geçmek: “Mart çıktı.</i></p>
---	---

Şekil 12. TDK TS’de “*çıkmaq*” sözcüğünün 34. anlamı

TUD’da ikinci sırada yer alan “*karşı çıkmak*” anlamı, TS’de 29. anlam olarak verilmekte, TUD’da 3. sırada yer alan “*yola çıkmak*” anlamı TS’de 18. sırada, TUD’da 4. sırada yer alan “*dışarı çıkmak*” anlamı TS’de birinci anlam olarak verildiği görülmektedir (bkz. Şekil 13):

<p><b>çıkmaq, -ar (-den) 1.</b> İçeriden dışarıya varmaq, gitmek: “Ortalık ağarırken bir arkadaşımınla yorgun adımlarla konaktan çıktık.” -F. K. Atay. 2. (nsz) Elde edilmek, sağlanmaq, istihsal edilmek: “Bu mülakatımızdan esaslı bir netice çıkmadı.” -Atatürk. 3. (nsz) Bir meslek veya bilim kurumunda okuyup yetişmek, mezun olmaq: “Çiçeği burnunda subay çıkar çıkmaz, ben size bir emir eri-</p>	<p><i>bulurum.” -H. Taner. 4. Bulunduğu yeri bırakıp başka yere geçmek, taşınmaq, ayrılmak, ilgisini kesmek: “Yeni evimizden çıkıp eski evimize taşındık.” -Y. Z. Ortaç. 5. Süresi dolduğunda ayrılmak: “Dairenden çıkmak. Hastaneden çıkmak. Cezaevinden çıkmak. 6. (nsz) Yapılmak, yürümek: “Bu dairede işler kolay çıkmaz. 7. Yetişecek ölçüde olmaq: “Bu kumaştan bir palto çıkar mı? 8.</i></p>
--	--

Şekil 13. TDK TS’de “*çıkmaq*” sözcüğünün 1. anlamı

Bu ve bunun gibi birçok örnek TS’de bulunabilir. Bu nedenle TDK TS’de madde anlam sıralamasında derlem verilerinin kullanılmadığı açıktır.

#### 5.4. MADDEBAŞI TANIMLAMADA SINIRLI SAYIDA SÖZCÜKLERİN (TANIMLAMA SÖZCÜKLERİ) KULLANIMI

Çalışma kapsamına alınan İngilizce sözlüklerin kullandıkları tanımlama sözcük listelerinin en sık 2000 ile 3000 sözcük arasında değiştiği görülmüştür. Türkçe Sözlük için kullanılan bir tanımlama sözcük listesi ise bulunmamaktadır (bkz. Tablo 4):

Tablo 4. Sözlüklerde Tanımlama Sözcük Listesi Sözcük Sayıları

Sözlük	Tanımlama Sözcük Listesi Sözcük Sayısı
<b>Collins COBUILD</b>	2500
<b>Longman LDOCE</b>	2000
<b>Macmillan MED</b>	2500
<b>Oxford OALD</b>	3000
<b>TDK TS</b>	-

Longman LDOCE çevrimiçi sürümünde tanımlama için kullandığı sözcüklerin bir listesini sunmaktadır (bkz. Şekil 14):

<b>The Longman Defining Vocabulary</b>									
Here is the list of defining words in the <i>Longman Dictionary of Contemporary English</i> (LDOCE). All definitions in the dictionary are elsewhere in the dictionary). The defining vocabulary was chosen using common English frequency lists.									
<a href="#">See the list with coloured columns for easy viewing.</a>									
<a href="#">If this list is too long, start with a shorter list.</a>									
a	block	courage	excuse	happen	lightning	oneself	quiet	slippery	title
ability	blood	course	exercise	happy	like	onion	quite	slope	to
about	blow	court	exist	hard	likely	only	rabbit	slow	tobacco
above	blue	cover	existence	harden	limb	open	race	small	today
abroad	board	cow	expect	hardly	limit	operate	radio	smell	toe
absence	boat	coward	expensive	hardship	fine	operation	railway	smile	together
absent	body	cowardly	experience	harm	lion	opinion	rain	smoke	tomorrow
accept	boil	crack	explain	harmful	lip	opponent	raise	smooth	tongue
acceptable	bomb	crash	explanation	harmless	liquid	oppose	range	snake	tonight
accident	bone	cream	explode	hasty	list	opposite	rank	snow	too
accordance	book	creature	explosion	hat	listen	opposition	rapid	so	tool
according	boot	creep	explosive	hate	liter	or	rare	soap	tooth
according to	border	cricket	express	hated	literature	orange	rat	social	top
account	born	crime	expression	have	little	order	rate	society	total
ache	borrow	criminal	extreme	he	live	ordinary	rather	sock	touch
acid	both	crop	eye	head	load	organ	raw	soft	tour
across	bottle	cross	eyelid	health	loaf	organization	reach	soil	tourist
act	bottom	crowd	face	healthy	local	origin	read	soldier	towards

Şekil 14. Longman LDOCE'de Tanımlama Sözcük Listesi

## 6.SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Elde edilen tüm bu veriler değerlendirildiğinde sıklık değerlerinin hem öğrenci sözlüklerinde hem de tek dilli genel sözlüklerde farklı biçimlerde kullanıldığı görülmektedir. Oxford OALD ve TDK TS hariç diğer sözlüklerin hem basılı hem de çevrimiçi sürümlerinde sıklık değerleri maddebaşında gösterilmiştir. Çalışma kapsamında ele alınan Oxford OALD 6. baskısında maddebaşında yer almayan sıklık verileri Moore'un (2020, s. 16) aktardığına göre 10. baskıdan itibaren sözlükte yer almaya başlamıştır. Diğer yandan sık kullanılan "tanımlama sözcüklerinin" öğrenci sözlüklerinde maddebaşı tanımlarında kullanılarak kullanıcıların tanımlama anlamasının artırılmaya çalışıldığı gözlenmiştir.

İngilizce sözlüklerle karşılaştırıldığında Türkçe Sözlük'ün gerek hazırlanma biçimi gerekse sözlüksel verileri sözlükte gösterme konusunda derlem verilerini göz ardı ettiği ortaya çıkmaktadır. İngilizce sözlüklerde oldukça yoğun biçimde yararlanılan derlemelerin Türkçe Sözlük için de önemli bir kaynak oluşturacağı bu

anlamda Türkçe Ulusal Derlemi'nden (Y. Aksan ve diğ., 2012) ve onun önemli bir çıktısı olan Türkçe Sıklık Sözlüğü'nden (Y. Aksan ve diğ., 2017) yararlanılması gerektiği düşünülmektedir. Tüm bunlara ek olarak, sıklık değerlerinin sözlük hazırlama sürecinde kullanımı sözlük verisinin tutarlılığını artırarak, sözlüğün güvenilirliğini yükseltecektir. Sıklık verilerinin sözlüklerde kullanımı özellikle dil öğrencileri için oldukça faydalı olacağı şüphesizdir. Bu bağlamda derlem verileri, Türkçe Sözlük'te kullanılacak olursa elde edilecek olan sözlüğün Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenenler için önemli bir kaynak olacağı şüphesizdir. Türkçe Sıklık Sözlüğünden elden edilen sıklık verileri, İngilizce sözlüklerdekine benzer biçimde maddebaşında gösterildiğinde ortaya aşağıdaki gibi bir sözlük çıkacaktır (bkz. Şekil 15). Böylesi bir sözlüğün Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde uzun yıllardır eksikliği duyulan Türkçe Öğrenci Sözlüğü için de bir ön adım olabileceği düşünülmektedir.

<p><b>abartılı</b> ••••• <i>sıfat</i> Olduğundan fazla gösterilen, abartmalı, mübalağalı.</p> <p><b>abartmak</b> ••••• (-i durum ekiyle kullanılan fiil) Bir şeyi olduğundan büyük anlatmak, mübalağa etmek.</p> <p><b>abdest</b> ••••• <i>isim, din bilgisi</i> <b>1.</b> Müslümanların, bazı ibadetleri yapabilmek için bazı organları yıkayıp bazılarını mesh etme yoluyla yaptıkları arınma. <b>2.</b> <b>abdest almak, abdest bozmak, abdest bozulmak, abdesti gelmek (veya abdestinde namazında (olmak), abdestinden şüphesi olmamak, abdest basmamak, abdest tazelemek</b> <b>Birleşik Söz:</b> abdestbozan, abdesthane boy abdesti</p> <p><b>abla</b> ••••• <i>isim</i> <b>1.</b> Bir kimsenin kendinden büyük olan kız kardeşi. <b>2.</b> Büyük gösterilen kız veya kadın <i>Hatırda kalan şey değişmez zamanla / Ne vefal A. M. Diranas</i> <b>3.</b> <i>argo söz</i> Genelev veya randevuevi işletmecisi kadın, çağidelim bir sarhoşluk edelim, ablaları şöyle bir dolaşalım. M. Ş. Esendal</p> <p><b>abone</b> ••••• <i>isim</i> <b>1.</b> Parasını önceden ödeyerek süreli yayınları alıcı olmak için hizmeti verenle sözleşme yapan kimse. <b>3.</b> <i>sıfat, mecaz</i> Bir durumuna getiren (kimse). <b>Deyim:</b> abone etmek, abone olmak, abone olmak</p> <p><b>acaba</b> ••••• <i>zarf</i> <b>1.</b> Merak, kararsızlık veya kuşku anlatan bir söz, acep <i>A. F. Abastyanık</i> <b>2.</b> <i>isim</i> Şüphe, kuşku.</p>
--

Şekil 15. TS'de maddebaşlarında sıklık verilerinin görünümünden bir kesit

## KAYNAKÇA

- Adamovic, M. (2009). *Text Analyzer*. Serbia. Erişim adresi: <https://www.online-utility.org/text/analyzer.jsp>
- Aksan, D. (2004). *Dilbilim ve Türkçe Yazıları*. Multilingual.

- Aksan, Y., Aksan, M., Koltuksuz, A., Sezer, T., Mersinli, Ü., Demirhan, U. U., ... Kurtoğlu, Ö. (2012). Construction of the Turkish National Corpus (TNC). N. C. (Conference Chair), K. Choukri, T. Declerck, M. U. Doğan, B. Maegaard, J. Mariani, ... S. Piperidis (Ed.), *Proceedings of the Eight International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'12)*, (21-27 Mayıs 2012) (ss. 3223-3227). Istanbul, Turkey: European Language Resources Association (ELRA).
- Aksan, Y., Aksan, M., Mersinli, Ü. & Demirhan, U. U. (2017). *A frequency dictionary of Turkish: Core vocabulary for learners*. Routledge frequency dictionaries. Milton Park, Abingdon, Oxon; New York: Routledge.
- Aksan, Y., Mersinli, Ü. & Yaldır, Y. (2011). İlköğretim Türkçe Ders Kitapları Derlemi ve Türkçe Ulusal Dil Derlemi Örneklemindeki Sözcük Sıklıkları. V. D. Günay, F. Özden, B. Çetin ve F. Yıldız (Haz.), *Türkçe Öğretimi Üzerine Çalışmalar* içinde (ss. 397-408). İzmir: DEDAM Yayınları.
- Bauer, L. (1983). *English word-formation*. Cambridge textbooks in linguistics. Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Davies, M. (2008). The Corpus of Contemporary American English (COCA): One billion words, 1990-2019. Erişim adresi: <https://www.english-corpora.org/coca/>
- Davies, M. & Gardner, D. (2010). *A frequency dictionary of contemporary American English: Word sketches, collocates, and thematic lists*. Routledge frequency dictionaries (1st ed.). London ; New York: Routledge.
- de Schryver, G.-M., Joffe, D., Joffe, P. & Hillewaert, S. (2006). Do Dictionary Users Really Look Up Frequent Words? —On the Overestimation of the Value of Corpus-based Lexicography. *Lexikos*, 16, 67-83.
- Faaß, G. (2017). Lexicography and corpus linguistics. P. A. Fuertes-Olivera (Haz.), *The Routledge Handbook of Lexicography* içinde. Routledge. doi:10.4324/9781315104942.ch8
- Fidan, D., Tomrukçu Küçüköztürk, B., Arslan, H. & Basut, M. (2019). *Yabancılar İçin Türkçe Görsel Sözlük ve Etkinlik Kitabı (A1-A2)*. Kültür Sanat Basımevi.
- Gadsby, A. (Ed.). (2003). *Longman dictionary of contemporary English: [The living dictionary]* (New ed., [repr.]). Harlow: Longman.
- Göz, İ. (2003). *Yazılı Türkçenin kelime sıklığı sözlüğü*. Türk Dil Kurumu yayınları. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Heuberger, R. (2017). Dictionaries to assist teaching and learning. P. A. Fuertes-Olivera (Ed.), *The Routledge Handbook of Lexicography* içinde. Routledge. doi:10.4324/9781315104942.ch19
- Horák, A. & Rambousek, A. (2017). Lexicography and natural language processing. P. A. Fuertes-Olivera (Haz.), *The Routledge Handbook of Lexicography* içinde. Routledge. doi:10.4324/9781315104942.ch12
- Hornby, A. S. & Wehmeier, S. (2003). *Oxford advanced learner's dictionary of current English* (New ed., 6. ed., 4. impr.). Oxford: Oxford Univ. Press [u.a.].
- İmer, K., Kocaman, A. & Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim sözlüğü* (1. basım.). Etiler, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Kilgarriff, A. (1997). Putting frequencies in the dictionary. *International Journal of Lexicography*, 10(2), 135-155.
- Kocaman, A. & Osam, N. (2000). *Uygulamalı Dilbilim-Yabancı Dil Öğretimi Terimleri Sözlüğü*. Hitit Yayınları.
- Leech, G. (1974). *Semantics*. Harmondsworth: Penguin.
- Lew, R. (2013a). Identifying, Ordering and Defining Senses. H. Jackson (Haz.), *The Bloomsbury companion to lexicography* içinde. Bloomsbury companions. London ; New York: Bloomsbury Academic.

- Lew, R. (2013b). Online Dictionary Skills. I. Kosem, J. Kallas, P. Gantar, S. Krek, M. Langemets ve M. Tuulik (Haz.), *Proceedings of eLex 2013*, 17-19 Ekim 2013 (ss. 16-31). Tallinn: Estonya Dil Enstitüsü.
- Lipka, L., Handl, S. & Falkner, W. (2004). Lexicalization & Institutionalization: The State of the Art in 2004. *Skase Journal of Theoretical Linguistics*, 1(1), 2-19.
- McIntosh, C. & Cambridge University Press (Ed.). (2013). *Cambridge advanced learner's dictionary* (Fourth edition.). Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Merriam-Webster's advanced learner's English dictionary*. (2008). Springfield, Mass: Merriam-Webster.
- Michael Stevens. (2015). *The Zipf Mystery*. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=fCn8zs912OE>
- Miller, J. (2017). Learners' dictionaries of English. P. A. Fuertes-Olivera (Haz.), *The Routledge Handbook of Lexicography* içinde. Routledge. doi:10.4324/9781315104942.ch22
- Moore, J. (2020). The Oxford 3000 and Oxford 5000 the Most Important Words to Learn In English. Oxford University Press. Erişim adresi: <https://oupeltglobalblog.com/2020/07/10/professional-development-guide-2020/oxford-3000-3/>
- Özcan, E. (2019). *Türkçe Genel Sözlük Hazırlama Süreci Üzerine Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Pareto ilkesi. (2020, 16 Mayıs). *Vikipedi*. Erişim adresi: [https://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=Pareto\\_ilkesi&oldid=22455820](https://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=Pareto_ilkesi&oldid=22455820)
- Rundell, M. (Ed.). (2010). *Macmillan English dictionary for advanced learners: Free online access* (2. ed., new ed.). Oxford: Macmillan.
- Schmid, H.-J. (2010). Does frequency in text instantiate entrenchment in the cognitive system? D. Glynn ve K. Fischer (Ed.), *Quantitative methods in cognitive semantics: Corpus-driven approaches* içinde, Cognitive linguistics research (ss. 101-133). Berlin: De Gruyter Mouton.
- Sinclair, J. (Haz.). (1987). *Looking Up—An account of the COBUILD Project in lexical computing*. London: HarperCollins.
- Sinclair, J. (Haz.). (2000). *Collins COBUILD English dictionary* (Repr.). London: HarperCollins.
- The British National Corpus, version 3 (BNC XML Edition). (2007). Distributed by Bodleian Libraries, University of Oxford, on behalf of the BNC Consortium. Erişim adresi: <http://www.natcorp.ox.ac.uk/>
- Türkçe Sözlük*. (2005). (10. bs.). TDK Yayınları.
- Türkçe Sözlük*. (2011). (11. bs.). TDK Yayınları.
- Uzun, N. E. (2006). *Biçimbilim—Temel kavramlar*. Papatya Yayınları.
- Vardar, B. (Ed.). (1998). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. ABC Kitabevi.
- Xu, H. (2012). A Critique of the Controlled Defining Vocabulary in Longman Dictionary of Contemporary English. *Lexikos*, (22), 367-381.
- Yılmaz, E. (2018). *Yabancılar İçin Başlangıç Düzeyi Türkçe Sözlük (A1)*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Zipf yasası. (2017, 27 Nisan). *Vikipedi*. Erişim adresi: [https://tr.wikipedia.org/wiki/Zipf\\_yasası](https://tr.wikipedia.org/wiki/Zipf_yasası)



## TÜRKÇEDE KARŞITLIK TABANLI İKİLEMELER: YAPI, ANLAM VE İŞLEV

Antonymy-based Reduplications in Turkish: Structure, Meaning and Function

**Soner Akşehirli**

*Ege Üniversitesi*

soner.aksehirli@gmail.com

**Özet:** Alanyazında biçimbilimsel sözcük oluşum yollarından biri olarak görülen ikileme (*reduplication*) hem türetimsel hem de çekimsel çıktıları olan bir süreçtir. Çalışmaların ‘vurgulu ikileme’ (*emphatic reduplication*) adı verilen ve bir sözcüğün sesbirimlerinin bütüncül ya da parçalı olarak yinelendiği yapılar üzerine yoğunlaşmış olmasına karşın ikilemelerin çok farklı türleri ve buna bağlı değişken işlevleri bulunmaktadır. Yapısal doğası nedeniyle çoğunlukla sesbilimsel boyutları ön plana çıkan ikilemelere ilişkin başlıca iki yaklaşım bulunmaktadır: sesbilimsel kopyalama ve biçim-anlambilimsel özellik ikilemesi Bu çalışma, söz konusu yaklaşımlardan ikincisi temelinde geliştirilen biçimbilimsel ikileme kuramı (Inlekas & Zoll 2005) çerçevesinde Türkçede karşıt anlamlı sıfatlarla kurulan ikilemeleri (KTİ) ele almaktadır. Karşıt sıfatların ardışık olarak kullanılmasıyla bir niteleme ekseninin anlambilimsel olarak yinelendiği bu yapıların anlamsal ve işlevsel özelliklerinin betimlenmesi için Türkçe Ulusal Derlem (TUDv3) kullanılmıştır. Çalışmada bağlam içi görünümleri incelenen karşıt sıfat çiftleri (Akşehirli 2017)’deki kurallı karşıt anlamlılık listesinden alınmıştır. Çalışmada, bu yapıların bir nitelik ölçeğinin kutupsallığının yansızlaştırılması, eksenin iki kutbuna vurgu yapılarak ölçeğin vurgulanması olmak üzere başlıca iki ek anlamsal bileşenle kurulduğu ve bu sayede biçimbilimsel ikileme kuramı çerçevesinde bunların neden ikileme oldukları açıklanmaktadır. Ayrıca, çoğunlukla niceleyicilerle birlikte kullanılan (KTİ)’lerin, niceleme işlemini hangi açılardan etkileyebileceğine ilişkin kimi önerilerde bulunmaktadır.

**Anahtar sözcükler:** *İkileme, karşıt anlamlılık, biçimbilim, anlambilim*

**Abstract**

In the relevant literature, reduplication is considered as a word formation process with both derivational and inflectional outcomes. Although most of the studies have focused on structures, which is partly or totally iterated of sounds of an Word, so-called *emphatic reduplication*, reduplications have many other different forms and functions. Because of its structural nature, phonological properties of reduplications mostly come into prominence; but there are two different approach to reduplications: phonological copying and morpho-semantic feature duplication. In this study, reduplications which are formed by antonym adjectives (ABR) are discussed within the framework of morphological reduplication theory (Inkelas & Zoll, 2005) based on morpho-semantic feature duplication. In these reduplications, a quality or property scale is duplicated by means of successive use of antonym adjectives and Turkish National Corpus (TNCv3) was used to determine their semantic and functional properties. The antonymous adjective pairs whose contextual aspects are examined in the study are taken from Turkish antonym canonicity list in (Akşehirli, 2017). That study asserts that these reduplications are constructed by means of either neutralization of polarity of a quality scale or emphasizing of two polars of the scale and this way emphasizing of the whole scale. These observations also explained why these structures are reduplications in the framework of the morphological reduplication theory. In addition, these reduplications which are used in co-occurrence relations with quantifiers and in this study there are some implications as to the ways in which this use may affect the quantification process.

**Keywords:** *reduplications, antonymy, morphology, semantics*

**1. GİRİŞ**

Biçimbilimde sözcük oluşum süreçlerinden biri olarak kabul edilen ikilemeye ilişkin tanımlar, olgunun doğası gereği genellikle benzerlikler göstermektedir. Örneğin Lieber'ın (2009, s.80) “tabanın bütününe ya da bir parçasının yinlendiği biçimbilimsel süreç” şeklindeki tanımı alanyazındaki pek çok tanımın (Anderson 1992, Aranoff & Fudeman 2011, Booij 2005, Haspelmath&Sims 2010, Uzun 2006) bir genellemesi olarak görülebilir. Ortaklıkların dışında, tanımlarda ikilemelere ilişkin önemli ayrıntılara da vurgu yapılabilmektedir. Sözelimi Haspelmath ve Simms (2010, s.38) ikilemelerde tabanın bir parçasının ya da tümünün kopyalanıp tabana eklendiğini söyler. Bu tanımda ikilemelerin hem sesbilgisel bir kopyalama hem de eklenme süreçlerini içerdiği bilgisi yer almaktadır. Bu bilgiye biraz daha geniş bir biçimde yer veren Marantz (1982, s.437) ise ikilemelerin bir biçimbirimim ya da gövdenin tabanın, bu tabanın sesbilgisel bir parçasının /bütününe türemiş bir biçimle ilişkilendirildiği ve taban ile türemiş biçim arasında parçalı ya da bütüncül özdeşliğin olduğu biçimbilimsel süreç olarak tanımlar. Booij'in (2005, s.35) tanımında ise ikileme, eklemenin özel bir biçimi olarak kabul edilir ve tabanın bütüncül ya da parçalı olarak önek ya da sonek biçiminde eklenme süreci olarak tanımlanır. Ancak ikilemenin dünya dillerindeki yaygınlığına koşut olarak son derece değişken

örnekler sergilediği de görülmektedir. Bu nedenle daha kapsayıcı tanımlara da rastlanmaktadır. Sözelimi Aksan (2001) ikilemeyi bir sözcüğün ya da yansımali bir birimin tamamının ya da bir kısmının yinelenmesi; ya da sözcüğün anlam özellikleri açısından eşanlımlı, zıtanlımlı, anlam açısından ilişkili olabileceği başka bir sözcükle birlikte kullanılmasıyla oluşturulan bir anlatım biçimi olarak tanımlamıştır. WALS'ın (World Atlas of Linguistic Structures) verdiği bilgilere göre 278 dilde üretken bir biçimde tam ve parçalı, 35 dilde ise sadece tam ikileme görülmektedir (Rubino, 2013). Üretken bir süreç olmayıp sınırlı sayıda örnek sergileyen 44 dille birlikte 357 dilde ikileme görülmektedir. Bu, ikilemenin tıpkı bileşme gibi ilkel ve büyük ölçüde evrensel bir sözcük oluşum biçimi olabileceğini düşündürmektedir. Kyomi (1993), Güler (2003), Lander (2003), Rubino (2013) ve Kallergi'den (2015) alınan aşağıdaki örnekler ikilemenin biçimsel olarak değişken çok yönlü özelliklerinin yanı sıra biçimbilimsel işlevleri açısından da farklılıklar sergilediğini göstermektedir. Örneğin Endonezyacada tabanın bütüncül olarak yinelenmesi sonucunda tabanla anlamsal olarak ad aktarımı ya da eğretileme ilişkisi içinde olan yeni bir sözcük oluşmaktadır:

- (1) a. mata > mata mata  
       göz > casus  
       b. lamit > lamit lamit  
       gökyüzü > tavan

Anlam ilişkisi bakımından benzer bir örnek, Tigak ve Fiji dilindeki parçalı ikilemelerde de görülmektedir. Bu örneklerde ayrıca, eylem tabanının ad tabanına dönüşmesi de söz konusudur:

- (2) a. Giak > gigiak (Tigak)  
       Gönder- > ulak, haberci  
       b. savata > sava-sava-a (Fiji)  
       yık- > temiz

İkilemeler bu sözlüksel işlevlerinin yanı sıra dilbilgisi ile ara kesit oluşturan kimi işlevlerle de oluşturulabilmektedir. Örneğin Thai, Aztec ve Tagalog dillerinde ikilemelerin ad ve eylem tabanlarından belirteç ürettiği örnekler görülmektedir:

- (3) a. krasib > krasib-krasaab (Thai)  
       fısil-da- > fısil-dayarak  
       b. se > sehse (Aztec)  
       bir > birer birer

c. araw	>	arawcaraw	(Tagalog)
<i>güb</i>		<i>her gün</i>	

Bütünüyle dilbilgisel işlevleri yerine getirmek, farklı dilbilgisel ulamları kodlamak üzere üretilen ikilemeler genellikle ikonik ikileme örneklerini oluşturmaktadır. Bu tür ikilemeler “daha çok biçim, daha çok anlam” ilkesine (Kouwenberg ve LaCharité 2010) uygun olarak adların çoğulları, çoğul kişi ya da çoklu eylem biçimleri (*pluractional forms*) gibi ulamları kodlamaktadır:

(4) a. kurdu	>	kurdukurdu	(Warlpiri)
<i>Çocuk</i>		<i>çocuklar</i>	
b. alofa	>	alolofa	(Samoan)
<i>seviyor</i>		<i>seviyorlar</i>	
c. cho:ca	>	Cho:cho:ca	(Aztec)
<i>ağlamak</i>		<i>sürekli ağlamak</i>	

İkilemeler kimi örneklerde zaman-görünüş-kip ulamının kodlanmasında da kullanılmaktadır:

(5) corra	>	cucurru	(Latin)
<i>koş-</i>		<i>koştubit.</i>	

İkilemelerin parçalı ve bütüncül türünün görüldüğü dillerden biri de Türkçedir. Prototip örnekleri oluşturan *upuzun*, *sapsarı*, *yepyeni* gibi vurgulu (*emphatic*) ikilemeler<sup>1</sup> dışında Türkçede görülen belli başlı ikileme türleri şu şekildedir:

*Uzun uzun, güzel güzel, ince ince ....*

*Kapı kapı, köy köy, kardeş kardeş....*

*Eğri büğrü, saçma sapan, abur cubur, çer çöp*

*Yalan yanlış, tka basa, ev bark*

*Senli benli, irili ufaklı, iyi kötü, büyük küçük*

<sup>1</sup> Türkçedeki vurgulu ikilemelerin ayrıntılı bir incelemesi için bkz.

Wedel, A.(1999). Turkish Emphatic Reduplication. *Phonology at Santa Cruz*. 6: 83-94

Türkçedeki ikilemeler üzerine yapılan çalışmalarda bunlar dışında farklı örneklerin de ikileme olarak kabul edildiği görülmektedir. Örneğin Demircan (1990) tümcecik(6a) ya da tümce düzeyinde(6b) ve sözcük içinde bir sesin vurgulanması ile oluşan ikilemelerden (6c) söz eder:

- (6) a. Açar açmaz geliyorum.  
b. açıyorum, açıyorum.  
c. Aççılın geliyorum.

Ancak Güler'in (2003) Moravcsik'ten (1978) aktardığı ikileme tanı ölçütüne göre, bir kurucu yinelemesinin ikileme olarak kabul edilebilmesi için örüntüde yer alan kurucuların bütünleşmesi ve az ya da çok yeni bir anlamsal değer kazanması gerekir. Bir başka deyişle biçimin yinelenmesi, bütüncül olarak belirli bir anlamsal fark gerektirmektedir. Bu çerçevede gerçek ve sahte ikilemelerden söz edilebilir. *Ufak tefek, yorgun argın, ara sıra, alış veriş, sarmaş dolaş, öteberi* gibi, aralarında ses ve/veya anlam benzerliği olan iki sözcüğün ardışık bir biçimde yer alması bu bağlamda sahte ikileme olarak görülmektedir. Öte yandan (Demircan, 1990)'da yer alan (7)'deki örnekler ise aynı sözcüğün farklı öbeklerde yer alması ve sadece sesbilgisel olarak ardışık olmaları nedeniyle Moravcsik'in belirlediği ilkeye göre ikileme olarak kabul edilmemektedir:

- (7) a. Köy köy olalı böyle şenlik görmedi.  
b. Kapı kapı değil ki !  
c. Verdiği ders ders olsa.

Buna karşın Demircan'ın (1990) (8)'deki örnekleri ise aynı sözcüğün öbek içinde az-çok anlam farkıyla ve bütüncül olarak aynı dilbilgisel işlevle kullanılması nedeniyle gerçek ikileme örnekleridir:

- (8) a. Oy için köy köy dolaştı.  
b. Akşama kadar kapı kapı gezer.

Türkçedeki ikilemeler hem türetimsel hem de dilbilgisel işlevlerle üretilebilmektedir. Sözlüksel işlevde, tıpkı eklemeli türetimde olduğu gibi tabanın dilbilgisel ulamının değişmesi ve değişmemesi mümkündür. Örneğin *kıpkırmızı* ikilemesinde sıfat tabanı ikileme sonucunda yine sıfat olarak kalmış, buna karşın *sıra sıra* ikilemesinde yinelenen taban bir ad olmasına karşın ikileme sıfat ya da belirteç işlevi kazanmıştır. *Taban tabana, omuz omuza* gibi ikileme örneklerinde sesbilgisel yinelemenin ötesinde biçimbirim değeri taşımayan bir

ses eklenmesinin olduğu da görülmektedir.<sup>2</sup> Belirteçlerin sözlüksel ve dilbilgisel ulam arasında çoğu kez ara kesit olması, bir başka deyişle Türkçede belirteçlerin sözlükselleşmesine ilişkin belirsizlikler bulunması nedeniyle *uzun uzun, ev ev* gibi ikilemelerin çıktısının sözlüksel ya da dilbilgisel olduğunu belirlemek kolay görünmemektedir. Ancak Türkçede çekimsel işlevin çok daha belirgin olduğu ikileme örnekleri de bulunmaktadır. Örneğin (Aksan 2001)'de yer alan (9)'daki örneklerde ikilemenin eyleme ilişkin zaman ve görünüş kodlaması yaptığı ve hatta Türkçede dilbilgisel işaretleyicisi olmayan bir görünüş ulamının eylemlerin zaman-görünüş-kip ekleriyle yinelenmesi sonucunda kodlanabildiğini göstermektedir:

- (9) a. Su kesildi kesilecek.  
 b. Gün ağardı ağarmadı Ali sokağa fırladı.  
 c. Uçaktan iner inmez eve telefon ettik.  
 d. Bina yıkıldı yıkılıyor.

Bu örneklerde olay zamanı ve göreceli zaman noktası arasındaki çok küçük zamansal yayılım *-DI*, *-(i)yor* ve *-(İ)r* ekleriyle çekimlenen eylemlerin yinelenmesi ile anlatılmaktadır. Demircan (1990)'da geçen (10)'daki örnek ise bir belirtecin özel bir vurgu ile yinelenmesi sonucunda buyrum kipini kodlayabildiğini göstermektedir:

- (10) yaVAŞ yaVAŞ (yavaş ol !)

Bu çalışmanın konusu olan ve karşıt anlamlı sözcüklerle kurulan ikilemeler, farklı sözcük türleri ve biçimsel özellikleriyle Türkçede üretken ve değişken bir görünüm sunmaktadır. *Alış veriş, giriş çıkış, bata çıka* gibi eylem ya da eylem tabanlı belirteçlerle, *senli benli, gece gündüz* gibi adıl ya da adlarla kurulan karşıtlık tabanlı ikilemelerin Türkçedeki en yaygın türünün *büyük küçük, uzak yakın, maddi manevi* gibi sıfatlarla kurulan yapılar olduğu söylenebilir. Bu tür yapılarla oluşturucu birimlerle ikileme sonucu oluşan yapı biçimsel ve işlevsel olarak sıfattır ve yapının çekimsel bir özelliği görülmemektedir. Bununla birlikte bu tür ikilemelerin sözlüksel bir değerinin bulunup bulunmadığı da tartışma konusudur. Sözlüklerde karşıt sıfatlarla kurulmuş ikilemelerin yer almaması, kurucu birimlerin kendi anlamsal değerlerini koruması ve bütüncül yapının ek bir anlamsal bileşen taşımayan birleşimsel bir anlamının olması bu tür ikilemelerin

<sup>2</sup> Türkçedeki ikilemelerin biçim ve işlev açısından ayrıntılı betimleme ve sınıflaması için bkz.

Ağca, M.(2017). Türkçede Bir Söz Türetim Yöntemi ve Gramatikal İşaretleyici Olarak Yineleme. *Türkbilig*, 2017/34: 89-104.

Özkan, B.(2010). Türkiye Türkçesinde "İkili Tekrarlar"ın Sözlükbirimsel, Metinsel ve Dizgesel Görünümleri. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 5/4 Fall 2010

çekim ulamının genel özelliklerini taşıdığını düşündürmektedir. Bu noktadaki asıl sorun, karşıtlık tabanlı ikilemeleri “ikileme” yapan şeyin ne olduğudur. Bu tür ikilemeler, yukarıda verilen tanımlarda sunulan ölçütlerle uyuşmamaktadır. Ortada sesbilgisel yapısı bütüncül ya da parçalı olarak yinelenen bir taban bulunmadığı gibi *eğri büğrü*, *saçma sapan*, *çer çöp* ikilemelerinde olduğu gibi kurucu birimler arasında herhangi bir ses benzerliğinin de belirgin bir özellik olduğu söylenemez. Moravcsik’in (1978) ikileme tanı ölçütlerinden biri olarak belirlediği anlamsal değişikliğin ise geçerli olup olmadığı tartışma konusudur. Örneğin *büyük küçük* ikilemesinde sözü edilen (nitelenen) şey hem büyük hem küçük olabileceği gibi ne büyük ne küçük de olabilir. Birinci olasılıkta kurucu birimler kadar bütüncül anlam için de yeni bir oluşumdan söz edilemez. O halde bu tür yapıların “ikileme” olarak kabul edilebilmesi için farklı bir kuramsal yaklaşımla ele alınmaları gerekmektedir.

Karşıt anlamlı sıfatlarla kurulan ikileme yapılarının anlamsal oluşumu ve kullarındaki işlevlerini betimlemeyi amaçlayan bu çalışmada öncelikle söz konusu olgunun kuramsal çerçevesi çizilmekte, ardından derlem bulgularına dayanarak kullarındaki görünümü ele alınmaktadır.

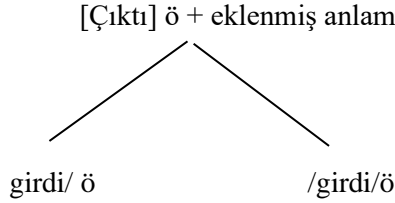
## 2. KURAMSAL ÇERÇEVE

Bir sözcük oluşum biçimi olarak ikileme, adı ve doğası gereği kurucu taban birimin ya parçalı ya da bütüncül olarak yinelenmesini gerektirir. Ancak burada yinelenen birime ilişkin tanım ve sınırlılıklar ikilemenin de tanım ve sınırlılıklarını belirlemektedir. Inkelas ve Zoll (2005, s.2) ikilemeye iki yaklaşım olduğunu söyler: Sesbilimsel kopyalama ve biçim-anlambilimsel özellik yinelemesi. Sesbilimsel kopyalama, bir tabanın sesbilimsel özelliklerinin, bölütlerin ya da ölçüsel kurucuların yinelenildiği bir süreçtir.(11a) Geleneksel ikileme tanım ve sınıflamaları çoğunlukla bu yaklaşım çerçevesinde yapılmaktadır. Buna karşın biçim-anlambilimsel özellik yinelemesinde özdeş sözdizimsel-anlambilimsel özellikler kümesinin dilbilgisel olarak koşullanması ve bağımsız olarak sesletilmesi söz konusudur (11b)

(11) a. [EV] → [ev] → [ev – ev]  
           *Sesletim*           *sesbilimsel kopyalama*

b. [EV] → [EV] [EV] → [ev – ev]  
       *biçim-anlambilimsel*           *sesletim*  
       *özellik yinelemesi*

Biçim-anlambilimsel özellik yinelemesi yaklaşımında (11b) öncelikle tabanın ses, biçim ya da anlamsal herhangi bir bileşeninin ya da bu bileşene ait bir özelliğin yinelenmesi, ardından sesletim söz konusudur ve burada önemli olan nokta, ikilemenin, taban seslerinin parçalı ya da bütüncül olarak yinelenmesini zorunlu kılmamasıdır. Inkelas ve Zoll'un (2005) bu yaklaşıma bağlı olarak geliştirdikleri biçimbilimsel ikileme kuramına göre ikileme, bir anlamsal betimlemenin kurucularından birinin uygun sesbilimsel çerçeve içinde yinelenmesidir. Bir başka deyişle ikilemenin gerçekleşebilmesi için seslerin ya da sesbilimsel bileşenlerin yinelenmesi sadece sürecin çıktısına ilişkin bir görünümdür; ikilemenin asıl koşulu biçim-anlam eşleşmesi çerçevesinde tabanın sözlüksel bileşenlerinden birinin yinelenmesidir. Sesletim, yinelenen bileşene uygun olarak ikilemeli olabileceği gibi farklı seslerden de oluşabilir. Ancak (Moravcsik, 1978)'teki ilke burada da geçerlidir. Sürecin ikileme olarak kabul edilebilmesi için, sürecin girdileri ile bütüncül çıktının anlamı arasında fark olmalıdır. Girdilerin biçim-anlamsal özellikleri(ö), çıktıya yansımakla birlikte, eklenmiş bir anlam da olması gerekmektedir:



O halde ikileme kuruluşlarında sayısı artan şey biçimbilimsel kuruculardır, yani ikileme öncesi tabanın biçimbilimsel kurucu sayısı ikileme sonucunda artmaktadır. Aynı durum ekleme ve bileşme süreci için de geçerli olmakla birlikte, bu ikisinde kurucu birimler arasında herhangi bir anlamsal özdeşlik bulunmamaktadır. Oysa ikilemede, birimler arasında anlamsal bir özdeşlik olmak zorundadır. Anlamsal özdeşlik sesbilimsel özdeşliği gerektirmez; kimi örnekler hem ses hem anlam özdeşliği sergilerken kimi örneklerde sadece anlamsal özdeşlik vardır. Ayrıca anlamsal özdeşlik bütüncül olabileceği gibi tabanın belli bir anlamsal özelliği ikileme sonucunda yinelenmiş de olabilir. Bu durumda ikilemelerdeki anlamsal oluşum, hem sesin hem de anlamın bütünüyle yinelediği ikonik ikilemelerden, sesin ve/veya anlamın parçalı yinelandığı ikilemelere ve kurucular arasındaki anlamsal ortaklığın yanında ek anlamsal bileşenin belirgin olduğu deyimsel ikilemelere uzanan dereceli bir sınıflama içinde değerlendirilebilir:

İkonik ikileme → deyimsel ikileme

*hızlı hızlı*  
*gide gide*

*nefes nefese*

*baştan ayağa*  
*yüzyüze*

Moravcsik'in (1978), (Akt. Güler 2003 ) yaptığı sınıflama, ikileme türlerinin oluşum biçimleri bakımından en kapsayıcı biçimde sınıflandırıldığı çalışma olarak görülebilir. Moravcsik'e göre ikilemelerde yinelenen kurucular anlamsal – sözdizimsel kurucular ya da sesbilgisel – sesbilimsel özelliklerdir; kimi örneklerde bu iki tip kurucunun da yinelenildiği görülebilir. Bir başka deyişle ikilemeler ya sadece ses veya anlam özellikleriyle ya da her ikisiyle birden değerlendirilebilir. Buna bağlı olarak ikilemeler tek-biçimli (*monomodal*) ve çift-biçimli (*bimodal*) olmak üzere iki ana gruba ayrılır. Biçimden bağımsız olarak sadece anlamsal-sözdizimsel kurucunun yinelenildiği ya da anlamdan bağımsız olarak sadece ses dizisinin yinelenildiği ikilemeler tek-biçimlidir. Çift-biçimli ikilemelerde ise hem biçimsel hem de anlamsal-sözdizimsel kurucuların yinelenmesi söz konusudur. Bu tür ikilemelerde kurucular hem biçimsel hem anlamsal olarak özdeşir.

İkilemeler için Moravcsik'in önerdiği diğer bir ikili ayrım ise yinelemenin bütüncül ya da parçalı olması ölçütüne dayanır. Sesbilgisel-sesbilimsel ya da anlamsal-sözdizimsel kurucunun bütünüyle yinelenmesi bütüncül (*total*) ikileme, bu kurucuların belirli bir bölümünün ya da kurucuları oluşturan bir bileşenin yinelenildiği ikilemeler ise parçalı (*partial*) ikilemedir. Bu iki sınıflama ölçütü bir arada değerlendirildiğinde dört tür ikilemeden söz edilir. Aşağıda bunların her biri örneklerle gösterilmektedir:

- (I) Bütüncül çift-biçimli ikileme: *sepet sepet, hemen hemen, kardeş kardel, hızlı hızlı*
- (II) Bütüncül tek-biçimli ikileme: *gizli saklı, zarar zıyan*
- (III) Parçalı çift-biçimli ikileme: *yazıyazıver, çiziciiziver*
- (IV) Parçalı tek-biçimli ikileme: *sapsarı, kupkuru, bomboş*

(I)'deki örneklerde taban hem ses olarak hem de anlam olarak bütünüyle yinelenmektedir. Bu örneklerin ikileme olarak kabul edilmeleri ek bir anlamsal bileşenin yanında dilbilgisel işlev değişikliğine de dayanmaktadır. Örneğin *ev ev* ikilemesinde, ikileme öncesi tabanın anlamı ikilemede ikonik çoğullama ile genişlemekte, bunun yanı sıra bu ikileme, ikileme öncesi tek sözcüklü tabandan farklı bir sözdizimsel işlev kazanmaktadır. Örneğin (12a)'da *ev* sözcüğü eylemin doğrudan nesneni iken, (12b)'deki *ev ev* ikilemesi eylemin belirteci konumundadır.

- (12) a. Bütün gün ev dolaştık.  
b. Bütün gün ev ev dolaştık

Öte yandan *kardeş kardeş* örneğinde, (12)'den farklı olarak ikileme öncesi tabanın ikilemeyle aynı sözdizimsel konum ve koşullar içinde yer alabilmesi dilbilgisel olarak mümkün değildir:

- (13) a. Siz burada kardeş kardeş oynayın.  
b. \*Siz burada kardeş oynayın.

Bütüncül tek-biçimli ikileme örnekleri çoğunlukla (II)'de olduğu gibi ses olarak farklı ama anlam olarak aynı ya da çok benzer sözcüklerin yinelenmesi ile oluşmaktadır. Türkçe örneklerde sözcüklerin sesleri arasında da yakınlıkların bulunduğu görülmekle birlikte, bunun büyük ölçüde rastlantısal olduğu düşünülebilir. Örneğin *çay çorba* ikilemesi, sıcak içeceklerin genel adı olarak kullanılmakta ve burada *çay* ile birlikte *çorba* sözcüğünün de seçilmiş olması iki sözcük arasındaki /ç/ sesi ortaklığına dayanmaktadır. *Çep çöp, kap kacak* gibi bir sözcüğü anlamsız olan ikilemelerin oluşumu da dilbilgisel dayanağı olmayan bu güdülenme ile açıklanabilir. Bu örneklerde *çöp* ve *kap* sözcükleriyle aynı bağlamda hem ses hem de anlam olarak benzer sözcüklerin bulunamamış olması nedeniyle *çer, kacak* gibi sözcüklerin uydurulmuş olma olasılığı yüksektir. Ayrıca bu tek-biçimli bütüncül ikileme yapılarının çoğullama ve kimi zaman da üst anlamlı sözlüksel boşlukları doldurma işlevi ile üretildiği görülmektedir. *Kap kacak* ikilemesi, yiyecek-içecek koymaya yarayan mutfak araçlarının genel adı olarak üretilmiş görünmektedir.

Parçalı çift biçimli ikilemelerde edimbilimsel güdülenmenin belirlenmesi ise daha güçtür. Diğerlerine göre daha az örneği görülen bu ikileme türünde tabanın hem anlamı bütünüyle yinelenmekte hem de tabanı oluşturan seslerin bütünü yinelenmektedir. Parçalı tek biçimli ikilemelerde ise tabanın ses yapısı kısmen yinelenirken, anlam bütünüyle yinelenmekte ve böylelikle anlamın artması, yoğunlaşması ya da çoğulluk kazanması söz konusu olmaktadır.

Çalışmamızın odağında yer alan ve karşıt anlamlı sıfatlarla kurulan ikileme yapılarının bu türlerden hangisine uygun olduğunu belirlemek için öncelikle yapının kurucu öğeleri olan sıfatlara ve bunlar arasındaki karşıtlık ilişkilerine kısaca değinmek gerekmektedir. Sıfatların anlambilimsel özelliklerinin başında derecenlenmeye izin veren bir içeriklerinin olması gelmektedir. Hatta derecelendirilebilme, sıfatlarla adları ayırt eden temel biçimsel ölçütlerden biri olarak kabul edilmektedir (Kenedy ve McNally, 2005). Örneğin *masa*

sözcüğünün bir ad, *uzun* sözcüğünün ise bir *sıfat* olduğu derecelendirilebilme testi ile görülebilir:

- (14) a. \*Bu masa diğerinden daha masa.<sup>3</sup>  
 b. Bu masa diğerinden daha uzun.

Sıfatların derecelendirilebilir anlamsal içeriklerinin olması, aynı zamanda sıfat anlamlarının dereceli bir nitelime ekseninde ya da bir ölçekte yer almasını sağlar. Bu özellik, sıfatları karşıt anlamlılık ilişkilerinin tipik örnekleri haline getirir. Çünkü her sıfat, bir ölçüğün üzerinde yer alır ve aynı ölçek üzerinde yer alan diğer sıfatlarla farklı türlerde karşıtlık ilişkileri kurar (Hay, 1998). Örneğin *sıcak* sıfatının yer aldığı ölçekte *soğuk*, *ılık*, *serin* gibi sıfatlar da yer almaktadır. *Sıcak* ve *soğuk* sözcüklerinin karşıt anlamlı olmaları bu ölçüğün iki uç noktasında yer almalarından kaynaklanır. Aynı ölçek üzerinde yer alan sıfatlardan herhangi biri, bu ölçüğün adı olarak kullanılabilir. Örneğin *sıcaklık* sözcüğü, üzerinde *sıcak*, *soğuk*, *serin*, *ılık* sıfatlarının bulunduğu ölçüğün adıdır. Kimi karşıt anlamlılık ilişkilerinde bu tür üst anlamlı ve belirtisiz terimlerin olmasına karşın, *zor*: *kolay*, *ıslak*: *kuru* gibi karşıt sıfat çiftlerinin üzerinde yer aldığı ölçeklerin böyle bir belirtisiz adı bulunmamaktadır (Akşehirli, 2014). Ancak her iki durumda da ölçek üzerinde yer alan her bir sıfat, aynı zamanda bu ölçüğü kendi anlamsal bileşenlerinden biri olarak sözlüksel-anlam içeriğinde taşımaktadır. Örneğin hem *ıslak* hem de *kuru* sözcüğü, biri pozitif diğeri negatif olmakla birlikte “su” kavramı ile aynı nitelik ilişkisi içinde anlam kazanmaktadır. Bir şeyin ıslak olması, onun su ile belirli oranda bir temas içinde olduğunu, kuru olması ise böyle bir temasın olmadığını gösterir. *Islak* ve *kuru* sözcüklerinin her kullanımı [+su] ya da [-su] anlamsal bileşenini örtük olarak taşımaktadır. Aynı ölçüğün ara noktasında yer alan *nemli* sözcüğü için de aynı şey geçerlidir. O halde karşıt anlamlı sıfatların ardışık bir biçimde kullanılması durumunda yinelenen şey, uç noktalarında bu sıfatların yer aldığı ölçektir. İkileme türleri açısından bakıldığında bu tür yapılarda sesbilgisel açıdan farklı sözcüklerin kullanıldığı, ancak sözcüklerin anlamsal boyutuna ilişkin bir yinelenmenin olduğu görülmektedir. Bu, tek-biçimli ikileme türünün özelliğidir. Aynı zamanda bu anlamsal yinelenme sözcük anlamlarının sadece bir anlamsal bileşenine dayandığı için parçalı ikileme olarak kabul edilebilir. Ancak, karşıt sıfatların her birinin diğeriyle hem kurallı bir çağrışımlılık ilişkisi olması hem de bu sıfatların anlamlarının birbirlerine bağlı olarak belirlenmesi nedeniyle bütüncül bir ikileme örneği olarak da kabul edilebilirler.

Burada, karşıtlık tabanlı ikilemelerin yinelenen anlamsal bileşenle oluştuğu varsayımı geçerli olmakla birlikte bu yapılara farklı yaklaşımlar da söz

<sup>3</sup> Kullanımda bu tür örneklerle karşılaşılabilir, ancak bunlar derecelendirilmiş sıfat yapılarının bir tür benzeşimsel örneği olarak görülmelidir.

konusudur. Örneğin Ourn ve Haiman (1998) ve Abbi (1991) aynı anlamsal kümede yer alan eş, yakın ve karşıt anlamlı sözcüklerin *ikileme-benzeri* yapılar olduğunu düşünmektedir. Kimi araştırmacılar ise (Örn. Singh 1982, Akt. Inkeas ve Zoll 2005) aralarında anlamsal özdeşlik olan sözcüklerin ardışık biçimde sıralandığı yapıların ikileme değil *artık bileşik (redundant compound)* olarak görülmesi gerektiğini düşünmektedir. Örneğin birinci sözcüğün taşıdığı üst anlamlı bileşenin iki sözcük tarafından yinelenildiği *güvercin kuşu, çam ağacı* gibi bileşiklerin artık bileşik örneği olduğu düşünülmektedir. Karşıt sözcüklerle kurulan yapılara ilişkin doğrudan bir gönderim bulunmamakla birlikte, aynı kuramsal yaklaşım bu tür yapıların da artık ikileme olarak görülmesi gerektiğini sezdirmektedir.

Birbiriyle anlamca yakından ilişkili iki sözcüğün bir arada bulunması ve yapının bütüncül olarak bu iki sözcükten farklı bir anlamı ifade etmesi nedeniyle, karşıt anlamlı sözcüklerin ardışık dizimi bir bileşik türü olarak da görülmektedir. Alanyazında eş-bileşik (*co-compound*) adı verilen bileşikler, her ikisi de anlama eşit derecede katkısı olan iki anlamsal baştan oluşmaktadır ve iki kurucu arasında eş-güdümlü bir ilişki bulunmaktadır (Yıldız 2014, s. 68). Wälchli (2005) ise (Akt. Yıldız, 2014) eş-bileşikleri tanımlarken kurucu birimler arasında doğal bir eş-güdümlü olduğunu söyler. Bir başka deyişle eş-güdümlü bileşiklerin kurucuları arasında bileşme öncesi sözlükçede güçlü bir anlamsal bağıntı bulunmaktadır. Bir bileşiğin kurucuları arasında doğal eş-güdümlü olup olmadığı üç soruyla belirlenmektedir: (Yıldız 2014, s. 61)

- (i) Kurucular anlamsal olarak yakın ilişki içinde olan kavramlar mı?
- (ii) Kurucular aynı hiyerarşik düzlemler mi?
- (iii) Bütünün anlamı kurucuların anlamından daha genel mi?

*Büyük küçük, uzak yakın, maddi manevi* gibi yinelemeli yapılar için bu soruların üçüne de olumlu yanıt vermek mümkündür. Bu yapılarda yer alan sözcükler karşıt anlamlı oldukları için aralarında güçlü bir anlamsal ilişki bulunmaktadır. Her biri aynı üst anlamlı sözcüğün alt anlamlıdır ve aynı zamanda aralarında ortak anlamsal bileşenler bulunmaktadır. Oluşturdukları bütünün anlamı ise, içinde yer aldıkları bağlamda daha belirgin hale gelmekle birlikte (bkz. 4.1. ve 4.2.) sözcüğü *büyük küçük*'ün anlamının *büyük* ve *küçük*ten daha genel olduğu söylenebilir. Yıldız'ın (2014) eş-bileşiklerdeki anlamsal ilişkileri (Wälchli, 2005)'ten uyarlayarak yaptığı sınıflamadaki genelleştirici eş-bileşikler ve özellikle ölçekli eş-bileşikler bu örnekleri kapsamaktadır. Genelleştirici eş-bileşiklerde bütünün anlamı, parçaların anlamı arasındaki bir sürekliliğe dayanır. Ölçekli bileşikler ise kurucuların anlamı arasındaki sürekliliğin genel bir adıdır. Yıldız (2014) bunlar için sırasıyla (15) ve (16)'daki örnekleri vermektedir:

- (15) ödör şönö' güj (Khalkha)  
Gece gündüz –sIz > gece gündüz

- (16) ulug.i kiçig.i (Eski Uygurca)  
(onun) büyük-ü küçük-ü > ölçü

Bu yaklaşımda ikilemeler, bir bileşik türü olan eş-bileşiklerin oluşum biçimi olarak görülmektedir. Bir başka deyişle ikilemeler bileşme sürecinde kullanılan araçlardan biri olarak değerlendirilmektedir. Bu durumda iki sözcük oluşum biçimi arasında bir amaç-arac ilişkisi kurulmuş olmaktadır. Ancak, bu iki süreç arasında önemli bir fark bulunmaktadır. Bileşme, çıktısının sözlükselleşme koşulları ve olasılıkları ne olursa olsun daima türetimsel bir sözcük oluşum sürecidir. Buna karşın ikilemeler türetimsel çıktı üretmenin yanı sıra, yukarıda değinildiği gibi çekimsel amaçlarla da kullanılabilir. Belirteç olarak kullanılan kimi ikilemelerde ise bir üretim-çekim sürekliliğinden söz edilebilmektedir. Her ne kadar Türkçede karşıt anlamlı sözcüklerle kurulan yapıların çekimsel bir işlevi görünmese de bu yapıların bütünüyle türetimsel olduklarını söylemek de güçtür. Bu nedenle farklı sözcük oluşum biçimleri olan ikileme ve bileşmeyi süreç ve çıktı olarak birbirlerinden ayrı değerlendirmenin doğru olacağı düşünülmektedir. Türkçede *ana-baba*, *hısım-akraba* gibi eş-bileşik örnekleri görülebilmekle birlikte, (KTİ)'lerin ikilemeye ilişkin kuramsal çerçeveye daha uygun olduğu düşünülmektedir. Ayrıca (16)'daki anlamsal oluşuma çok benzeyen örneklerin Türkçede olmasına karşın, bu yapıların bağlamsal işlevleri, kurucuların arasındaki ilişkilerin yorumlanması için göz ardı edilemeyecek bir bilgi oluşturmaktadır. Aşağıda bu bilginin sağlanması için derlem-çıkışlı bulgular değerlendirilmektedir.

### 3. YÖNTEM VE VERİTABANI

Türkçede (KTİ)'lerin bağlam içi anlamsal oluşumu ve işlevlerini gözlemleyebilmek için bu çalışmada Türkçe Ulusal Derlem (TUDv3) kullanılmıştır. (TUD) 50 milyon sözcükten oluşan, 20 yıllık bir dönemi (1990-2009) kapsayan, günümüz Türkçesinin çok sayıda farklı alan ve türlerden yazılı ve sözlü örneklerini içeren, geniş kapsamlı, dengeli ve temsil yeterliliğine sahip, genel amaçlı bir derlemdir (Aksan vd. 2012). Derlemde ilk önce karşıt anlamlı sıfat çiftlerinin hangilerinin ikilemeli olarak kullanıldığı belirlenmiştir. Bunun için (Akşehirli, 2017)'de sunulmuş olan Türkçenin kurallı karşıt anlamlılık listesindeki 77 sıfat çiftinin derlemde sorgusu yapılmıştır. Söz konusu çiftler başsözcük olarak (Örn. *büyük küçük*) olarak sorgulanmış, virgülle bağlanmış yapılar incelemeye dahil edilmiş, ancak farklı tümcelerdeki rastlantısal ve (-/+ ) 1 pencere aralığındaki bitişiklikler ikileme olmadıklarından çalışmanın dışında tutulmuştur. Bu sıfat çiftlerinin sıralaması değişken olabilmektedir; örneğin

*büyük küçük* ve *küçük büyük* kullanımlarının her ikisine rastlanabilme olasılığı nedeniyle derlem sorgusu her iki dizilim için ayrı ayrı yapılmıştır.

#### 4. BULGULAR VE YORUM

Sorgulanan 77 karşıt anlamlı sıfat çifti kurallılık sıralamasına göre ve ikileme üretme bilgileriyle (+/-) Tablo:1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Kurallı Karşıtlık Sıralaması ve (KTİ) üretkenliği

Kurallılık sırası	Karşıt-anlamlı sıfat çifti	İkileme
1	AZ ÇOK	+
2	BÜYÜK KÜÇÜK	+
3	İYİ KÖTÜ	+
4	ESKİ YENİ	+
5	SAG SOL	-
6	KISA UZUN	+
7	İLK SON	-
8	BEYAZ SİYAH	+
9	MADDİ MANEVİ	+
10	SICAK SOĞUK	+
11	GENÇ YAŞLI	+
12	AÇIK KAPALI	+
13	UZAK YAKIN	+
14	SÖZLÜ YAZILI	+
15	NEGATİF POZİTİF	-
16	FAKİR ZENGİN	+
17	SOYUT SOMUT	+
18	DOST DÜŞMAN	+
19	KOLAY ZOR	+
20	ÇİRKİN GÜZEL	-
21	MAKRO MİKRO	-
22	AK KARA	+
23	AĞIR HAFİF	-
24	DAR GENİŞ	+
25	ACI TATLI	+
26	BOŞ DOLU	-
27	İNCE KALIN	+
28	NESNEL ÖZNEL	-
29	AÇIK KOYU	+
30	SERT YUMUŞAK	-
31	ZENGİN YOKSUL	-
32	ALÇAK YÜKSEK	+
33	GEÇİCİ KALICI	-
34	DOĞAL YAYAY	-
35	DOĞRU EĞRİ	+
36	KURU YAŞ	+
37	ARTI EKŞİ	+
38	AÇ TOK	+

39	GENÇ İHTİYAR	+
40	AMATÖR PROFESYONEL	+
41	İNCE KABA	-
42	PERAKENDE TOPTAN	+
43	İNCE İRİ	+
44	KURU TAZE	-
45	HARAM HELAL	+
46	PAHALI UCUZ	+
47	KURU YEŞİL	-
48	DİRİ ÖLÜ	+
49	ALAFRANGA ALATURKA	-
50	ALACAKLI BORÇLU	-
51	İYİMSER KÖTÜMSER	-
52	SEYREK SIK	-
53	ETKİN EDİLGİN	-
54	YAVAŞ ÇABUK	-
55	GERİCİ İLERİCİ	+
56	KURAMSAL UYGULAMALI	-
57	TİKEL TÜMEL	-
58	ASIL YEDEK	-
59	DÜNYEVİ UHREVİ	+
60	AK SİYAH	-
61	KURU NEMLİ	-
62	BOL DAR	-
63	SUBJEKTİF OBJEKTİF	-
64	EDİLGİN ETKEN	-
65	HAFİF SERT	-
66	KATI YUMUŞAK	-
67	VARSIL YOKSUL	+
68	ÇARPIK DOĞRU	-
69	OLUMSAL ZORUNLU	-
70	EVCİL YABANI	-
71	PEŞİN VERESİYE	-
72	KOYU SULU	-
73	BOL KIT	-
74	ASIL KOPYA	-
75	DERİŞİK SEYRELTİK	-
76	ARTÇI ÖNCÜ	-
77	CİSMANİ RUHANİ	-

Tabloda görüleceği üzere, derlemde sorgulanan 77 kurallı karşıt sıfat çiftinin 28'i (KTİ) olarak kullanılmıştır. Kullanılan karşıt sıfatların kurallılığı eş-kullanım (*co-occurrence*) olarak bilinen varsayıma dayanmaktadır. Charles ve Miller (1989) tarafından geliştirilen bu varsayıma göre çağrışım düzlemindeki güçlü ilişki dilin kullanım düzleminde de vardır ve sıfatların karşıtlarıyla birlikte öğrenilmesi, bunların, aynı tümcede beklenenden daha sık birlikte yer almalarından kaynaklanmaktadır. Justeson ve Katz'ın (1991) deneysel çalışmaları ile desteklenen eş-kullanım varsayımı, sıfatlarla kurulan karşıt

anamlılık ilişkileri için kurallılık (*canonicity*) ve kuralsızlık (*non-canonicity*) kavramlarının oluşmasını sağlamıştır. Eş-kullanım varsayımına göre, karşıt anlamlı sıfatların aynı tümcede birlikte yer alması için beklenen ve gözlemlenen sıklık arasındaki oran büyükten küçüğe doğru sıralandığında karşıt anlamlılık için de kurallıdan kuralsıza doğru bir derecelenme söz konusu olur. Bu sıralama iki tür kurallılık bilgisi sağlar. Birincisi, kimi sıfatların birden fazla karşıtı olabilir ama bunlar arasında bir kurallılık sıralaması oluşturulabilir. Örneğin Türkçede *kuru* sıfatının *ıslak*, *yaş*, *taze* gibi karşıtlıkları arasında eş-kullanım varsayımına bağlı olarak bir sıralama yapılabilir. İkincisi, aynı sıralama çiftlerden hangisinin söz konusu dil için daha kurallı bir karşıtlık ilişkisi olduğunu da gösterir. Bu çalışma için kullanılan (Akşehirli, 2017)'de sunulan kuralı karşıtlık listesi, eş-kullanım varsayımı gereğince sıfatların TUD'un izin verdiği en geniş pencere aralığı olan (+/-)5 sözcüklük bağımlı dizinler içinde birlikte kullanımına dayanmaktadır. Oysa ikileme yapıları sözcüklerin aralıksız bir biçimde birlikte olmalarını gerektirdiğinden bu kurallılık listesi ile ikileme bulguları arasında farklılıklar olması kaçınılmazdır. 77 kuralı çiftin sadece 28 tanesinin ikileme üretmesi öncelikle bu farklılıkla açıklanabilir. Ancak *Tablo 1* incelendiğinde kurallılık azaldıkça (KTİ) üretiminin de buna koşut olarak azaldığı görülmektedir. Listenin ilk 15 sırasında yer alan çiftlerin 11'inin (KTİ) yapısı görülürken, listenin son 15 sırasında yer alan çiftlerin hiçbirinin (KTİ) üretmediği görülmüştür. O halde sıfatların karşıt anlamlılığına ilişkin kurallılık sıralaması ile bunların (KTİ) üretme sıralaması arasında belirgin bir ilişki olduğundan söz edilebilir.

Öte yandan karşıt sıfatların yan yana olduğu her bağlam bir ikileme örneği sunmamaktadır. Pek çok bağımlı dizinde karşıt sıfatlar (KTİ) oluşturmaksızın arka arkaya gelebilmektedir:

- (17) a. ...adamın suçu ağır, hafif suçlarla yargılanıyor. (W-VD05A0A-20361)  
b. ...bakarsın bu iki düşman yarın dost olur...(W-BA16B3A- 1918-2)

Kimi örneklerde rastlantısal kimi örneklerde ise çağrışıma ve söylemsel ilişkilere dayalı olarak gerçekleşen bu ikileme dışı ardışık kullanımların dışında gerçek ikilemelere ilişkin sıklık bilgileri *Tablo 2*'de yer almaktadır. Buradaki sıklıklar karşıt sıfatların yer değiştirmiş biçimleri de dikkate alınarak belirlenmiştir.

Tablo 2. Karşıt Sıfatların (KTİ) üretim sıklıkları

Karşıtlık Sıfatlar	Üretilen İkileme Sayısı
AZ ÇOK	735
SİYAH BEYAZ	397
İYİ KÖTÜ	371
BÜYÜK KÜÇÜK	177

MADDİ MANEVİ	133
GENÇ YAŞLI	128
UZAK YAKIN	72
ACI TATLI	65
ESKİ YENİ	64
SICAK SOĞUK	52
DOST DÜŞMAN	41
GENÇ İHTİYAR	34
SÖZLÜ YAZILI	18
KISA UZUN	10
FAKİR ZENGİN	9
SOMUT SOYUT	6
AK KARA	5
AMATÖR PROFESYONEL	5
ARTI EKŞİ	5
EĞRİ DOĞRU	5
HARAM HELAL	5
İLERİCİ GERİCİ	5
YAŞ KURU	5
AÇIK KAPALI	4
VARSIL YOKSUL	4
AÇ TOK	2
AÇIK KOYU	2
DAR GENİŞ	2
DÜNYEVİ UHEVİ	1
İNCE İRİ	1
İNCE KALIN	1
KOLAY ZOR	1
ÖLÜ DİRİ	1
PERAKENDE TOPTAN	1
UCUZ PAHALI	1
YÜKSEK ALÇAK	1

Karşıt anlamlılık açısından kurallılığı yüksek olan *sağ-sol*, *ilk-son*, *negatif-pozitif*, *çirkin-güzel*, *ağır-hafif* çiftlerinin (KTİ) örneğinin hiç görülmemesine karşın, *dünyevi-uhrevi* gibi kurallılığı görece düşük olan çiftlerin (KTİ) örneğine rastlanmış olması, kurallılık ve ikileme üretimi arasındaki koşutluğun mutlak olmadığını göstermektedir. Ayrıca, pek çok karşıt anlamlı çiftin (KTİ) örneğinin görülmemiş olması, bunların ikileme üretimine uygun olmadıkları anlamına gelmez. (KTİ) yapısı Türkçede üretken bir görünüm sunmaktadır ve uygun edimbilimsel koşullar sağlandığında her karşıt sıfatın ikileme üretebileceği düşünülebilir.

#### 4.1. GENEL ÖZELLİKLER

Anlamsal ve işlevsel özellikleri bakımından farklılıklar görülse de (Bkz.4.2.) (KTİ)'lerin kimi genel özelliklerinden söz edilebilir. Ayrıntılı bir çözümleme gerektirse de bu yapılarda kurucu birimlere ilişkin bir vurgu değişimi dikkati çekmektedir. İkilemelerin ikinci sözcüğünün ikileme dışında vurgulu olan sesleminin ikileme yapısı içinde vurgusuzlaştığı ve hatta bu sözcüğün vurgu açısından yansız bir görünümde olduğu söylenebilir:

uZAK / yaKIN >> uZAK yakın

aCI / TATlı >> acı >> tatlı

Vurgunun birinci sıfat üzerinde yoğunlaşması, ikinci sıfatın yansızlaşması Türkçenin genel adlara ve tek sözcüklü sıfatlara ilişkin genel vurgu örüntüsü çerçevesinde değerlendirilebilir.

(KTİ)'yi oluşturan sıfatların dizilim açısından benzer örüntüler sergilediği görülmektedir. Örneğin nicelik belirten ya da ölçülebilen değerleri ifade eden sıfatlar için, niceliği fazla olanın önce, az olanın sonra kullanıldığı görülmektedir:

*Büyük küçük, uzak yakın, uzun kısa*

Nitelik bildiren ya da niceliği ölçülemeyen sıfatlarda ise böyle bir sınırlılık bulunmamaktadır:

*Genç yaşlı, dost düşman, maddi manevi*

Bunun dışındaki ikilemeler genellikle sıfatların yer değiştirebilmesine izin vermektedir. Sıfatların yer değiştirmesi, (KTİ)'nin anlamsal oluşumu ve işlevleri açısından herhangi bir önem taşımadığından söz konusu yer değişiminin aslında tüm (KTİ)'ler için geçerli olduğu düşünülebilir. Ancak *maddi manevi, dost düşman* gibi bazı (KTİ)'lerin sabit dizilimde olması, bunların diğerlerine oranla daha fazla sözlükselleşme ya da deyimleşme eğiliminde olduğunu düşündürmektedir.

Bu tür (KTİ)'lerin sözdizimsel konumlanmaları da yineleyen bir örüntü sergilemektedir. Bunun için iki temel örüntüden söz edilebilir. Birincisinde sıfat işlevli ikileme ve nicel bir belirleyici ile genişlemiş bir ad öbeği söz konusudur:

[İKİ. Bel. A] AÖ : *uzak yakın bütün akrabalarımız*

İkincisinde ise ikilemeden sonra bir belirteç tümceciği ile genişlemiş ad öbeği söz konusudur ve bu öbeğin başı genellikle bir evrensel niceleyicidir:

[İKİ. Bel.t. A]AÖ : *büyük küçük demeden hepimiz*

Bu genel sözdizimsel görünüm dışında ikilemelerin farklı konumlanış ve buna bağlı farklı anlamsal-işlevsel özellikleri söz konusudur.

#### 4.2. ANLAM VE İŞLEV

(KTİ)'ler için iki temel anlamsal-işlevsel görünümünden söz edilebilir. Yukarıda da belirtildiği gibi sıfatlarla kurulan karşıtlık ilişkileri, kurucu sıfatlarla adlandırılan dereceli ya da derecesiz bir ölçek üzerinde gerçekleşir. XY gibi bir karşıtlık ilişkisi, bir ucunda X diğer ucunda Y'nin olduğu ve nicelik ya da nitelik bildiren bir değeri gösteren ölçeğin üzerinde gerçekleşir. Bu tür sıfatların ardışık biçimde kullanılarak üretildiği ikileme yapılarının bir bölümü herhangi bir niceleyici içermeyen ad öbeklerinde yer almakta, bir bölümü ise evrensel (*bütün, herkes, tüm* vb.) ya da varlıksal (*pek çok, bir çok, yüzlerce* vb.) niceleyicilerle bir arada görünmektedir. Her iki görünümün benzer ve farklı anlambilimsel ve işlevsel özellikleri vardır. Aşağıda bu iki görünüm ele alınmaktadır.

##### 4.2.1. NİCELEYİCİSİZ AD ÖBEKLERİNDE KARŞITLIK TABANLI İKİLEMELER

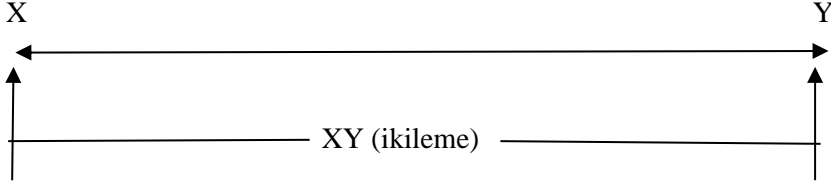
Niceleyicisiz ad öbeklerinde kullanılan (KTİ)'lerde ölçeğin her iki ucu vurgulanmaktadır. XY + *ad* kuruluşundaki bu ikilemeler aynı zamanda “X ve Y” ya da “hem X hem Y” anlamsal açılımı ile yorumlanabilmektedir.

- (18) a. ... kimi zaman da acı tatlı düşüncelere dalıyordu. (W-CA16B2A-1308-39)  
b. ...dar geniş yollardan geçtik.( W-JA16B2A-1012-4)  
c....saatlerdir araç bekleyen genç yaşlı yolcuların...(W-OG24D1B-3361-53)  
d. ...küçük büyük kurumların sahiplendiği ve tanımladığı... (W-III13C2A-1288-62)  
e. ...bir bir arkasından uzak yakın tanıdıklar...(W-OE09C2A-1417-25 )

Bu örneklerde görülen (KTİ)'lerin birer sıfat olarak arkalarından gelen adlarla kurdukları niteleme ilişkisi aslında birden fazla sıfat-ad ilişkisinin eksiltilmiş bir biçimi olarak yorumlanabilir:

$$X + Ad, Y + AD > X \text{ ve } Y + Ad > XY Ad$$

Böylesi bir ilişkide hem X hem Y anlamsal değerlerini korumaktadır. Yapıyı (KTİ) yapan şey, X ve Y'nin üzerinde yer aldığı ölçeğin uç noktalar aracılığıyla yinelenmesidir:



(KTİ)'lerin bu işlevdeki kullanımı ölçeğin ara noktalarına ilişkin bir vurgu yapmamakla birlikte, kimi örneklerde ara noktaların ikilemenin niteleme alanının içinde olup olmadığı belirgin değildir. Örneğin (18a)'da *acı* ve *tatlı* düşüncelerden söz edilmekte ama ne acı ne de tatlı olan, yani duygusal açıdan yansızlık taşıyan düşüncelere vurgu yapılmamaktadır. Buna karşın (18c)'de yolcuların *genç* ve *yaşlı* olması ön plana çıkarılmış olsa da gönderim yapılan yolcuların farklı yaşlardan olabileceği sezdirimi de söz konusudur. Burada ayırt edici olan şey, düşüncelerin ya da yolcuların *tümünden* söz edilip edilmediğinin belirgin olmamasıdır.

Bir diğer anlambilimsel olgu da bu türden ikileme yapılarında karşıt sıfatlar arasında *ve* ya da *hem hem* okumasının olmasıdır. Yani örneğin (20a) önermesi (20b) ve (20c) önermesini gerektirmektedir:

- (20) a. Acı tatlı düşüncelere salıyordu beni.  
 b. ⇒ Acı düşüncelere salıyordu beni.  
 c. ⇒ Tatlı düşüncelere salıyordu beni.

Ancak burada *acı* ve *tatlı* gibi bir bağlayıcı öbeği yerine *acı tatlı* ikilemesinin kullanılması sıradan bir öbek içi eklenti işlevinin ötesinde bu sıfatların başla bir işlevinin olması gerektiğini düşündürmektedir. Bir başka deyişle *ve* bağlacının kullanılması ve kullanılmaması arasında anlambilimsel bir fark olmalıdır. Bunun için (21)'deki önermeleri karşılaştırarak bir çıkarım yapmak mümkün olabilir:

- (21) a. Acı ve tatlı düşüncelere salıyordu beni.  
 b. Acı tatlı düşüncelere salıyordu beni.  
 c. ⇒ Düşüncelere salıyordu beni.

Bu tümcelerde (20a-b)'de niteleyici konumda bulunan sıfatları yüklemcil konuma taşıdığımızda oluşan önermelerin gerektirimlerini birbirleriyle karşılaştırabiliriz:

- (22) Düşünceler acı ve tatlıydı  $\Rightarrow$  düşünceler acıydı  
 $\Rightarrow$  düşünceler tatlıydı

Buradaki gerektirim ilişkisinin, ilk bakışta tuhaf görünmesine karşın, son derece kabul edilebilir olması, önermenin konusunun tekil olmaması, bir kümeye gönderim yapmasından kaynaklanmaktadır. O halde burada geçerli olan okuma, bazı düşüncelerin tatlı bazıları'nınsa acı olması şeklinde varlıksal önerme okumasıdır.

- (23) a. A: acı  $\rightarrow \exists x [A(x)]$   
 b. T: tatlı  $\rightarrow \exists x [T(x)]$

Ancak burada *ve* ya da *hem....hem....* okuması aynı anda bir düşüncenin hem acı hem tatlı olması anlamında değil, bazıları'nın acı bazıları'nın da tatlı olması biçiminde olduğundan söz konusu ikileme yapısı (24)'teki gibi birleşik önerme üretmemektedir:

- (24)  $\exists x [A(x) \wedge T(x)]$

Acı düşünceler A(d) ve tatlı düşünceler T(d) , düşünce (D) kümesinin birer alt kümesidir ve *acı tatlı düşünceler* bu iki alt küme arasında bir kesişim olmadığını, bunların ayırık alt kümeler olduğunu göstermektedir:

- (25) a.  $[A(d)] \subset [D]$   
 b.  $[T(d)] \subset [D]$

Önermede hiçbir niceleyici öge kullanılmamasına karşın gerektirme ilişkisinin geçerli olabilmesi için böyle bir okuma zorunludur. Ancak burada belirsiz olan şey, tüm düşüncelerin acı ya da tatlı olup olmamasıdır. Bir başka deyişle kümeye ilişkin evrensel bir niceleyici okuması bulunmamaktadır. Yine de acı düşünceler ve tatlı düşüncelerin dışında, duygusal açıdan yansız düşüncelerin de Y(d) varlığı bu ikileme yapısı içinde sezgisel olarak bulunmaktadır:

- (26) a. # Bazı düşünceler acıydı, bazıları tatlıydı ama hiçbiri acı değildi.

- b. # Bazı düşünceler acıydı, bazıları tatlıydı ama hiçbiri tatlı değildi.  
 c. Bazı düşünceler acı, bazıları tatlıydı ama bazıları acı ya da tatlı değildi.  
 d. Bazı düşünceler acı, bazıları tatlıydı ama bazıları ne acı ne tatlıydı.

(26a-b)'nin tuhaf, (26c-d)'nin normal olması, (22)'de *düşünceler* kümesinin tümüne ilişkin bir niceleme yapılmamış olmamasına karşın Y(d)'nin de (D) için bir alt küme olabileceğini göstermektedir.

(27)  $[Y(d)] \subset [D]$

O halde *acı ve tatlı düşünceler* ile *acı tatlı düşünceler* arasındaki fark birincisinde (D)'nin belirgin olarak T(d) ve Y(d) alt kümelerine ayrışması, ikincisinde ise Y(d)'nin sezdirilmesidir. Bu sezdirim *acı tatlı* karşıtlık ölçeğinin uç noktalarına vurgu yapılması, ara noktaların geri plana alınmasından kaynaklanmaktadır. Oysa *acı ve tatlı düşünceler* öbeğinde bir ölçeğin varlığından söz etmek için yeterli kanıt bulunmamaktadır. Ancak Batuhan ve Grünberg (1984) söz gelimi *insanlar ölümlüdür* önermesinin *bütün insanlar ölümlüdür* önermesinin kısaltmış biçimi olduğunu söyler (s.169). Bu durumda önermenin konusu çoğul olduğunda yüklem, konuya ilişkin evrensel kümenin tüm bireylerini kapsayan bir alana sahip olarak yorumlanabilir. Derlem verileri, ikilemelerin arkasından gelen niceleyicilerle bu alanın daraltılabileceğini de göstermektedir:

(28) ...büyük küçük birçok kişinin hayranlıkla izlediği film. (W-TG37E1B-3072-52)

Bu kullanımda, filmi hayranlıkla izleme eylemi söz konusu evrensel kümenin bireylerinin yarısından çoğunun gerçekleştirdiği bir eylemdir. Film hayranlıkla izleyen bireylerin (B<sub>hi</sub>) varlığından söz edilmesinin hem sezgisel hem de zorunlu gerektirimi, filmi hayranlıkla izlemeyen bireylerin de olmasıdır. Bunlar için iki olasılık vardır: geri kalan bireyler filmi ya hiç izlememiştir (B<sub>\_</sub>) ya da izlemiş ancak hayranlıkla izlememiştir (B<sub>i</sub>). Ardından varlıksal niceleyici gelen bu ikileme yapısı (B<sub>hi</sub>)'nin (B<sub>i</sub>) ve (B<sub>\_</sub>)'nin toplam eleman sayısından daha büyük olduğunu göstermektedir.

$\{B_{hi}\} > \{B_i\} \cup \{B_{-}\}$

Derlem bulgularının örneklediği bir başka kullanım biçiminde ise (KTI) ile birlikte herhangi bir niceleyici yer almamakla birlikte evrensel ya da varlıksal niceleyicili okuma olasılığı söz konusudur.

- (29) a. Ayrıldık seninle. Dost düşman bilsin. (W-OA15B1A-1733-7)  
b. Yatakları ve büyük küçük sandıkları özenle kucakladılar. (W-OE09C2A-1417-95)

(29a)'daki *dost düşman* ikilemesi evrensel niceleme sezdirimi içeren bir özne ad öbeği oluşturmaktadır. Bu sezdirim (30a)'daki tümcenin tuhaf olması nedeniyle bir tür gerektirim olarak da düşünülebilir (30b)

- (30) a. # Dost düşman bilsin ama herkes bilmesin.  
b. Dost düşman bilsin  
⇒ Herkes bilsin.

(29b)'de ise sandıkların boyutlarına ilişkin bir niteleme yapılmakta ve yukarıda da belirtildiği gibi niteleme ekseninin uç noktaları vurgulanmaktadır. Ortada bir niceleyici bulunmamasına karşın çıkarımsal okumanın evrensel ya da varlıksal bir niceleme anlamı taşıması, tümcedeki (KTİ)'den kaynaklanmaktadır. Karşıt anlamlı sözcüklerin ardışık olarak kullanılmasının bir ikileme olarak kabul edilmesi, biçimbilimsel ikileme kuramına göre anlam boyutundaki bir yinelemeye dayanmaktadır. Karşıtlığa dayalı ikilemelerde yinelenen şey sıfatların üzerinde yer aldığı ölçek olduğundan, bu ölçekle nitelenebilecek nesnelere tümü ya da bir bölümüne ilişkin bir niteleme söz konusudur. Bu durumda, nitelemesi yapılan nesnelere ilişkin aynı zamanda nicel bir yüklemleme de yapılmış olmaktadır. (29b)'deki tümce, ikilemenin kullanılmadığı (31)'daki tümcelerle karşılaştırıldığında aradaki fark görülebilir:

- (31) a. Büyük sandıkları özenle kucakladılar.  
b. Küçük sandıkları özenle kucakladılar.  
c. Sandıkları özenle kucakladılar.

(KTİ)'nin (31)'daki tümcelerde bulunmaması bunları evrensel niceleyici okumasına kapatmaktadır. Öte yandan (KTİ)'nin varlığı tümcelerin varlıksal niceleyici ile okunmasını güçleştirmektedir:

- (32) a. Büyük sandıkları özenle kucakladılar ama bazı sandıkları kucaklamadılar.  
b. Küçük sandıkları özenle kucakladılar ama bazı sandıkları kucaklamadılar.  
c. Sandıkları özenle kucakladılar ama hepsini değil.  
d. # ? Büyük küçük sandıkları özenle kucakladılar ama hepsini değil.

(32d)'nin normal kabul edilebilmesi için *büyük küçük*'ün bir (KTİ) olarak okunmaması gerekir. Öte yandan çoğul nesne ad öbeği taşıyan (32c) ile bu öbeğin ikileme ile genişlemiş olduğu (29b) arasındaki fark (Link, 1987, s.170) ve (Winter ve Scha 2015, s.79) temelinde şöyle yorumlanabilir: (32c)'deki okuma dağılımsal ya da topluluk okuması açısından anlam belirsizliği taşımaktadır; buna karşın (29b)'de ilgili kümenin her bir bireyine niteleme ölçeği yoluyla gönderim yapılmış olduğundan bu tümce dağılımsal okuma açısından daha belirgin hale gelmektedir. Bir başka deyişle (KTİ)'siz çoğul ad öbeklerinin doğruluğu için en azından birden fazla sandığın kucaklanmış olması yeterli koşuldur ama dağılımsal okuma belirsizdir. (KTİ)'li çoğul ad öbeklerinde ise dağılımsal okuma bir gerektirim haline gelmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi bunun nedeni (KTİ)'lerin, ölçeğin tümünün örtük ama zorunlu olarak yinelenmesiyle nitelenen nesne sınıfının tüm bireylerine gönderim yapmasıdır.

(33) a. Sandıkları özenle kucakladılar.

≈ Her bir sandığı özenle kucakladılar.

b. Büyük küçük sandıkları özenle kucakladılar.

⇒ Her bir sandığı özenle kucakladılar.

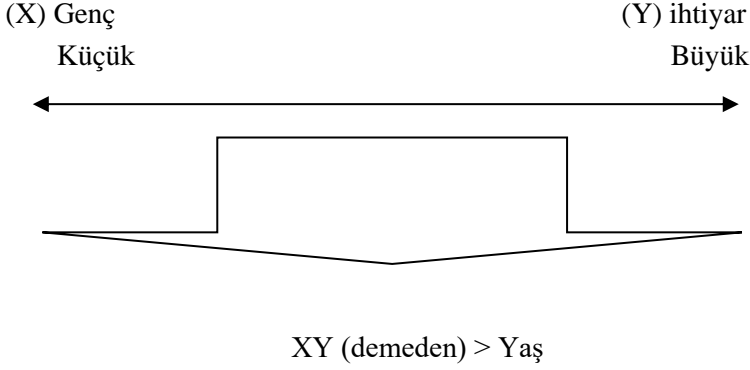
Kısacası bütün ad öbekleri anlambilimsel açıdan nicel bir bilgi taşır. Örneğin *çocuk eve gitti* ile *çocuklar eve gitti* arasında ilkinin tekil ikincisinin çoğul olması bakımından bir nicelik farklı vardır; ama bu tümcelerin her ikisi de bir niceleyici içermemektedir. Nicelenmiş ad öbeği (*quantified noun phrases*) sayısal bilgi taşımak bakımından özel bir öbek biçimi olmayıp, içinde niceleyici taşıyan öbektir (Winter, 2016, s.100). O halde (KTİ)'lerin niceleyici içermeyen ad öbeklerinde kullanımının öbeğin tekillik ya da çoğulluk bilgisine ek olarak evrensel ya da varlıksal bir niceleme bilgisi kattığını ve bunu çoğu kez niteleme ile birlikte örtük bir gerektirim biçiminde gerçekleştirdiğini söylemek mümkündür.

#### 4.2.2. NİCELEYİCİLİ AD ÖBEKLERİNDE KARŞITLIK TABANLI İKİLEMELER

Niceleyici içermeyen ad öbeklerinde kullanılanların yanı sıra, derlem bulguları (KTİ)'lerin daha yaygın olarak evrensel ya da varlıksal niceleyicilerle kullanıldığını göstermektedir. Bu ikinci görünümde (KTİ)'nin arkasından kimi bağlamlarda *dmeden*, *ayırmadan* gibi yansızlaştırma etkisi olan sözcükler ya da benzer işlevli bir öbek kullanılmakta ve 4.2.1'deki görünümünden farklı olarak karşıt sözcüklerle yinelenen ölçeğin kutuplarına değil bütününe yansız bir biçimde gönderim yapılmaktadır. Yansızlaştırıcı sözcük ya da öbeklerin kullanımı, ardından gelen evrensel niceleyici nedeniyle zorunlu değildir. Çünkü niceleyici, ölçeğin belirttiği nitelik ne olursa olsun nitelenen nesnelere kümesinin tüm bireylerini kapsamaktadır.

- (34) a. ...büyük küçük demeden herkese ilgi gösteren...(W-QA16B3A-0829-9)  
b. ...genç ihtiyar köyde kim varsa herkes...(W-RE39C3A-0721-34)

Ölçeğin yansılaşması aynı zamanda karşıt sözcükler için kavramsal bir üst anlamlılık ilişkisinin de kurulması demektir. (34a-b)'deki ikilemelerin her ikisi de *her yaştan insan* anlamını taşımaktadır.



Belirtisiz üst anlamlı terimi olmayan karşıtlıkların ikileme olarak kullanımı bu açıdan üst anlamlı kavram üretme işlevini yerine getirmektedir:

- (35) a. Güzel çirkin demeden bütün yıldızlarla arkadaş oldu  
(W-TI22E1B-2913-6)  
b. ....maddi manevi her şeyden oluşan karmaşık bir bütündür.  
(W-OD36C1A-0154-88)  
c. ...kolay zor demeden bir dizi sorunla... (W-ED02A3A-2708-2)

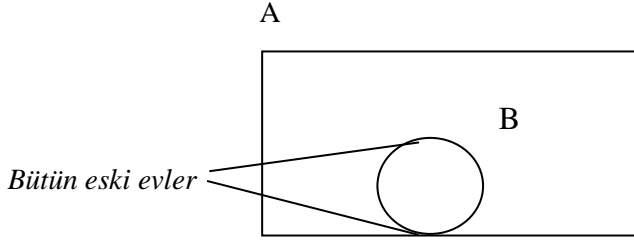
Varlıksal niceleyiciler ikilemeden önce (36a-b) ya da sonra(36c-d) kullanılabilir:

- (36) a. Evden bir sürü eski yeni gazete yollamışlar. (W-VA16B3A-1038-22)  
b. ..yüzlerce eski yeni fikrin uçtuğu... (W-KD02A1B-4476-30)  
c. Çocuklarımız için maddi manevi bir çok özveride bulunuyor...  
(W-QD37C2A-0506-120)  
d. ...kolay zor demeden bir dizi sorunla...(W-ED02A3A-2708-2)

Ancak niceleyicinin evrensel olduğu durumlarda (KTİ)'ler büyük bir çoğunlukla niceleyiciden önce gelmektedir. Bilinen örnekler dışında evrensel niceleyiciler (37b)'de olduğu kimi zaman tümcecik biçiminde de görülebilmektedir.

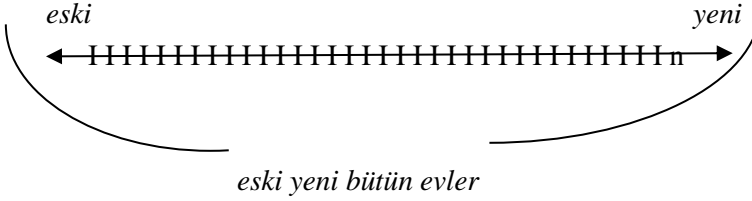
- (37) a. Piyasadaki büyük küçük bütün gazeteleri alır oldum (W-PA16B2A-3301-62)
- b. ...bir adımda eski yeni ne varsa hepsini silkip fırlatmak...
- c. Dost düşman herkese üniformanızın adamı olduğunuzu göstecersiniz.
- d. Fakir zengin bütün halk, varını yoğunu...(W-KE39C2A-2617-2)
- e. Genç yaşlı herkese yol gösteriyorum. (W-MI09C4A-3351-5)

Niceleyicinin öbeğin başı olmadığı (37a) ve (37d) gibi durumlarda ad öbeğindeki öğelerin sıralanışı *niteleyici* (KTİ) > *niceleyici* biçimindedir. Bu sıralanış, öbek içi zorunlu olmayan tümleçlerin pek çok dilde ve özeldir Türkçedeki genel sıralanış eğilimlerinden farklıdır. Evrensel dizilim sınırlılıkları çerçevesinde Cinque (1994) öbek içi eklentilerin sıralanışının *nicelik* > *nitelik* > *ölçü* > *boyut* > *biçim* > *renk* > *milliyet* biçiminde olduğunu, Scott (2002) ise daha ayrıntılı olarak *sıra sayı* > *asil sayı* > *özne yorumu* > *kanıtsal* > *boyut* > *uzunluk* > *ağırlık* > *hız* > *derinlik* > *genişlik* > *ısı* > *ıslaklık/kuruluk* > *yaş* > *biçim* > *renk* > *milliyet* /*köken* > *malzeme* olduğunu belirtmektedir. Kornfilt (2007) de Türkçe ad öbeğinin içyapısının *gösterici* > *yan tümce* > *niceleyici* > *sıfat* > *belirsiz tanımlık (bir)* > *ad* şeklinde olduğunu söylemektedir. Bu bilgiler niceleyicilerin niteleyicilerden önce yer aldığı vurgulamakta ve Türkçenin genel ad öbeği öge dizilişinin de bu bilgilere uygun olduğu görülmektedir. Örneğin *eski* (niteleyici) ve *bütün* (niceleyici) sözcüklerinin aynı ad öbeği içinde yer aldığı yapılar (TUD)'da sorgulandığında *bütün eski...* diziliş sıklığının 48, *eski bütün...* diziliş sıklığının ise sadece 1 olduğu görülmektedir. Buna karşın *eski yeni* ikilemesi söz konusu olduğunda bu diziliş eğilimi güçlü bir biçimde tersine dönmektedir. Bu, (KTİ)'lerin ad öbekleri içinde niteleyici olmanın dışında başka bir işlevinin de olabileceğini düşündürmektedir. Bu işlevi açıklayabilmek için *bütün eski evler* ile *eski yeni bütün evler* öbekleri küme kavramı açısından karşılaştırılabilir. Bilindiği gibi niteleyici sıfatlar, niteledikleri adın göndergesinin bir alt kümesine gönderim yaparlar. Bu durumda *eski evler* kümesi (B) *ev(ler)* kümesinin (A) bir alt kümesidir. Öbekteki *bütün* niceleyicisi ise bu alt kümenin tüm elemanlarını kapsayan evrensel niceleyicidir. *Şekil : 1*'de bu ilişki gösterilmektedir:

$$B \subseteq A$$


Şekil 1. Evrensel niceleme

*Bütün evler* ise (A) kümesinin tümünü kapsayan bir ifadedir ve önüne *eski yeni* ikilemesini aldığı anda kaplamında bir değişiklik olmamaktadır. Bunun nedeni, niteleme ölçeğinin tümünü vurgulayan (KTİ)'lerin tıpkı bir evrensel niceleyici gibi davranmasıdır. *Eski yeni bütün evler* öbeği, eskilik ya da yenilik durumu ne olursa olsun *bütün evler*'e gönderim yapmaktadır:



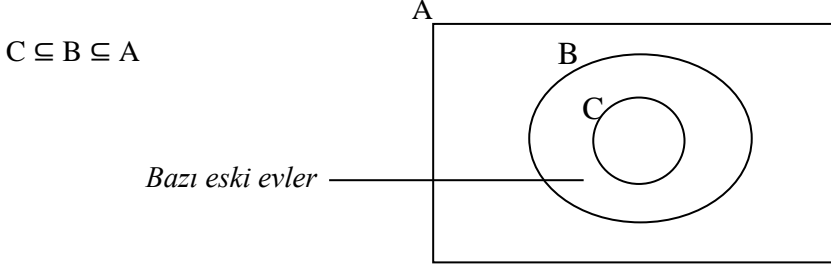
Şekil 2. Evrensel niceleme ölçek yapısı

Bu durumda *bütün evler* ile *eski yeni bütün evler* öbeklerinin kapsamı aynı olmaktadır.

Bütün evler (A) = eski yeni bütün evler (A)

Evrensel bir niceleyiciden önce nitelik bildiren sıfatların (KTİ) biçiminde yer alabilmesine izin veren şey, hem (KTİ) içinde yer alan sıfatların bireysel olarak hem de (KTİ)'nin bir bütün olarak nitelik yüklemesi yapmaması, evrensel niceleyicinin alanı üzerinde etkili olmayan bir işlem gerçekleştirmesi ile açıklanabilir. Niceleyicinin varlıksal olması durumunda, örneğin *bazı eski evler* öbeğinde, bu kez ikincil bir alt küme ortaya çıkmaktadır. *Bazı eski evler* (C)

kümesi *eski evler* (B) kümesinin, *eski evler* kümesi de *evler* (A) kümesinin alt kümesi olmaktadır. Bu ilişki Şekil 3'te gösterilmiştir:



Şekil 3. Varlıksal niceleme

Varlıksal niceleyici ile (KTİ)'nin yer değiştirebilmesi ise, bu ikisinin sıralaması ne olursa olsun kapsanan küme ilişkisinin değişmemesi ile açıklanabilir. Buna karşın bir sıfat ve evrensel niceleyici içeren *bütün eski evler* öbeğinin *\*eski bütün evler* biçiminde bir yer değişimine izin vermemesi, evrensel niceleyicinin kapsamının (KTİ) dışında bir niteleyici ile daraltılamayacağını göstermektedir. O halde niteleyici sıfatlarla kurulmuş (KTİ)'lerin evrensel niceleyicilerden önce yer almaları, onların, niceleyici ile belirlenen küme kapsamı üzerinde değil, niceleyici ile küme arasındaki ilişkinin doğası üzerinde bir işlev gerçekleştirdiğini düşündürmektedir.

Bu işlev üzerinde düşünebilmek için evrensel niceleyicilerin belirlilik bakımından özelliklerine kısaca değinmek gerekmektedir. Bilindiği gibi Türkçede bir (AÖ)'nün belirliliği genellikle, onun, belirsizlik kodlayan bir birimle (Örn. *bir* ) kodlanmamış ve belirtme durum eki almış olmasına bağlanmaktadır (Göksel ve Kerlake, 2005). Tuğcu'nun (2009) da belirttiği gibi nesne AÖ'leri için geçerli olan bu durum özne AÖ'leri için her zaman geçerli değildir. Örneğin (38a)'da nesne konumunda yer alan *ev* bu koşulu sağladığı için belirlidir ama (38b)'de özne konumunda bu koşulu sağlamadığı halde yine belirlidir.

- (38) a. Ahmet *evi* gezdi [+belirli]  
 b. *Ev* çok güzeldi [+belirli]

Aynı durum evrensel niceleyicili ve (KTİ) içeren AÖ'ler için de geçerlidir:

- (39) a. Büyük küçük herkes oradaydı [+belirli ]  
b. Büyük küçük herkesi seviyordu [+belirli]

Öte yandan (KTİ) içersin ya da içermesin evrensel niceleyicili (AÖ)'lerin özne ya da nesne konumunda [-belirli] olması mümkün görünmemektedir:

- (40) a. \*Bir herkes oradaydı.  
b. \*Bir herkesi seviyordu.  
c. \*Bir büyük küçük herkes oradaydı.  
d. \*Bir büyük küçük herkesi seviyordu.

Bir başka deyişle evrensel niceleyici ile birlikte kullanılan AÖ'ler her zaman [+belirli] özelliktedir (Tuğcu, 2009). O halde evrensel niceleyici içermeyen ve nicelik açısından iki okuması (*bütün* ve *bazı* ) olan (41a), bir evrensel niceleyicinin eklenmesiyle tek okumaya indirilmektedir (41b). Ama hem (41a) hem (41b) [+belirli] özelliktedir. (41c)'ye eklenen (KTİ)'nin ise belirlilik ya da niceleme kapsamı bakımından herhangi bir rolünün olmadığı görülmektedir:

- (41) a. Gazeteleri okudu.  
b. Bütün gazeteleri okudu.  
c. Eski yeni bütün gazeteleri okudu.

Evrensel niceleyicilerin zorunlu olarak belirli olması, konuşucu ve dinleyici arasındaki ortak bilgidan kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda hem *bütün gazeteleri okudu* tümcesi (*bilinen*) *bütün gazeteleri okudu* anlamında, hem de *bütün gazeteleri okur* tümcesi (*bilinen*) *bütün gazeteleri okur* biçiminde okunmaktadır. Ancak evrensel niceleyicilerin gönderimlilik açısından farklı bir özelliği bulunmaktadır. *Kitap, Türkiye'nin başkenti* gibi adlar ve belirli betimlemelerden (*definite descriptions*) farklı olarak niceleyicilerin, kaplamalarının (*extension*) belirgin bir gönderimi bulunmamaktadır. *Bütün evler* gibi niceleyicili bir ifade, gönderimlilik ilkesi gereğince, dil dışı dünyadaki herhangi bir varlığa doğrudan gönderim yapmamakta, bir varlık kümesinin tümünün söz konusu yüklem konusunu olduğunu belirtmektedir (Zimmermann ve Sternefeld, 2013, s.115). Sözelimi (42)'deki *saygı duymak* eyleminin öznesi olan *herkes* sözcüğü, kaplamı belirli olan bir bireyler kümesi oluşturmamaktadır:

- (42) Büyük küçük herkes ona saygı duyar. (W-VI19E1A-3997-6)

Eğer bu tümce,

(43) Tüm öğrenciler ona saygı duyar (p)

biçiminde olsaydı, doğruluk değeri *öğrenciler* kümesinin (*ona*) *saygı duyan bireyler* kümesinin bir alt kümesi olarak belirlenebilirdi:

p doğrudur(1), ancak ve ancak eğer {tüm öğrenciler}  $\subseteq$  {saygı duyanlar}

Evrensel niceleyicinin ardından bir (AÖ)'nün geldiği tümcelerin doğruluk değeri şu şekilde gösterilebilir (Zimmermann ve Sternefeld, 2013, s.117):

[ her/bütün/herkes/tüm + Ad + EÖ ] = 1 eğer [Ad]  $\subseteq$  [EÖ]

Zimmermann ve Sternefeld'e (2013) göre evrensel niceleyiciler iki kümenin kaplamını karşılaştırarak onlar arasındaki ilişkiyi betimleme görevindedirler. *Tüm* gibi bir niceleyici bu çerçevede bir alt-küme ilişkisi kurmaktadır. (KTİ)'lerin bu tür bir ilişkiyi gösteren öbeklerdeki varlığı, tıpkı varlıksal niceleyicilerde olduğu gibi dağıtımsallık işlevi ile açıklanabilir. Çünkü evrensel kümenin bireyleri, kendilerine ilişkin bir nitelik ve bu niteliğin üzerinde yer aldığı ölçüğe gönderim yapılmasıyla hem [+belirli] hem de [+gönderimli] özellik kazanmaktadır. Oysa (42)'de olduğu gibi, niceleyiciden sonra bir adın yer almadığı örneklerde bir eylem öbeği ile gönderimde bulunulan kümenin alt kümesi olabilecek *herkes* gibi bir kümeden söz edilemez. Evrensel niceleyicinin öbek başı olduğu ve [-belirli] bir nesne AÖ'sünün bulunmadığı, bu nedenle niceleyici yükseltmeden kaynaklanan bir anlam belirsizliğinin de olmadığı örneklerde (KTİ)'ler, evrensel niceleyicinin tek başına kurmadığı alt küme ilişkisinin kurulmasını sağlamakta ve böylelikle öbeği gönderimli hale getirmektedir. Çünkü, örneğin *büyük küçük herkes* kümesi niceleyici sıfatlar aracılığıyla *herkes* kümesinin bir alt kümesini oluşturmakta ve oluşan bu alt küme aynı zamanda EÖ ile gönderimde bulunulan kümenin de alt kümesi olmaktadır.

[herkes]  $\subseteq$  ?

[büyük küçük herkes]  $\subseteq$  [herkes]

\_\_\_\_\_  $\subseteq$  [saygı duyan bireyler]

Böylelikle (KTİ)'lerin niceleyicilerle birlikte kullanımının, gönderimsiz olan niceleyicilere ilişkin ikincil bir gönderimlilik oluşturduğu söylenebilir. Burada önemle vurgulanması gereken iki nokta bulunmaktadır. Birincisi, yukarıdaki örnekte yer alan *herkes* niceleyicisinin evrenselliğinin sınırsız olmasıdır. Yani örneğin *herkes ölümlüdür* önermesinde olduğu gibi sınırsız ve tüm canlıları kapsayan bir küme ilişkisi kurmaktadır. Buna karşın bir (KTİ) ile birlikte kullanıldığında *herkes* niceleyicisi bir evrensel alt küme oluşturmaktadır. Bunun nedeni dünyadaki tüm bireyler için *bütün insanlar ölümlüdür* önermesine benzer şekilde *herkes ona saygı duyar* gibi bir önermenin geçerli olamamasıdır. (44a)'nın doğruluk değerinin ( 0 ) olmasına karşın, koşullar sağlandığında (44b)'nin doğruluk değerinin (1) olabilmesi, öbektteki sınırlayıcı sıfat yan tümcesinin varlığından kaynaklanmaktadır:

- (44) a. Bütün insanlar sağlıklıdır (0)  
 b. Bu köyde yaşayan bütün insanlar sağlıklıdır (? 1)

İkincisi, (KTİ)'yi oluşturan sıfatların ve dolayısıyla vurgulanan ölçeğin değişmesi durumunda, (KTİ)'nin alt küme ilişkisi yoluyla ikincil gönderimlilik oluşturma işlevinin değişmemesi, buna karşın kurulan alt küme ilişkisinde farklı nitelik ölçeğinin kullanılmasıdır. *Genç yaşlı herkes* ile *zengin fakir herkes* tümcedeki eylemin öznesi ya da nesnesi olmak bakımından aynı alt kümeyi oluşturmaktadır. (45a) ve (45b), aynı söylem evreni içinde hem doğruluk değerleri hem de alt küme ilişkileri bakımından birbirine denktir.

- (45) a. Genç yaşlı herkes sokağa çıktı.  
 b. Zengin fakir herkes sokağa çıktı.

Bu ikisi arasında, konuşucunun özellikle vurgulamak istediği bir olgudan ya da alışıldık bir durumun, bir beklentinin reddedilmesinden kaynaklanabilecek edimbilimsel bir farktan söz edilebilir.

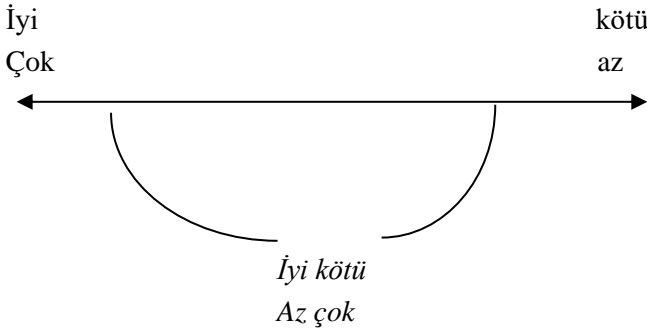
#### 4.2.3. TÜRKÇENİN ÖZEL (KTİ)'LERİ: *AZ ÇOK, İYİ KÖTÜ* VE *SİYAH BEYAZ*

(KTİ) biçiminde kullanım sıklığı bakımından *Tablo:2*'de de görüleceği gibi ilk üç sırada yer alan bu karşıt sıfat çiftleri aynı zamanda karşıt anlamlı kurallılığı bakımından da ilk sıralarda yer almaktadır. Eş-kullanım sıklığı beklenenden yüksek olan çiftlerin, (KTİ) biçiminde kullanım sıklığının da yüksek olması arasında doğrudan bir ilişki olduğu söylenebilir. Ancak bu çiftlerin ürettiği ikilemelerin asıl dikkat çekici yönü, anlambilimsel ve işlevsel özelliklerinin 4.2.1. ve 4.2.2'de gösterilen diğer (KTİ) görünümünden farklı olmasıdır. Bu açıdan *az çok* ve *iyi kötü*'nün birbirine benzer özellikler gösterdiği görülmektedir. Bu iki (KTİ) önceki alt bölümlerde çözümlenen işlevlerden farklı olarak,

üzerinde yer aldıkları niteleme ölçeğinin kutuplarına ya da kutuplar aracılığıyla ölçeğin tümüne değil, orta noktalarına vurgu yapmakta, bir bakıma söz konusu ölçeğin ortalamasını almaktadırlar:

- (46) a. Sen tarihten az çok anlarsın. (W-EA16B3A-1146-252)  
b. Öğrenci kabul ederken elidenki hocalara az çok eşit miktarda öğrenci dağıtmaya çalışıyorlar. (W-WI45F1D-4789-156)  
c. ...işadamlarının Türk ekonomisine bakış açısı az çok belli (W-JE39E1B-2838-348)  
d. Günde 10 lirayla da iyi kötü geçiniyorum. (W-HI09C2A-0805-150)  
e. Ortamda iyi kötü bir enerji var. (W-QI41C4A-1486-187)  
f. Çağdaş devlet kavramını iyi kötü biliyoruz. (W-LE39C3A-0067-272)

Ölçeğin ortalamasının alınması aynı zamanda kutupların da dışlanması anlamına gelmektedir. Diğer (KTİ)'lerde kutupların noktasal olarak ya da kutuplar aracılığıyla ölçeğin tümünün vurgulandığı ve ya da *hem.....hem.....* okumasına karşılık, burada *ne...ne...* okuması söz konusudur. Yani, *sen tarihten az çok anlarsın* tümcesinden, sözü edilen kişinin tarihten hiç anlamadığı ve tarihi çok iyi bildiği okumalarının reddedildiği bir okuma çıkmaktadır.



O halde bu iki (KTİ)'nin anlambilimsel olarak özelliğinin, tümcenin olumlu ve olumsuz iki gerektirimini iptal etmek biçiminde olduğu söylenebilir:

*Sen tarihten az çok anlarsın* ⇒ *sen tarihten anlarsın*  
⇒ *sen tarihten hiç anlamazsın*  
⇒ *sen tarihten çok anlarsın*  
⇒ *sen tarihten az anlarsın*

Bu (KTİ)'nin bulunmadığı tümce yapısında gerektirim ilişkilerinin belirginliği ortadan kalkmaktadır:

*Sen tarihten anlarsın*  $\approx$  *sen tarihten iyi/çok anlarsın*  
 $\approx$  *sen tarihten az anlarsın*  
 $\neq$  *sen tarihten anlamazsın*

Bu iki (KTİ)'nin diğerlerinden belirgin bir farkı da sözdizimsel konumlarından kaynaklanmaktadır. Diğerleri özne ya da nesne AÖ'sü içinde niteleyici konumda bulunmasına karşın, *az çok* ve *iyi kötü*'nün ana EÖ ya da yan tümcecik içinde bir belirtecimsi olarak da görev yapabildikleri görülmektedir:

- (47) a. Ama sağlık hizmetine iyi kötü ulaşan bir insan... (W-LD43A3A-1798-99)  
b. Dönünce iyi kötü geçinmiş. (W-RI45F1D-4714-341)  
c. Toplumda az çok öne çıkmış biri olarak...(W-LE39E1B-2840-174)  
d. Kanatları az çok körelmiş, uçma yeteneğinden yoksundurlar  
(W-OB04A3A-1566-700)

Ancak kimi örneklerde (KTİ)'nin hem özne ya da nesne AÖ'sü içinde sıfat hem de EÖ ya da yan tümce içinde belirteç olmak üzere iki okumasından kaynaklanan bir belirsizliğin de olduğu görülmektedir:

- (48) a. Çünkü bunlar az çok herkes tarafından kullanılmakta...  
(W-CF10A2A-1845-354)  
b. Çevrede iyi kötü herkes beni tanıyor... (W-CA16B3A-0735-238)

Bağlamsal bir bilgi ya da belirsizliği gideren ek bir açıklama olmaksızın (48a-b)'deki (KTİ)'lerin alanına ilişkin bir belirsizlik olduğu görülmektedir. (48a)'da *az çok* ikilemesi *herkes* niceleyicisine ilişkin bir yaklaşıklık sınırlaması biçiminde yorumlanabileceği gibi kullanım eylemine ilişkin bir sınırlama olarak da okunabilir. Buradaki belirsizlik (KTİ)'nin eylem öne konumuna geldiği (belirtecimsi) ve özne ya da nesne AÖ'sü içinde öbeğin başına ilişkin kısıtlama yaptığı örneklerde ortadan kalkmaktadır:

- (49) a. Çevresini iyi kötü seçmeye başladı (W-SA16B2A-0738-214)  
b. Bir dostluğun devamı için az çok aynı çizgide fikir birliği olduğu...

*Siyah beyaz* yapısı ise son derece farklı bir görünümüdür. Derlem verileri bu yapının hem *renkli* sözcüğünün karşıtı olarak hem de *siyah ve beyaz* ya da *hem siyah hem beyaz* renklerine ilişkin bir gönderim olarak kullanıldığını göstermektedir:

- (50) a. O siyah beyaz Yeşilçam filmlerini seyrettiği zaman...  
(W-CA16B3A-0140-290)
- b. Birkaç siyah beyaz fotoğraf da var. (W-QI22C3A-0010-346)
- c. Yedi tane ak köpeğin ve siyah beyaz bir atın kuyruklarından kestiği kılırları... (W-TA16B2A-0325-16)
- d. Göreceğiniz gibi siyah beyaz renkler üzerinden kurgulanan kapak...  
(W-YI45F1D-4782-289)

TUD'da 395 tane *siyah beyaz* birlikte kullanımı bulunmakta ve bunların sadece 12 tanesi (50c-d)'de olduğu gibi doğrudan bu iki renge gönderim yapmaktadır. *Siyah, beyaz, yeşil, mavi* gibi ikileme yapısı dışında renk adlarının kullanıldığı örnekler dışında 378 kullanımda *siyah beyaz* ikilemesi *renkli* sözcüğünün karşıt anlamlısı olarak kullanılmaktadır. Kuramsal çerçevede (2) belirtildiği gibi ikilemelerin temel ölçütlerinden biri, oluşturucu birimlerle ilişkili ama onlardan bağımsız yeni bir anlamın oluşmasıdır. *Siyah beyaz* örneğinde, renkli olmayan anlamında bir kullanım söz konusu olduğunda bu açıdan iki anlam söz konusudur: i) *siyah beyaz* bu iki renkten oluşan nesnelere gönderim yapmaktadır ii) *siyah beyaz* film, televizyon, fotoğraf gibi nesnelere söz konusu olduğunda bir ek anlamsal bileşen taşımış olmaktadır. Diğer ikilemelerde görülmeyen bu farklı anlamsal bileşen *siyah beyaz* ikilemesinin sözlükte yer alan tek ikileme olmasını sağlamıştır. Bu çalışmada incelenen ikilemeler içinde Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük'te madde başı olarak sadece *siyah beyaz* ikilemesi yer almakta ve bu madde başı için iki ayrı tanım verilmektedir:

- (I) Yalnız siyah çizgilerle kâğıdın beyazlığından oluşan resim veya bu iki rengi verecek gibi hazırlanmış klişe tekniği.
- (II) Tek renk temeline dayanan, siyahtan beyaza kadar çeşitli yoğunluk derecelerini gösteren film.

Bu noktada, kuramsal açıdan son derece tartışmalı bir konu olan sözlükselleşmenin hangi tür ikilemeleri kapsaması gerektiği ayrı bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmanın doğrudan konusu olmadığı için bu tartışmanın ayrıntılarına girilmeyecektir. Ancak bu örnek, *siyah beyaz* dışındaki ikilemelerin hiçbirinin *sözlüksel* bir bileşen taşımadığı, bütünüyle dilbilgisel bir işlem olarak görüldüğünü düşündürmektedir. Buna bağlı olarak, karşıt sıfatların ardışık kullanımının birer ikileme olarak kabul edilmesini sağlayan ve bu

çalışmanın temel kuramsal dayanağını oluşturan çözümlenimin, sözlükselleşme için yeterli olup olmadığı sorusunun da bu tartışmaya dahil edilmesi gerekmektedir.

## 5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Karşıt anlamlı sıfatlarla kurulan ve bu çalışmada *karşıtlık tabanlı ikileme* (KTİ) olarak adlandırılan olgu biçimbilimsel, anlambilimsel ve işlevsel açıdan diğer ikilemelerden son derece farklı bir görünüm sergilemektedir. Biçimbilim alanyazınında ikilemeler genellikle bürünsel bir biçimbilim süreci olarak tabanın sesbilimsel bir bölümünün bu tabana eklenmesi olarak görülür (Katamba, 1993, s.180). Oysa (KTİ)'lerde böyle bir ses kopyalaması ve kopyalanan parçanın tabana eklenmesi söz konusu değildir. Öte yandan ikilemeler sözlüksel olarak anlamın yoğunlaştırılması, eylemin yinelenmesi gibi türetimsel işlevlerin yanı sıra zaman, görünüş, sayı ve çatı dilbilgisel ulamların kodlandığı dilbilgisel araçlar olarak da kullanılmaktadır. (KTİ)'lerin bu türetimsel ve dilbilgisel, anlamsal-işlevsel güdülenmelere de uygun olmayan bir oluşum sergilediği görülmektedir. (KTİ)'lerde bütüncül yapıyı oluşturan girdilerin bireysel anlamı ile bütünün anlamı arasında doğrudan bir eşleşmenin olmaması bu yapıların Türkçede türetimsel bir araç olarak kullanıldığını düşündürebilir. Öte yandan, *büyük küçük herkes, genç yaşlı bütün yolcular* gibi kullanımları yaygın olan karşıt sıfatlar aynı zamanda kendi bireysel anlamlarının ve niteleyici kullanımlarının toplamı biçiminde de yorumlanabilir. Yani *büyük küçük herkes, büyük (olan) herkes* ile *küçük olan (herkes)* öbeklerinin anlamsal olarak birleşimi ve birleşimin bir tür eksiltili biçimde ifadesi olarak görülebilir. Ne var ki, bu çalışmada gösterildiği gibi (KTİ)'ler böyle bir çoğalan okuma ile birleşimsel oluşum sergilememektedir. Birer niteleyici sıfat olarak bu sözcüklerin ardışık kullanımları, üzerinde yer aldıkları niteleme ölçeğine ilişkin kutupsal ya da bütüncül bir vurgulama işlevindedir. Bu aynı zamanda Inkelas ve Zoll'un (2005) biçimbilimsel ikileme kuramı temelinde, ardışık karşıt sıfat kullanımının ikileme olarak kabul edilmesinin temel ölçütüdür. Aksi takdirde, yani birleşimsel bir okuma söz konusu olduğunda sadece sözdizimsel bir olgudan söz edilmesi gerekirdi.

Bu çalışmada (KTİ)'lerin niceleyicilerle birlikte kullanımları için ölçek yapısına ilişkin ek anlamsal bileşen dışında mantıksal bir işlemci gibi yorumlanabileceği gösterilmeye çalışılmıştır. Çünkü evrensel ve varlıksal niceleyicilerin kendilerinden önce ya da sonra bir (KTİ) ile birlikte bulunduğu oluşan anlamsal etkinin açıklanması gerekmektedir. Bir başka deyişle *bütün yolcular* ile *genç yaşlı bütün yolcular* arasında, edimbilimsel ya da söylemsel farklılığın yanında anlambilimsel bir fark da olmalıdır. Dahası, bu (olası) edimbilimsel ya da söylemsel farkın anlambilimsel bir dayanağı olmalıdır. Ancak bu çalışmada önerilen biçim-anlambilimsel çözümlenim son derece yüzeysel bir sezdirim

niteliğindedir ve çok daha ayrıntılı kanıtlarımlarla (*proof*) desteklenebileceği gibi karşıt çözümlenmeler de önerilebilir. Önemli olan nokta niceleyiciler ve (KTİ)'lerin pek de beklendiği olmayan birlikteliklerinin açıklanması gerektiğidir. Bu çalışma, her şeyden önce, bu gerekliliğe dikkat çekmeye çalışmaktadır.

Söz konusu yapılarla ilişkin sonraki çalışmalarda yanıtı aranması gereken kimi temel araştırma sorularından söz edilebilir. Bunların başında (KTİ)'lerin Türkçe dışındaki dünya dillerinde görülme sıklığının ve (eğer varsa) bunların Türkçedekine benzer işlevlerle kullanılıp kullanılmadığının sorgulanması gelmektedir. Özellikle (KTİ) + Niceleyici kullanımının Türkçeye özgü olup olmadığı, son derece ilgi çekici bir soru olarak görünmektedir. Ayrıca, sıfatların anlam uzanımı (*semantic range*) ve ölçek yapısının anlambilimsel özellikleri ile ikileme üretkenliği arasında bir bağıntının olup olmadığı da ileri bir araştırma sorusu olarak bu çalışmaya eklenilebilir. Bu soru, kimi sıfat çiftlerinin neden diğerlerinden çok daha fazla ikileme ürettiği, kimilerinin ise neden hiç ikileme üretmediğini konusuna da açıklık getirebilir. Son olarak *siyah beyaz* örneğinde kısaca değinildiği gibi, (KTİ)'lerin sözlükselleşme açısından statülerinin belirlenmesine yönelik kuramsal bir çalışmanın da konuya ilişkin alanyazına önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

## KAYNAKÇA

- Abbi, A. (1991). *Reduplication in South Asian languages: an areal, typological and historical study*. New Delhi: Allied Publishers Limited.
- Aksan, Y. (2001). Türkçede zaman anlatımı ve kimi ikileme yapıları. Ö. Demircan & A. Erözden (Haz.) Proceedings of the XVth national linguistics conference, 24-25 May 2001, 115-122. İstanbul: Yıldız Teknik Univesity.
- Aksan, Y., Aksan, M., Koltuksuz, A., Sezer, T., Mersinli, Ü., Demirhan, U. U., Yılmaz, H., Atasoy, G., Öz, S., Yıldız, İ. & Kurtoğlu, Ö. (2012). Construction of the Turkish national corpus (TNC). Proceedings of the Eight International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2012). İstanbul. Türkiye.
- Akşehirli, S. (2014). Dereceli Karşıtlık Anlamlılıklarda Belirtisizlik ve Ölçek Yapısı. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 10(1), 47-66; 2014.
- Akşehirli, S. (2017). Eş-Kullanım Varsayımına Göre Türkçede Kurallı Karşıtlık Anlamlılık. *Dilbilimde Güncel Tartışmalar*: ss. 289-296 Ankara: Dilbilim Derneği Yayınları.
- Anderson, S.R. (1992). *A Morphous Morphology*. UK: Cambridge University Press.
- Aranoff, M. & Fudeman, K. (2011). *What is Morphology*. USA: Blackwell Publishing.
- Batuhan, H.ve Grünberg, T. (1984). *Modern Mantık*. ODTÜ: Fen ve Edebiyat Fakültesi Yayını.
- Booij, H. (2005). *The Grammar of Words*. New York: Oxford University Press.
- Charles, W. G. and Miller, G. A. (1989). Contexts of antonymous adjectives. *Applied Psycholinguistics*, 10(3):357-75.
- Cinque, G. (1994). On the evidence for partial N-movement in the Romance DP. G. Cinque, J. Koster, J.-Y. Pollock, L. Rizzi, and R. Zanuttini (Haz.). *Paths towards Universal Grammar: Studies in Honor of Richard S. Kayne*. (85–110). Washington, DC: Georgetown University Press

- Demircan, Ö. (1990). Türkçede İkişimelerin Özüne Doğru. *Dilbilim IX*: 61-92.
- Göksel, A. ve Kerslake, C. (2005). *Turkish: A Comprehensive Grammar*. London and New York: Routledge
- Güler, S. (2003). *A Study on Turkish Reduplications. Some Observations on Form and Function of Reduplications*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mersin Üniversitesi, Mersin.
- Haiman, J. (1998). Repetition and identity. *Lingua* 100:57–70.
- Haspelmath, M. & Simms, A.D. (2010). *Understanding Morphology*. UK: Hachette Company.
- Hay, J. (1998). The uniformity of degree achievements. *72nd Annual Meeting of the LSA*, New York (basılmamış Bildiri).
- Inkelas, S & Zoll, C. (2005). *Reduplication: Doubling in Morphology*. UK: Cambridge University Press.
- Justeson, J. S. & Katz, S. M. (1991). Co-occurrences of antonymous adjectives and their contexts. *Computational Linguistics* 17, 1–19.
- Kallergi, H. (2015). *Reduplication at the Word Level: The Greek Facts in Typological Perspective*. Berlin/Boston: Walter de Gruyter.
- Katamba, F.(1993). *Morphology*. USA: St.Martin's Press.
- Kenedy, C. ve McNally, L. (2005). Scale structure, degree modification, and the semantics of gradable predicates. *Language*, 81(2), 345-381.
- Kyomi, S. (1993). *A typological study of reduplication as a morpho-semantic process: evidence from five language families (Bantu, Australian, Papuan, Austroasiatic and Malayo-Polynesian)*. PhD thesis, Indiana University.
- Kouwenberg, S. & LaCharité, D. (2010). The Iconic Interpretations of Reduplication: Issues in the Study of Reduplication in Caribbean Creole Languages. *European Journal of English Studies*. Vol. 5, No. 1, pp. 59–80.
- Lander, Y. A. (2003). Nominal Reduplication in Indonesian Challenging the Theory of Grammatical Change. 7. International Symposium on Malay/Indonesian Linguistics, Nijmegen/Berg en Dal.
- Lieber, R. (2009). *Introducing Morphology*. USA: Cambridge University Press.
- Link, G. (1987). Generalized Quantifiers and Plurals. Peter Gardenfors.(Ed.) In, *Generalized Quantifiers: Linguistic and Logical Approach*. Holland: Reidel Publishing Company.
- Marantz, A. (1982). Re-duplication. *Linguistic Inquiry*, 13 : (3), 435-482.
- Moravcsik, E. (1978). Reduplicative Constructions. In Joseph Greenberg (Ed.) *Universals of Human Language*. Standford: Standford University Press. Ss.297-334 Routledge.
- Rubino, C. (2013). Reduplication. Dryer, Matthew S. & Haspelmath, Martin (Haz.) *The World Atlas of Language Structures Online*. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology.
- Scott, G. (2002). Stacked adjectival modification and the structure of nominal phrases. G. Cinque (ed.), *Functional Structure in DP and IP: The Cartography of Syntactic Structures*. (91–120). New York: Oxford University Press.
- Tuğcu, P. (2009). Türkçede Belirleyici Öbeği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Uzun, N. E. (2006). *Biçimbilim. Temel Kavramlar*. Ankara: Papatya Yayıncılık.
- Wedel, A. (1999). Turkish Emphatic Reduplication. *Phonology at Santa Cruz*. 6: 83-94.
- Winter, Y. & Scha, R. (2015). Plurals. In (Eds.) Shalom Lappin and Chris Fox. *The Handbook of Contemporary Semantic Theory*. USA: Blackwell Publishing.
- Winter, Y. (2016). *Elements of Formal Semantics: An Introduction to Mathematical Theory of Meaning in Language*. Edinburg University Press.

Yıldız, E. (2014). Reduplication As a Compounding Process. The Case of [VV] Converbs In Turkish. (basılmamış yüksek lisans tezi) Boğaziçi University Institute for Graduate Studies in the Social Sciences, Istanbul.

Zimmermann, T. E. ve Sternefeld, W. (2013). *Intorduction to Semantics. An Essential Guide to the Composition of Meaning*. Berlin: Walter de Gruyter.

## **Sözlük Tanımından Sözcük Ağına: Türkçede Zihinde İmge Yaratma Eylemleri**

From the Word Definition to the WordNet: Mental Image Creation Verbs  
in Turkish

**Pınar İBE AKCAN**

*Mersin Üniversitesi*

pinaribe@gmail.com

**Özet:** Kavram anlambilimi ile sözcük anlambilimi; kavramların zihindeki temsili ile sözcüğün sözlükteki temsili arasındaki ilişki, birbirlerinden farklı ancak ayrılmaz oluşları ile özetlenebilir. Bilişsel Dilbilim yaklaşımı bu ilişkiyi, ilk sıradakilerin kapsayıcı olduğu bir içerme ilişkisi olarak görür (Dirven ve Verspoor, 2004; Evans ve Green, 2006). Sözlükçenin düzenlenişi, farklı sözcük türlerinin sözlükte yer alışı ile açıklanabilir. Birimlerin anlamsal ve sözdizimsel davranışları ise bu düzenlenişi anlamada eşit derecede önemlidir. Sözcük Ağı veritabanı (Miller, 1995; Fellbaum, 1998) sözcüklerin bilişte yakın bulunuşlarını eşsetler (İng. synsets) üzerinden ortaya koymayı amaçlar. Bu çalışmada, Türkçede bir grup eylem temelinde şu araştırma soruları yanıtlanmaya çalışılmıştır: 1. Eylemlerin sözlük tanım metinleri çözümlendiğinde ortaya çıkan sözcük sıklıkları ile anlam ilkeli olma ve potansiyel eşset olma durumları nedir? 2. Tanımlardaki bu sözcükler ile Türkçe anadili konuşucularının eylemlere ilişkin yargıları örtüşmekte midir? Bu sorular özelinde, *Türkçe sözcük ağının eylem ağı ayağı nasıldır?* ve *Türkçe eylem sözlükçe yapılanması nasıldır?* kuramsal sorularının yanıtlanmasına katkıda bulunulması hedeflenmiştir.

**Anahtar sözcükler:** *Sözlükbilim, Sözcük Tanımı, Eylem Tanımı, Sözcük Ağı.*

**Abstract:** The relationship between the conceptual semantics and lexical semantics; conceptual representation and lexical representation can be explained by their difference as well as their impartibility. Cognitive Linguistic perspective view this relation as an encapsulating one in which the first ones contain the second (Dirven and Verspoor, 2004; Evans and Green, 2006). The organization of the lexicon can be made evident only by the analysis of different units of different parts of speech. Syntactic and semantic

behaviors of these units are equally important in the understanding of the lexical organization. WordNet (Miller, 1995; Fellbaum, 1998) attempts to identify the relationship of lexical items with each other in the cognition through the synsets. This study aims to answer the following research questions for a semantic set of Turkish verbs

1. What are the most frequent words when the dictionary definitions of verbs are parsed and how is their potentiality of being semantic primitives or synsets?
2. Do the words in the definitions of verbs map with the native speaker judgements? With these specific questions in mind, the study aims to contribute to the answer of theoretical questions like *How is Turkish VerbNet branch of the Turkish WordNet?* and *How is Turkish verb lexicon?*

**Keywords:** *Lexicology, Word Definition, Verb Definition, WordNet.*

## 1. KURAMSAL ÇERÇEVE

Bilişsel Dilbilim yaklaşımı, kavram anlambilimi ile sözcük anlambilimi kavramların zihindeki temsili ve sözcüklerin sözlükçedeki temsili arasındaki ilişkiyi ilk sıradakilerin kapsayıcı/büyük olduğu bir içerme ilişkisi olarak görür. Dirven ve Verspoor (2004)'de de belirtildiği gibi kimi kavramlar sadece düşünce düzleminde kalırken kimileri sözcükselleşir ve kimi dillerde aynı kavramlar sözcükselleşmez. Murphy (2003), sözlükçenin fikirler, kavramlar ya da dış dünya hakkında değil, sözcükler hakkında bilgi içerdiğini söyler. McKoon ve Love (2011) ise sözlükçedeki kısıtlılıklara odaklanır. Eylemler için bu kısıtlılıklar birlikte yer alacağı üyelere ilişkindir ve kısmen de olsa eylemlerin anlamsal özelliklerince belirlenir. Alanyazında sözlükçeye ilişkin yaklaşımları iki genel başlıkta ele almak mümkündür. Ayrıştırmayan (İng. non-decompositional) ve ayrıştırmacı (İng. decompositional) yaklaşımlar. İkinci yaklaşıma göre eylemler, [DEĞİŞİM] [HAREKET] [İSTEK] [NEDEN] gibi ilkeller temelinde iç bileşenlerine ayrıştırılır (Katz ve Fodor; 1963; Wierzbicka, 1985; Dowty, 1991; Goldberg, 1995; Pustejovsky, 1995; Wierzbicka, 1996; Jackendoff, 1996 gibi). Güncel alanyazında ise sözlükçeyi anlamaya ve sözlükçe benzeri sözlükler üretmeye yönelik en önemli çalışma alanı sözcük ağlarıdır. Princeton WordNet, (Miller, 1995; Fellbaum, 1998) dört alt ağ (ad, eylem, sıfat, belirteç) çerçevesinde, sözcüklerin insan zihninde bir arada bulunuşlarını bilişsel eşsetler (İng. cognitive synsets) üzerinden ortaya koymayı amaçlayan, birbirlerine farklı eşsetler ile bağlanmış 117.000 eşset bulunan, üst-alt setler (İng. super-subordinate/ hyponymy/hypernymy: *furniture-chair* gibi) ve parça-bütün setleri (İng. meronymy: *chair-leg* gibi) aracılığıyla oluşturulan bir sözcük veritabanıdır. İngilizcenin sözlüksel düzenlenişini (İng. lexical organization) ortaya koymak amacıyla oluşturulan bu veritabanı, eşanlamlı sözlüklerine (İng. thesaurus) benzer bir veritabanı gibi görünmekle birlikte sözcük ağında, sadece sözcükler değil alt anlamlar da bağlantılandırılmıştır. İngilizce dışında oluşturulmuş *EuroWordNet*, *ConceptNet*, *MindNet*, *VerbNet*, *FrameNet*, *HowNet*, *HindiWordNet*, *Japanese WordNet*, *Finn WordNet*, *Korean WordNet*, *Catalan*

*WordNet, Italian Wordnet, French WordNet, Arabic WordNet, Indonesian WordNet, Swedish WordNet, Polish WordNet* gibi çok sayıda sözcük ağı da bulunmaktadır. Ağın güncel versiyonlarına farklı dillerden katkı sağlayan çok sayıda çalışma vardır (Litkowski, 2002; Bracewell, 2008; Mohanty, 2008; Pedersen ve diğ., 2009; Gunawan, 2010; Blahaus, 2011; Maziarz, 2013; Sforza ve diğ., 2013; Oliviera ve diğ., 2015; Borin ve Forsberg, 2018 gibi) ve bu çalışmaların tümünün ortak noktası eşsetler oluşturmak için tek dilli ya da ikidilli sözlüklerden yararlanmış olmalarıdır. Ramand (2018)'e göre sözcük ağlarına ilişkin yapılmış çalışmalarda, bu ağların kapsam ve büyüklükleri değerlendirilmekte ancak içerik ve kalite değerlendirmesi yok denecek kadar az yer almaktadır. Bir tür sözcük veritabanı olan sözlüklerde yer alan sözcük hakkındaki bilgilerin ve özellikle de tanımların sözcük ağlarında kullanılmasına ilişkin çalışmalar da bulunmaktadır (Mohanty, 2008; Vang ve Hirst, 2009; Lam, 2014 gibi). Ağa Türkçeden katkı sağlayan çalışmalar ise (Bilgin, Çetinoğlu ve Oflazer, 2004; Güngör ve Güngör, 2006; Yazıcı ve Amasyalı, 2011; Şerbetçi ve Pehlivan, 2011; Akşehirli, 2016)'dır. Bilgin, Çetinoğlu ve Oflazer (2004) BalkaNet'de 2725 Türkçe eylem yer almakta, Türkçe elektronik tek dilli sözlüklerden yararlanıldığı ifade edilmekte ancak hangi sözlükten yararlandığı bilgisini vermemektedir. BalkaNet'te temel alınan ilişkiler ve gerçekleştirim sayıları ise Tablo 1'de görüldüğü gibidir:

Tablo 1. Balkanet

RELATION TYPE	NUMBER
HYPERONYM	11 251
HOLO_MEMBER	946
HOLO_PART	1 423
HOLO_PORTION	176
CAUSES	100
BE_IN_STATE	577
NEAR_ANTONYM	1 400
SUBEVENT	127
ALSO_SEE	270
VERB_GROUP	896
CATEGORY_DOMAIN	384
TOTAL	17 550

Akşehirli (2007) Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlükte (TDKTS) farklı sözcük türlerinden örnekleri incelemiş ve altanamlılık ilişkilerinin sunumunun sorunlu olduğunu belirtmiştir. Şerbetçi (2011) ise tek dilli bir sözlükten (hangi sözlük olduğu bilgisi yer almamaktadır) 11.408 eylem incelemiştir. Eylemler için önerilen eşset örüntüsü şöyledir:

*Z : sözcük\* noktalama X, Y noktalama sözcük\**

Bu formüle göre *razı* sözcüğünün tanımında yer alan *benimsemek* ve *istemek* eylemleri eşsettedir (yani *razı*: uygun bulan, benimseyen, isteyen, kabul eden (uygun bulmak-benimsemek-istemek-kabul etmek). Güngör (2015) benzer

biçimde TDKTS üzerinden çözümlene yapar. Yazıcı ve Amasyalı (2011) ise tanımlardan anlamsal ilişki çıkarımında eşset ilişkisi için (Oflazer, 2004 ile benzer biçimde) virgülden yararlanmaktadır.

Tablo 2. Yazıcı ve Amasyalı (2011): Anlamsal ilişki formülleri

Tablo 10: Eş anlamlılık ilişkisi - Kural 1

Düzenli ifade	^(?P= w>{[* ]+)\$	
Sözcük türü	Tümü	
İlişkili sözcük türü	Tümü	
Örnek	Acı: Kırıcı, üzücü, incitici, dokunaklı, korkunç	
	Sözcük	Acı
	İlişkili sözcük	Kırıcı
	İlişkili sözcük	Üzücü
	İlişkili sözcük	Incitici
	İlişkili sözcük	Dokunaklı
	İlişkili sözcük	Korkunç
	İlişkili sözcük	Eş anlamlılık
	İlişkili sözcük	Eş anlamlılık
	İlişkili sözcük	Eş anlamlılık
Örnek	Ağlamak: Üzüntü, acı, sevinç, pişmanlık, aidanma vb.'nin etkisiyle gözyaşı dökmek	
	Sözcük	Ağlamak
	İlişkili sözcük	Üzüntü
	İlişkili sözcük	Acı
	İlişkili sözcük	Sevinç
	İlişkili sözcük	Pişmanlık
	İlişkili sözcük	Eş anlamlılık
	İlişkili sözcük	Eş anlamlılık
Eşleşme sayısı	TDK Sözlük	46926
	Vikisözlük	28593

Sözcükler, sözlüklerde başka sözcükler aracılığıyla tanımlanmaktadır. Yani X Y'dir diye bir formül bulunmakta ve bu formülde Y, X ile ilişkilendirilmektedir. Tanımlanan sözcük, tanımlayan sözcüklerle bir şekilde bağlantılandırılmaktadır. Bu çalışmada Türkçede bir grup eylemin TDKTS'deki tanım metinlerinde yer alan anahtar sözcükler üzerinden incelenmiş, ardından 74 anadili konuşucusuna uygulanan anlam çağrışım testinin (İng. semantic association test) sonuçları sunulmuştur. Çalışma, eylemler temelinde şu araştırma sorularını yanıtlamayı hedeflemiştir: 1. Eylemlerin sözlük tanım metinleri çözümlendiğinde ortaya çıkan sözcük sıklıkları ile anlam ilkelik olma ve potansiyel eşset (İng. synset) olma durumları nedir? 2. Tanımlardaki bu sözcükler ile Türkçe anadili konuşucularının eylemlere ilişkin yargıları örtüşmekte midir? Bu sorular özelinde, Türkçe sözcük ağının eylem ağı ayağı nasıldır? ve Türkçe eylem sözlükçesi (İng. verb lexicon) yapılanması nasıldır? büyük sorularının da yanıtlanmasına katkıda bulunabileceği öngörülmektedir.

## 2. YÖNTEM

Bir tür sözcük veritabanı olan sözlüklerde bilgi sunumu iki şekildedir (Dirven ve Verspoor, 2004):

1. Semasiolojik Yaklaşım: Çokanlamlılık ve eşadlılık temelinde (İng. polysemy, homonymy)

Sözcük (meyve)

Anlamlar a,b,c,d:

a. Ağaçta yetişen ve yenilebilen... elma, muz gibi

b. Bitkinin tohum içeren bölümü.

2. Onomasiolojik Yaklaşım: Eşanlamlılık ve zıtanlamlılık temelinde (İng. synonymy, antonymy)

Kavram (meyve)

Sözcükler a,b,c,d:

a. tahıl, kök, bitki,

b. ürün, sonuç, kar, çıkar, sonuç

Görüldüğü gibi, ikinci yaklaşımda aynı sözcüksel alanda (İng. lexical field) yer alan ve birbirleriyle bir şekilde eşanlamlılık ya da zıtanlamlılıkla ilişkilenen sözcükler bir arada sunulmaktadır. Eşanlamlı sözlükleri ise, sözlük yazarı tarafından birbiri ile ilişkili olduğu düşünülen kavramların bir derlemesinden öte bir veritabanı değildir. Sözcük seçim ilkeleri de net olmamakla birlikte herhangi bir sözcük dizilim hiyerarşisi bulunmamaktadır. Bu nedenle eşanlamlı sözlükleri sözcük ağları için bir veri kaynağı olamaz. Öte yandan, Fellbaum (1998) WordNet'in de psikodilbilimsel olarak test edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Buradan hareketle bu çalışmada Türkçede 15 eylem için verilen tanımlarda yer alan sözcüklerle anadili konuşucularının aynı eylemlere ilişkin yargıları kıyaslanmıştır. Bu 15 eylemin seçilme gerekçeleri bulgular bölümünde ayrıntılandırılmaktadır. Anadili konuşucusu yargılarını değerlendirmek üzere basit bir anlam çağrışım testi tasarlanmıştır. Anlam çağrışım testleri farklı biçimlerde uygulanabilmektedir. Çevrimiçi yapılan çalışmalar, sözcüğün anlamsal temsiline (İng. lexical semantic representation) erişim süresini milisaniye bazında ölçmektedir (ki bu Fernandez (2018)'e göre sözcüğün sözcüksel statüsü için 50-80 ms. iken, sözcüğün anlamsal temsili için 110-170 ms. dolaylarındadır). Tümce düzeyinde konuşuculara sunulan ifadelerin işlenmesi, sözcükler arası anlamsal ilişkilerin çözümlenmesini gerekli kıldığından dolayı daha uzun, sözcükler arası bir karar verme durumunda (İng. lexical decision task) daha da uzun olabilmekte ve sunulan tetikleyicinin türüne göre (İng. overt/ masked priming) ise süre değişkenlik gösterebilmektedir. Bu çalışmadaki yer alan uygulama, çevrimdışı, süre kısıtlaması ve tetikleyici içermeyen ve erişim süresini ölçmeyen bir uygulama olup, kavram sayısı için konuşuculara bir kısıtlama sunulmamış ya da kavramlar arası hiyerarşi ölçülmemiştir. Konuşuculardan, sadece kavramı en iyi karşılayan sözcükleri (her bağlamda-her zaman-en iyi seçim) yazmaları istenmiştir. Uygulamaya, *Aşağıdaki sözcükleri okuduğunuzda ilk aklınıza gelen sözcükleri yazınız* yönergesi ile,

çalışmanın hedefi, süreci, gereklilikleri ve sonuçları, yalnızca toplanan dilsel verilerin betimleneceği, kendilerine ilişkin herhangi bir kişisel bilgi ya da öznel yargının yer almayacağı konusunda bilgilendirilen, Mersin Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde öğrenim gören 37 kız, 37 erkek toplam 74 gönüllü üniversite öğrencisi katılmıştır. Konuşucular listelenen eylemler için ilk akıllarına gelen sözcükleri yazmışlar, yanıtlar her eylem için anılan kavramların sıklıklarına göre incelenmiştir.

### 3. BULGULAR, TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada, sözlük tanımlarındaki “en sık rastlanan” ve anadili konuşucularında “ilk çağrışan” kavramların belirlenmesi biçimindeki iki ayaklı bir yaklaşımın Türkçe sözcük ağında ilgili eylemlerin yapılışına katkıda bulunacağı öngörülmektedir. İbe Akcan (2019)'daki çözümlemede Oxford English Dictionary'de (OED) sözcük tanımlarında kimi sözcüklerin kavramlararası kimi ilişkilere işaret ettiği belirtilmiştir. Örneğin *any*'nin aşamalı sınıflandırma (İng. taxonomy) göstermesi, *any of a(n)'in* biyolojik tanımlamalarda yer alması gibi. Benzer biçimde *a member of (...in üyesi)* aşamalı üst düzey kavramın varlığını gösterir. *One that (...dan biri)* ise çoğunlukla meslek adlarında kullanılır. *-er* düzenli biçimde sonek tanımlarında yer almakta, eylemler için ise *the act of.../ the act or process of.../ the state of* ardından gelen eylemin kılınış özelliklerini göstermektedir. Yine İbe Akcan (2019)'da TDKTS'deki eylem tanımlarında yer alan öbeklere ilişkin ortaya koyulan beş formül aşağıdaki gibidir ve TDKTS'deki tüm biçimleriyle (kök/türemiş/bileşik) tüm eylemlerin %70inin tanımının aşağıdaki beş formül çerçevesinde yazılmış olduğu bulgulanmıştır:

*-l(A)ş ile türemiş eylem tanımı = +...lı/sız duruma gelmek*

*-Abil'li eylem eylem tanımı = Eylem+...imkanı veya olasılığı bulunmak*

*Edilgen eylem tanımı = Eylem+I(l/n)+...konu olmak*

*Ettirgen eylem tanımı = Eylem+D(I)r+sebepe ol-/neden ol-/ sağla-/ işini yaptırmak*

*Çift ettirgen eylem tanımı = Ettirgen eylem+D(I)r<sup>2</sup>+...işini yaptırmak*

Sözcük ağlarında eylemlere bakacak olursak öncelikle, diğer sözcük türleri ile kıyaslandığında eylem ağı yaratmak çok daha zordur. Kimi eylemler anlamsal açıdan bir diğerinin *daha geneli, daha özeli, daha ... şeklinde yapıları* olabilir ve bu ilişkiler eylemlerde adlardaki kadar net gözlemlenebilir durumda değildir. Homojen olduğu gibi heterojen anlamsal sınıflar da bulunmakta, anlam alanları arası sınırlar bulanık bir görünüm sergilemekte, metaforik anlamlar yer almakta ve bunlar kimi zaman sözlüksel anlamlardan farklı davranmaktadırlar. Prototip

etkileri bağlamında ise, kimi eylemler kategorinin daha iyi temsilcileri iken kimileri değildir. WordNet'te eylemler için tanımlanan dört tür ilişki içinde eylemin yapılış biçimi ilişkisi (İng. troponymy) ilişkisi öne çıkmaktadır.

1. Yapılış biçimi ilişkisi:
  - Tarz: talk, whisper
  - Hız: jog, run
  - Yoğunluk: like, love
  - Gerektirim: buy, pay
2. Altanamlılık: slide-pull
3. Karşıtlık: teach-learn
4. Neden: show-see
5. Çokanamlılık: make, have, get

Bilindiği gibi, Levin (1993) İngilizcede benzer sözdizimsel davranış gösteren, belli değiştirimlere giren ve belli anlamsal sınıflarda toplanabilecek 3000 eylemi derleyen bir veritabanıdır. Bu çalışmada ele alınan eylemler, Levin (1993)'de belirli bir anlamsal sınıfta yer almamakla birlikte kiminin içinde duygu, kiminde algı, kiminde durum değişikliği bulunmakta, fakat gruplardaki diğer eylemlerden de farklılaşmaktadırlar:

Tablo 3. Levin (1993)'deki 3 Eylem Sınıfı

<b>DUYGU</b>	<b>ALGI</b>	<b>DURUM DEğIşIKLİğİ</b>
<b>Psych-Verbs</b>	<b>Verbs of Perception</b>	<b>Verbs of Change of State (COS)</b>
Amuse Verbs	See Verbs	Break Verbs
Admire Verbs	Sight Verbs	Bend Verbs
Marvel Verbs	Peer Verbs	Cooking Verbs
Appeal Verbs	Stimulus Subject Perception	Other Alternating Verbs of COS
Verbs of Desire	Verbs	Verbs of Entity-Specific COS
Want Verbs		Verbs of Calibratable COS
Long Verbs		

WordNet'teki görünümü örnelemek gerekirse, *hope* eylemi için sunum aşağıdaki gibidir:

Tablo 4. WordNet'te *hope* Eyleminden bir Kesit**Verb**

- **S: (v) hope, trust, desire** (expect and wish) "I trust you will behave better from now on"; "I hope she understands that she cannot expect a raise"
  - **direct hypernym** / **inherited hypernym** / **sister term**
    - **S: (v) wish** (hope for; have a wish) "I wish I could go home now"
      - **S: (v) desire, want** (feel or have a desire for; want strongly) "I want to go home now"; "I want my own room"
  - **derivationally related form**
  - **sentence frame**
- **S: (v) hope** (be optimistic; be full of hope; have hopes) "I am still hoping that all will turn out well"
- **S: (v) hope, go for** (intend with some possibility of fulfilment) "I hope to have finished this work by tomorrow evening"

TDKTS'de ummak eylemi için verilen tanım ise şöyledir:

ummak (TDK 1/5): Bir şeyin olmasını istemek, **beklemek**

Ayrıca içindeki sayı, bu beş sözcüklük eylem tanımından kaç sözcüğün anadili konuşucularının andığı sözcüklerle örtüştüğünü göstermektedir ki burada bir sözcük, yani koyu olarak belirtilen *beklemek* eylemi ile örtüşme söz konusudur. Ardından bu eylem için konuşucuların andıkları diğer sözcükler sıklık sıralamasına göre tablolarda sunulmuştur.

Tablo 5. *ummak* Eylemi: Konuşucu Yargıları

<b>Eylem: ummak</b>	
<b>Anılan Sözcük</b>	<b>Sıklık</b>
beklemek	16
beklenti	15
umut	11
dilemek	10
istemek	8
ümit etmek	3
dilek	3
hayal kırıklığı	2
inanmak	2
hayal	2
beklenti	2

sanmak (TDK 1/14): Bir şeyin olma veya olmama ihtimalini kabul etmekle birlikte, olabileceğine daha çok inanmak, **zannetmek**.

Tablo 6. *sanmak* Eylemi: Konuşucu Yargıları

<b>Eylem: sanmak</b>	
<b>Anılan Sözcük</b>	<b>Sıklık</b>
düşünmek	28
zannetmek	23

yanılmak	6
yanlış anlamak	4
hayal kırıklığı	3
sanık	3
tahmin etmek	2
varsaymak	1
yalan	1
aksi çıkmak	1
anlamak	1
beklemek	1

öngörmek (TDK 1/17): Bir işin **ilerisini** kestirmek veya bir işin nasıl bir yol alacağını önceden anlayabilmek ve ona göre davranmak.

Tablo 7. *öngörmek* Eylemi: Konuşucu Yargıları

Eylem: <i>öngörmek</i>	
Anılan Sözcük	Sıklık
tahmin etmek	39
tahmin	10
sezmek	6
düşünmek	4
ilerigörürlük	3
ilerigörüş	2
fal	2
beklenti	2
hissetmek	2
önyargı	2
gelecek	2

düşlemek (TDK 1/11): Bir şeyi, bir kimseyi, bir durumu istenilen biçimde **tasarlamak**, zihinde canlandırmak.

Tablo 8. *düşlemek* Eylemi: Konuşucu Yargıları

Eylem: <i>düşlemek</i>	
Anılan Sözcük	Sıklık
hayal etmek	33
rüya	11
hayal kurmak	10
hayal	9
istemek	4
düşünmek	1
arzulamak	1
mutluluk	1
ummak	1
inanmak	1
olmasını istemek	1
tasarlamak	1

tasarlamak (TDK 1/7): Bir şeyin nasıl gerçekleşebileceğini düşünmek, **zihinde** hazırlamak.

Tablo 9. *tasarlamak* Eylemi: Konuşucu Yargıları

<b>Eylem: tasarlamak</b>	
<b>Anılan Sözcük</b>	<b>Sıklık</b>
telefon	20
yaratmak	9
tasarım	8
planlamak	8
dizayne etmek	6
hayal gücü	6
proje	5
stil	4
hayal	4
kurgulamak	2
düşünmek	1
kurmak	1

işlemlmek (TDK tanım yok): Öneri: hesaplamak/ düşünmek/ uygulamak + bilgisayar+ matematik+ veri+ bilgi.

Tablo 10. *işlemlmek* Eylemi: Konuşucu Yargıları

<b>Eylem: işlemlmek</b>	
<b>Anılan Sözcük</b>	<b>Sıklık</b>
hesaplamak	22
matematik	16
bilgisayar	16
uygulamak	4
veri	4
düşünmek	4
bilgi	3
makine	3
öğrenme	1
işlem	1

edinmek (TDK O/11): Kendini bir şeye sahip kılmak, kendine sağlamak, elde etmek, iktisap etmek.

Öneri: dil+ öğrenmek+ almak+ kazanım

Tablo 11. *edinmek* Eylemi: Konuşucu Yargıları

<b>Eylem: edinmek</b>	
<b>Anılan Sözcük</b>	<b>Sıklık</b>
dil	18
öğrenmek	10
almak	8
kazanım	7
kazanmak	7
elde etmek	8
edinim	8
bilgi	8

özümsemek (TDK tanım yok):

Öneri: benimsemek/ kabullenmek/ alışmak/ içselleştirmek.

Tablo 12. *özümsemek* Eylemi: Konuşucu Yargıları

<b>Eylem: özümsemek</b>	
<b>Anılan Sözcük</b>	<b>Sıklık</b>
benimsemek	46
kabullenmek	8
alışmak	6
içselleştirmek	6
kabul	2
kişiselleştirmek	2
bütünleşmek	1
öğrenmek	1
edinmek	1
hayata geçirmek	1

değerlendirmek (TDK O/8): Bir şeyin özünü, önemini, nitelik ve niceliğini belirlemek.

Öneri: ölçüt/ sınav/ puanlamak/ derecelendirmek

Tablo 13. *değerlendirmek* Eylemi: Konuşucu Yargıları

<b>Eylem: değerlendirmek</b>	
<b>Anılan Sözcük</b>	<b>Sıklık</b>
ölçüt	15
sınav	15
puanlamak	12
derecelendirmek	10
ölçmek	8
incelemek	4
derece	3
puan	3
test	2
ayrıntı	1
detay	1

incelemek (TDK 1/17): Bir işi veya bir şeyi ele alıp özelliklerini, **ayrıntılarını** inceden inceye, özenli bir biçimde anlamaya, öğrenmeye çalışmak.

Tablo 14. *incelemek* Eylemi: Konuşucu Yargıları

<b>Eylem: incelemek</b>	
<b>Anılan Sözcük</b>	<b>Sıklık</b>
detay	29
ayrıntı	19
araştırmak	12
gözlemlemek	5
dikkatli bakmak	3
incelemek	3
kontrol etmek	1
kafa yormak	1

kitap	1
-------	---

sentezlemek (TDK 0/3): Sentez durumuna getirmek.

Öneri: birleştirmek/ karışım/ birleşim

Tablo 15. *sentezlemek* Eylemi: Konuşucu Yargıları

Eylem: sentezlemek	
Anılan Sözcük	Sıklık
birleştirmek	24
karışım	20
birleşim	15
incelemek	9
analiz	1
toplamak	1
karıştırmak	1
sentez	1
sunu	1
ödev	1

yargılamak (TDK 0/12): Herhangi bir kimse, şey, konu vb.yle ilgili olumlu veya olumsuz görüş belirtmek.

Öneri: önyargı/ suçlamak/ eleştirmek

Tablo 16. *yargılamak* Eylemi: Konuşucu Yargıları

Eylem: yargılamak	
Anılan Sözcük	Sıklık
önyargı	25
suçlamak	16
eleştirmek	15
hakim	4
sorgulamak	4
yargıç	3
adalet	3
hukuk	1
mahkeme	1
suç	1
suçlu	2

affetmek (TDK 1/1): Bağışlamak.

Tablo 17. *affetmek* Eylemi: Konuşucu Yargıları

Eylem: affetmek	
Anılan Sözcük	Sıklık
bağışlamak	23
özür	14
merhamet	12
unutmak	9
hata	4
vicdan	3

Allah	3
erdem	2
küsmek	2
kırgın	2

beğenmek (TDK 1/4): İyi veya **güzel** bulmak.

Tablo 18. *beğenmek* Eylemi: Konuşucu Yargıları

Eylem: <i>beğenmek</i>	
Anılan Sözcük	Sıklık
sevmek	14
hoşlanmak	10
güzel	10
Instagram	9
hoşuna gitmek	9
kıyafet	7
beğeni	6
güzellik	3
farklı	3
hoşlantı	3

suçlamak (TDK 2/8): Bir kimsenin herhangi bir suç işlediğini öne sürmek, **itham etmek**.

Tablo 19. *suçlamak* Eylemi: Konuşucu Yargıları

Eylem: <i>suçlamak</i>	
Anılan Sözcük	Sıklık
iftira	27
adalet	16
suçlu	18
önyargı	3
yargılamak	3
polis	3
kin beslemek	2
itham etmek	2

Tüm eylemlere bütüncül olarak bakıldığında Tablo 20'deki genel görünüme ulaşılmaktadır:

Tablo 20. Genel Görünüm

Eylem	Konuşucu (İlk 3)	Sözlükte Örtüşenler
işlemlemek	hesaplamak, matematik, bilgisayar	tanım yok
özümsemek	benimsemek, kabullenmek, alışmak	tanım yok
sentezlemek	birleştirmek, karışım, birleşim	0/3 örtüşme yok
değerlendirmek	ölçüt, sınav, puanlamak	0/8 örtüşme yok
edinmek	dil, öğrenmek, almak	0/11 örtüşme yok
yargılamak	önyargı, suçlamak, eleştirmek	0/12 örtüşme yok
affetmek	bağışlamak, özür, merhamet	1/1 bağışlamak
beğenmek	sevmek, hoşlanmak, güzel	1/4 güzel

ummak	beklemek, beklenti, umut	1/5 beklemek
tasarlamak	telefon, yaratmak, tasarım	1/7 zihin
suçlamak	iftira, adalet, suç	1/8 itham
düşlemek	hayal etmek/kurmak, rüya	1/11 tasarlamak
sanmak	düşünmek, zannetmek, yanılmak	1/14 zannetmek
öngörmek	tahmin etmek, tahmin, sezmek	1/17 ileri
incelemek	detay, ayrıntı, araştırmak	1/17 ayrıntı

Eylemlerin TDKTS’de toplamda en fazla 17 sözcükle, (öngörmek, incelemek) en az ise 3 sözcükle (sentezlemek) tanımlandığı görülmektedir. Eylemlerden ikisi için (işlemlmek, özümsemek) sözlükte herhangi bir tanım bulunmamaktadır. Konuşucu yargılarından yola çıkarak yapılacak olası tanımlar aşağıdaki sözcükleri içerebilir:

*işlemlmek (TDK tanım yok): hesaplamak/ düşünmek/ uygulamak + bilgisayar+ matematik+ veri+ bilgi.*

*özümsemek (TDK tanım yok): benimsemek/kabullenmek/alışmak/ içselleştirmek.*

Eylemlerden dördünün, (edinmek, değerlendirmek, sentezlemek, yargılamak) sözlük tanımı ile konuşucuların andıkları sözcükler arasında sıfır örtüşme bulunmaktadır. Konuşucu yargılarından yola çıkarak yapılacak olası tanımlar aşağıdaki sözcükleri içerebilir:

*edinmek: dil+ öğrenmek+ almak+ kazanım*

*değerlendirmek: ölçüt/ sınav/ puanlamak/ derecelendirmek*

*sentezlemek: birleştirmek/ karışım/ birleşim*

*önyargı/ suçlamak/ eleştirmek*

Eylemlerden 6’sının (ummak, sanmak, incelemek, affetmek, beğenmek, suçlamak) sözlük tanımı ile konuşucuların andıkları ilk üç sözcükten sadece biri örtüşmektedir. Eylemlerin 3’ü için ise (öngörmek, düşlemek, tasarlamak) örtüşen sözcük, konuşucuların alt sıralarda andıkları sözcüklerden birisidir.

Bir yandan sözlük bize bu eylemlerin, bu sözcüklerle aynı sözcüksel alanda olduğunu yani ilişkili olduğunu söylemekte, öte yandan anadili konuşucularının zihninde yukarıda örneklenen kavramlar canlanmaktadır. Anadili konuşucuları tarafından anılan bu sözcükler eylemlerin aynı kavramsal alanda bir arada buldukları ilkeler olarak değerlendirilebilir, eylemler için anılan eylemlerle de eşet ilişkisi kurma potansiyelleri olduğu söylenebilir. Bilişsel Dilbilgisi yaklaşımında da vurgulandığı üzere, sözcük bilgisi özelinde ve dilbilgisi

genelinde, devingenlik, ansiklopedik ve güncellemeye açık olma sözkonusudur. Sözlükbilimde tanım yazma işi psikodilbilimsel veri üzerine inşa edilmek durumunda değildir. Bu nedenle önvarsayımımız, tanım sözcükleri ile anadili konuşucularının zihnindeki kavramların birebir örtüşmesi gerektiği olmamakla birlikte, eylem ağı bağlamında eşset belirleyebilmek için sözlük tanımların işe yarama derecesine bakacak olursak, örtüşme oranlarının düşüklüğü bir yana, anadili konuşucusu yargılarının sözlük tanım bilgilerinden daha güvenilir bir eşset kaynağı olması gerektiğidir.

Levin (1993)'de imge yaratma eylemleri olarak adlandırılan bir grup eylem bulunmaktadır. *Bir yüzeyde iz ya da imge bırakmak* biçiminde tanımlanmış olan bu eylemler dört alt başlıkta sınıflandırmıştır. İmge yaratma eylemleri (İng. Image creation verbs):

1. İmge ifade eylemleri (İng. verbs of image expression)
2. Çizme eylemleri (İng. scribble verbs)
3. Görsel betimleme eylemleri (İng. illustrate verbs)
4. Yazma eylemleri (İng. transcribe verbs)

Bu çalışmada incelenen eylemlerin sözcük anlamsal yapısına dayalı olarak gözlemlenen ise bu eylemlerin de aslında *bir yüzeyde* olmasa da *zihinde* bir imge bırakıyor olmalarıdır. Şöyle ki:

1. Grupta (düşlemek, tasarlamak gibi eylemler): eylemin çıktısı bir *zihinsel/imgesel temsil*
2. Grupta (işlemek, değerlendirmek gibi eylemler): eylemin çıktısı bir *bilgisel kazanım/ bir zihinsel imge*
3. Grupta (beğenmek, affetmek gibi eylemler): eylemin çıktısı bir *yargı/ bir zihinsel imge*

Sonuç olarak bu eylemlerin tümü *zihinde imge yaratma* ile ilgili olup *zihin imge yaratma eylemleri* olarak adlandırılabilir. Bu önvarsayım üzerinden, daha fazla sayıda eylemle, daha fazla anadili konuşucusu verisi ile desteklenecek ayrıntılı bir sözcük anlambilimsel çözümleme bu grup eylemlerin Eylem Ağı gösterimlerinin düzenlenmesine de katkı sağlayacaktır.

## KAYNAKÇA

- Akşehirli, S. (2016). Türkçe sözcük ağına doğru: Sıralıdüzen ilişkilerinin sözlüksel görünümü. *III. Uluslararası Sözlükbilim Sempozyumu Bildirileri*. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Yayınevi.
- Bilgin, O., Ö. Çetinoğlu ve K. Oflazer (2004). Building a WordNet for Turkish. *Romanian Journal of Information 7/2*, 163-172.

- Blahaus, M. (2011) Extending Czech WordNet using a bilingual dictionary. *MA Thesis*, Masaryk University.
- Borin, L. ve M. Forsberg. (2018). From people's synonym dictionary to fuzzy synsets: First steps.
- Bracewell (2008). Semi automatic creation of an emotion *dictionary using WordNet and its evaluation*. GE Global Reserach 2008.
- Dirven R. ve M. Verspoor (2004). *Cognitive exploration of language and linguistics*. Amsterdam: John Benjamins.
- Evans, V. ve M. Green. (2006). *Cognitive linguistics*. London: Routledge.
- Fellbaum, C. (1998). *WordNet: An electronic lexical database*. Cambridge: MIT.
- Fernandez, E. ve H. S. Cairns. (2018). *The handbook of psycholinguistics*. Oxford: Wiley Blackwell.
- Güngör, O. ve Güngör T. (2006). Türkçe için bilgisayarla işlenebilir sözlük kullanarak kavramlar arasındaki anlamsal ilişkilerin belirlenmesi. *Bilgisayar Bilimleri ve Mühendisliği Dergisi*, 2/2.
- İbe Akcan, P. (2019). Sözcük Tanımlama: Türkçe Eylem Tanım Formülleri. 33. *Ulusal Dilbilim Kurultayı'nda Sunulan Bildiri*. Mersin Üniversitesi, Mersin.
- Lam, K. N. ve diğ. (2014). Automatically constructing WordNet synsets. *Proceedings of the 52nd Computational Linguistics Conference*, 106-111.
- Levin, B. (1993). *English verb classes and alternations*. Chicago: University of Chicago Press.
- Litkowski, K. (2002). Digraph analysis of dictionary preposition definitions. *Proceedings of SIGLEX workshop on Word sense disambiguation* 9-16.
- Maziarz ve diğ. (2013). The chicken-and-egg problem in wordet design: Synonymy, synsets and constitutive relations. *Language Resources and Evaluation* 47, 769-796.
- Mckoon, G. ve J. Love. (2011). Verbs in the lexicon: Why is hitting easier than breaking? *Language Cognition* 3/2, 313-330.
- Miller, G. (1995). WordNet: A lexical database for English. *ACM* 38/11, 39-41.
- Mohanty, R. ve diğ. (2008). Synset based- multilingual dictionary: Insights, applications and challenges. *Proceedings of the 4th WordNet Conference*, 32-331.
- Murphy, L. (2003). *Semantic relations and lexicon: Antonymy, synonymy and other paradigms*. Cambridge: CUP.
- Oliviera, H. ve diğ. (2015). Automatic discovery of fuzzy synsets from dictionary definitions. *Proceedings of the 22. International Conference on Artificial Intelligence*, 1801-1811.
- Pedersen, B. ve diğ. (2009). DanNet. *Language Resources and Evaluation* 43, 269-299.
- Pustejovsky, J. (1997). The Generative Lexicon. *Language* 73/ 3. 597-600.
- Ramanand, J. ve diğ. (2018). Towards automatic evaluation of WordNet synsets.
- Sforza ve diğ. (2013). Bootstrapping a WordNet for an Arabic Dialect from other WordNets and dictionary resources. *Linguistic Data consortium 2013*.
- Sforza, V. C. (2013). Bootstrapping a WordNet. *International Conference on Computer Systems and Applications*, 12-22.
- Şerbetçi, A., Z. Orhan, İ. Pehlivan. (2011). Extraction of semantic word relations in Turkish from dictionary definitions. *Proceedings of the ACL*, 11-18.
- Vang, T. ve G. Hirst (2009). Extracting synonyms from dictionary definitions. *RANLP 2011*, 471-477.
- Wierzbicka, A. (1996). *Semantics: Primes and Universals*. Oxford: OUP.
- Yazıcı, E. ve F. Amasyalı. (2011). Kavramlar arası anlamsal ilişkilerin Türkçe sözlük tanımları kullanılarak otomatik olarak çıkarılması. *EMO* 1/1, 1-13.

## **Güzel Sözcüğünün Derlem-temelli incelenmesi: Yayılan Ağ görünümleri**

A corpus-based study of the Turkish Word *güzel*: Radial network Occurrences

**Gülsüm Atasoy**

*Toros Üniversitesi*

gulsumatasoy@hotmail.com

**Özet:** Bilişsel anlambilimin geliştirdiği yayılan ağ (radial network), prototip temelli sınıfsal yapıyı göstermesi bakımından değerlidir. Özellikle, yayılan ağ, çokanlamlılıktaki sözcük anlamların tipik olma durumuna göre yakınlık uzaklık ilişkisini gösteren zengin bir kaynaktır (Vandenberg, Marie ve Aijmer, 2007:19). Yayılan ağ, ilişkili ama ayırteci sözcük anlamlarının anlamsal hafızada nasıl saklandığını gösteren bir modeldir ve kavramsal bir sınıfı temsil etmektedir (Lakoff, 1988). Bu çalışmanın amacı, Türkçede *güzel* sözcüğünün çokanlamlılığını ortaya koyarak doğal dil verisi aracılığıyla bu anlamların benzerliklerini ve farklarını betimlemektir. Bu doğrultuda, anlamsal sürekliliği incelenerek Türkçedeki *güzel* sözcüğünün tipik anlamından yan anlamına giden yayılan bir ağ oluşturulacaktır. *Güzel* sözcüğünün anlamlarına Türkçe Ulusal Derlemi demo sürümü kullanılarak ulaşılmıştır ve sadece sıfat kullanımları incelenmiştir. Ortaya çıkan sonuçlar, Ötüken Türkçe Sözlük (ÖTS) ve Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüklerindeki *güzel* sözcüğünün tanımlarıyla karşılaştırılmıştır. *Güzel* sözcüğünü tanımlarken ÖTS 15 anlam, TDK 12 anlam vermektedir. Ancak bu anlamların bazıları birbirini kapsayan tanımlardır ve dilin ekonomi yasasına uygun olmadığı ve anlam farkları net olmadığı için anlamların takibi kolay değildir. Elde edilen bulgular sonucunda Türkçe *güzel* sözcüğünün çokanlamlılığını gösteren yayılan bir ağ oluşturulmuştur. Buna göre, merkezde olan anlamı en tipik anlamken merkezden uzaklaştıkça yan anlama gidilmektedir. Türkçede güzel olarak nitelendirdiğimiz şeyler üç temel anlamda toplanmaktadır. Bunlar, *duyu*, *karakter* ve *başarı* anlamlarıdır.

**Anahtar Sözcükler:** *Yayılan ağ, çokanlamlılık, derlem*

**Abstract:** The radial network developed by cognitive semantics is valuable in terms of showing the prototype-based class structure. In particular, the radial network is a rich source showing the proximity and distance relationship according to the typicality of the word meanings in the polysemy (Vandenberg, Marie, & Aijmer, 2007: 19). The radial network is a model that shows how associated but distinctive word meanings are stored in lexicon and represents a conceptual class (Lakoff, 1988). The aim of this study is to reveal polysemous case of the word güzel ‘beautiful’ in Turkish. The senses of güzel usually seem to share semantically and syntactically similar contexts. However, there may be differences between them in natural language data. Our purpose is to find out these differences besides their similarities. We investigate semantic continuum from core area of *güzel* ‘beautiful’ to the peripheral in Turkish and constructing a radial network according to the natural language data. By this way, we could represent radial categories of *güzel* in Turkish. The meanings of the word güzel have been reached by using the Turkish National Corpus demo version and only adjective usages have been examined. The results were compared with the definitions of the word güzel in Ötügen Turkish Dictionary (ÖTS) and Turkish Language Association (TDK) dictionaries. While defining the word güzel, ÖTS 15 gives meaning, TDK 12 meaning. However, some of these meanings are definitions that encompass each other, and the meanings are not easy to follow because the language is not suitable for economic law and the differences of meanings are not clearly stated in the dictionaries. As the result of the findings obtained, a radial network was constructed showing the polysemous meaning of the Turkish word güzel. In this respect, dictionary definitions may show discrepancies as they cannot involve sense distinctions clearly, which occurs in the naturally occurring data. Moreover, they cannot provide the prototypical sense and peripheral senses of the lexical item. As a summary, in the corpus-based analysis of güzel, lexical item güzel is a polysemous word, whose prototypical sense is related with the semantic field sense and frequently concerns with the aesthetic features of beauty in Turkish.

**Keywords:** *Radial network, polysemy, corpus*

## 1. GİRİŞ

Sözlükçe ‘lexicon’, sözlük tanımını gösteren sözcükle ilgili tüm dilsel öğeleri anlatan yunanca kökenli bir sözcüktür (Singleton, 2000). Murphy (2010) sözlükçeyi “dışarıımızda bulunan” ve “içimizde bulunan” olarak tanımlamaktadır. Buna göre “dışarıımızda bulunan” sözlükçe, dil topluluğunda sözcük olarak her şeyi kapsarken “içimizde bulunan” sözlükçe ise dil kullanıcısının zihnindeki herşeydir. Her iki sözlükçe insanların birbiriyle iletişim kurabilmesi için birbiriyle ilişkilidir. Sözlükçenin düzenli bir temeli vardır (Aitchison, 2003). Sözlükçeyle karşılaştırıldığında sözcüğün ‘word’ tanımı karmaşık ve belirsizdir. Sözcüğün anlamı, nesnelerin varlığına gönderimde bulundurulmasına veya bu nesnelerin belli bir şekilde sınıflandırılmasına bağlı olarak oluşmaktadır (Singleton, 2000:5). Bu belirsizliği belli bir açıya kadar gidermek için sözcük yazımsal, anlamsal, sesletimsel ve dilbilgisel olarak tanımlanmaktadır (Murphy, 2010:1-14; Jackson, 1988:1-17). Buna rağmen bu belirsizlik tam olarak giderilememiştir. Sözcüğü ve sözlükçeyi tanımlamak için farklı yöntemler, betimlemeler ve değerlendirmeler yapılmaktadır. Sözcük anlambilimin net

sınırları olmadığı; aksine sözcükleri farklı boyutlardan da ele aldığı için, sözcük anlamlarını tanımlamak kolay olmamaktadır (Murphy, 2010). Sözcüğü tanımlarken kullanılan yöntemlerden biri klasik teoridir. Buna göre karmaşık sözcük anlamları daha basit anlam bileşenlerinde oluşarak sözcük tanımları yeterli ve gerekli koşullara ‘necessary-sufficient conditions’ göre oluşturulmaktadır. Sınıfı tanımlamak için bu koşullar bireysel olarak gerekli ancak toplu olarak yeterlidir. Sözcük anlamları, daha küçük ve karmaşık olmayan anlam ilkeleri ‘semantic primitives’ ile ifade edilmektedir (Murphy, 2010; Evans ve Green, 2006). Anlam ilkeleri evrensel anlam özellik setinin olasılığını göstermesine rağmen daha karmaşık birimleri tanımlamak için tekrar tekrar bir araya getirilebilmektedirler. Diğer bir deyişle, bu yöntem OYUN sınıfı örneğinde (Wittgenstein, 1958) olduğu gibi kesin koşulları betimlemede yeterli değildir. Katz ve diğerleri tarafından geliştirilen (Katz ve Fodor, 1963; Katz ve Postal, 1964) klasik bakışa göre sınıflar net ve ayırtedici özelliklere sahiptir. Ancak tüm sınıfların katı sınırları yoktur ve bu da belirsiz koşulları açıklamada zorluk oluşturmaktadır. İnsan biliş psikolojisini temel alan Labov’un bardak deneyinde (1973) olduğu gibi sözcüğün anlamı kolaylıkla özelleştirilememektedir. Laurence ve Margolis (1999)’in belirttiği gibi sözcüğü bilmek için onun tanımını bilmeye gerek yoktur. Örneğin, BALİNA kavramını bilen biri yanlış da olsa onu BALIK sınıfında düşünür. Halbuki o MEMELİ sınıfındadır. Ancak bu durum onun bu kavramı bilmesine engel değildir.

Prototip teorisi (Rosch, 1978) bilişsel psikolojiden gelmektedir. Böylece bu, bilişsel dilbilimde temel bulmaktadır. Nesnelere sınıflandırırken Rosch (1978) araştırması, o sınıfı en iyi temsil eden prototipi bulmayı hedeflemektedir. Örneğin, Amerikada kuşun prototipi robin iken Türkiyede serçedir. Bilişsel dilbilimciler Lakoff (1987), Tyler ve Evans (2003) da sözcük anlamlarını açıklarken prototipleri kullanmaktadır.

Buna ek olarak, kavramsal anlambilim (Jackendoff, 1983,1990, 2007), üretici sözlükçe ‘generative lexicon’ (Pustejovsky, 1991a, 1991b, 1995), ve doğal anlamsal üstdil ‘natural semantic metalangue’ gibi modern anlam çözümleme yöntemleri de bulunmaktadır. Klasik teorinin tersine bu teoriler sözcüğün, ansiklopedik ve tanımsal anlamlarını farklı görmemektedir. Üretici sözlükçenin dışında üretici sözlükçe ve doğal anlamsal üstdil, prototipi belirleme ve anlam bulanıklığı konularında daha hassastır. Ancak, modern anlam çözümleme yöntemleri hala anlamı ortaya koymada yetersizdir. Bu teoriler, anlamı açıklarken farklı üstdiller kullanarak farklı noktalara odaklanmaktadırlar. Kavramsal anlam bilim, sözcüklerin öbeklere, öbeklerin de cümlelere nasıl dönüştüğüne odaklanmaktadır. Üretici sözlükçe, cümle içinde sözcüklerin nasıl belli bir anlamı kazandığına odaklanırken doğal anlamsal üstdil üstdildeki evrensel ilkelerin anlamı nasıl belirlediğine odaklanmakta ve anlamın iletişimsel yönünde dilbilimsel bir ilişki kurmaktadır. Bunlar belli açılarda birbirleriyle

kesişip farklı noktalarda ayrılmalarına rağmen anlamı betimlemede ve açıklamada yeterli değildirler (Murphy, 2010; Geeraerts, 2010).

Dil konuşucuları, anlamsal kavramları kendi dünya bilgilerine dayandırarak çözümlenmektedirler. Çokanlamlılıkta farklı yorumlar farklı bağlamlara bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durumda, çokanlamlılık, bir sözcüğün birden fazla anlamı olan bir anlam değişkesidir. (Murphy, 2010:87-88). Örneğin, ‘içmek’ kavramı farklı bağlamlarda ve kullanımlarda çokanlamlılık göstermektedir. Farklı dillerde *içmek* yakın anlamlı sözcük birimlerinden *sigara içmek*, *sıvı almak*, *fazla alkol almak* gibi anlamlarla kullanılmaktadır (Boyeldieu, 2008:307-313). Bu açıdan Riemer (2005:124) ‘tek bir sözcük için neredeyse sonsuz çeşitte tanımlama bulunduğunu ve herbirinin farklı bağlamlarda ufak da olsa farklılık gösterdiğini’ iddia etmektedir. Ancak, çokanlamlılık insanlar arası iletişimde sorun yaratmamaktadır. Çünkü çokanlamlılık çözümlenmesi sayesinde belirli bir çokanlamlı tanım, olası diğer birçok anlamında arasından seçilerek açıklanmaktadır (Riemer, 2005:126); diğer bir deyişle, bağlam ipuçlarını kullanarak insanlar kolaylıkla uygun anlamı seçmektedir. Dil kullanımında bu bir sorun olmasa da çokanlamlılık sözlükbilim ve sözlük yazımı gibi anlam uygulamalarında sorunlara sebep olabilmektedir. Örneğin, aynı sözcük için farklı sözlükler farklı sayıda anlam önerebilmektedir. Bu da leksikograflar arasında çokanlamlılık derecesiyle ilgili tam bir uzlaşma olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla, doğal dil verisi göz ardı edilerek aynı sözcük için farklı sözlükler farklı anlamları tanımlarına koyabilmektedir (Ravin ve Leacock, 2000:1-2). Bu açıdan çokanlamlılığı betimlemek önemlidir. Fillmore ve Atkins (2000:91-110) crawl ‘emeklemek’ sözcüğünün derlemdeki anlam sayıları sözlükte belirtilen anlam sayılarını geçtiğini göstermiştir. Aynı zamanda temel anlamı betimlememin önemini vurgulamaktadırlar çünkü yan anlamlar bu temel anlamdan gelişmektedir. Bu da yayılım sınıfları sayesinde yapılabilmektedir (Lakoff, 1987). Sözcük anlamlarını bu şekilde tanımlamak daha düzenli daha anlaşılır ve daha tutarlı betimlemelere yol açmaktadır.

## 2. ALAN BİLGİSİ

Sözcük anlambiliminin gelişmesinin arkasında dört büyük kuramsal akım vardır: önyapısalcı anlambilim ‘prestructuralist semantics’, yapısalcı ve neoyapısalcı anlambilim, üretici ve neoüretici anlambilim ve bilişsel anlambilim.

Önyapısalcı anlambilim, sözcük anlamını artzamanlı açılardan incelemektedir. Alandaki uygulayıcıları Breal ve Paul gibi birçok araştırmacı bulunmaktadır. Yöntemsel olarak önyapısalcı anlabilimciler, anlam değişiminin, sözcüğün anlamının değişmesi sonucu olduğunu savunmaktadırlar. Sözcük anlamlar, psikolojik kavramlar olduğu düşünülmektedir (Geeraerts, 2002; 2010).

Yapısalcı ve neo yapısalcı anlambilimciler De Saussure ‘den ilham alarak Tier’i takip etmişlerdir. Yöntemsel olarak Yapısalcı ve neo yapısalcı anlambilimciler, anlamın anlam yapılarıyla ilişkili olduğunu ve bununda eşzamanlı olduğunu savunmaktadırlar. Dolayısıyla anlam, doğrudan dilbilime dayanmaktadır (Geeraerts, 2002; 2010).

Sözcükçe betimleme modelleri olarak üretici ve neoüretici anlambilimi Katz ve Fodor alana tanıtmıştır. Yöntemsel olarak sözcük anlambilimin eşanlamlılık, karşıt anlamlılık vb gibi sözcük ilişkileriyle açıklanması gerektiğini savunmaktadırlar (Geeraerts, 2002; 2010).

Bu akımlar, sözcük tanımları ve betimlemeleri yapılmak amacıyla iki perspektifte uygulanarak birleşmektedir. Bunlar kavrambilim ‘semasiology’ ve adbilim ‘onomasiology’dir. Kavrambilim bakışı, sözcüğe yapı ‘form’ ve görünümüleriyle ‘occurrences’ birlikte odaklanırken adbilim bakışı sözcük yapısı ‘lexical structure’ ve belirli bir kavramı göstermede- ie. anlam ilişkileri-kullanılan adın tercihinine odaklanmaktadır. Bu iki bakış, nitel ve nicel sorularla ilgilenmektedir. Kavrambilim bakışı, nitel olarak sözcüğün hangi anlamları olduğunu ve anlamsal olarak bu anlamların birbiriyle ilişkisine bakmakta ve çokanlamlılık, metafor, ve metonimi, vb açısından incelemektedir. Nicel olarak bir kavramın tüm okumalarındaki yapısal ağırlığı sorgulayarak farklı açılardan prototip etkiyi incelemektedir. Adbilim bakışı nitel olarak sözcükçedeki sözcük öğeleri arasındaki anlam ilişkilerine bakmakta; nicel olarak bilişsel açıdan bazı sınıfların diğerlerine göre daha belirgin olup olmadığını incelemektedir (Geeraerts, 2002; 2010).

Fillmore (1985)’te ifade ettiği gibi “İngilizce sözcük öğretiminde geliştirilen bir programda *anne, baba, oğul, kız, kızkardeş, erkek kardeş* sözcüklerinin birbirinden ayrı olmasını bekleyemeyiz veya *almak, satmak, ödemek, harcamak, mal etmek* yada *gece, gündüz, gece yarısı, sabah, öğleden sonra, akşam üstü* vb tüm bu sözcükler öğrenciler için grup oluşturmakta ve öğrenciler dilde bu grupları birlikte öğrenmektedirler”, der. Çünkü her bir durumda her bir grup “dünya bilgisi veya yaşanmışlığın sonucunda oluşmuş tutarlı tek bir şemanın sözcüksel yansımasıdır”. “Herbir grup üyesinin ne olduğunu anlamak demek bu grubun ne ile ilgili olduğunu anlamak demektir” çünkü her bir gruptaki sözcüklerin anlam bilgisi genellikle tek seferde aynı anda edinilmektedir. Bu gibi sözcük grupları, belli bir bilgi veya tutarlı bir yaşanmışlık şeması ile güdülenmekte ve tekrardan oluşturulmaktadır. Fiziki ve sosyal dünyadaki bu düzenliliklerin farkında olup uygulamak sözcüksel malzeme için kavramsal bir temel oluşturmaktadır. “Böyle bir çerçeve, ilişkili sözcük anlamlarını anlayabilmemiz için bir önkoşul olan bilginin belli bir düzenliliğini göstermektedir” (1985:224). Tier (1931, cf Fillmore 1985)’e göre sözcüksel alan

kuramında ‘lexical field theory’ diğer adıyla sözcüksel kuram ‘lexical theory’, bir terimin anlamını anlamak için çözümleyici sözcüğün alandaki konumunun ve içerik öge ‘contender’ sayısının farkında olunmalıdır. Tier, aynı zamanda sözcük anlamının diğer sözcüklerin varlığından ötürü oluştuğunu savunmaktadır. Sebebi ise “sözcüksel alanların net yapılarla ve açıkça birbirlerinden ayrılmamış olmasıdır” (Vandenbergen, Marie ve Aijmer, 2007:12). Anlam alanlarını oluştururken birden fazla farklı boyutlar dahil edilebilmektedir (Vandenbergen, Marie ve Aijmer, 2007:13). Andersen (1997:351) “bir alan genellikle aynı üyeleri paylaşan ve birbiriyle ayırtedici küçük öğelerden oluşan ortak bazı anlambilim öğeleriyle tanımlanmaktadır” der. Örneğin, Cruse (1986:73)’un verdiği *ağız* ‘mouth’ örneğindeki gibi:

ağız: kaynak (karşıtlık) ‘mouth: source (opposites)’

ağız: nehir (parça-bütün) ‘mouth: river (part-whole)’

ağız: yatak (ilişkili parçalar) ‘mouth: bed (coordinate parts)’

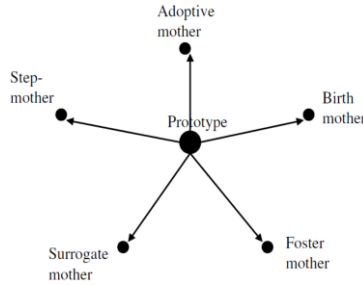
ağız: nehir ağzı (üstanlam-altanlam) ‘mouth: estuary (superordinate-hyponym)’

Yukarıdaki örneklerde *ağız* sözcüğü genellikle farklı anlambilim alanlarında işlev göstermektedir. Ancak *ağız*, bağlam çeşitliliği içinde hala somut ve sabit anlam ilişkileri içindedir. Lyons (1977) anlambilim alanlarının ‘semantic fields’ sınıflamanın farklı düzenliliklerine göre sözlüksel ön belirleyicisi olduğunu söyler. Bunlar, eşzamanlı, artzamanlı veya kavramsal olabilmektedirler. Örneğin, anlam alan çalışmalarından Backhouse (1994), Japoncadaki *tat alma* ‘taste’ sözcüksel alan çalışmasında, *tat alma* sözcüksel alanının sözcüksel birimlerle ilişkili *tat alma* sözcüğünün ortak görünümünden oluştuğunu göstermektedir. Diğer bir deyişle, “bir anlambilim alanı anlamın temsiliyetine bağlıdır” (Vandenbergen, Marie ve Aijmer, 2007:11). Türkçede Uçar ve Kurtoğlu (2012) çokanlamlı *vermek* eylemini ve (2011) *almak* eylemini anlambilimsel alanlara göre incelemişlerdir. Duchacek (1959) Fransızcada *güzellik* alanını artzamanlı şekilde araştırmıştır.

Üstelik, öncüleri Lakoff (1987) ve Langacker (1987) olan bilişsel anlambilimciler, insanların dilbilimsel yetileri bilişsel yetilerinden bağımsız çalışamayacağını savunmaktadırlar. Yöntemsel olarak bilişsel anlambilim, bilişsel bilimle işbirliği halinde doğal dili çözümlemeye çalışmaktadır. Bilişsel anlambilimcilerin kavramsal katkıları arasında Rosch tarafından geliştirilen Prototip kuramı ve Lakoff tarafından geliştirilen Bilişsel sözcüksel anlambilim ‘cognitive lexical semantics’ yer almaktadır. Prototip kuramı, doğal sınıfların iç yapısını göstermeyi amaç edinmektedir. Bilişsel sözcüksel anlambilim, sözcüksel öğeleri, kullanımlarındaki tipiklik etkisine göre sınıflandırmayı amaç edinmektedir. Sözcüksel anlambilim, güncel yöntemlerin en üretkeni denilebilir (Geeraerts, 2002; 2010).

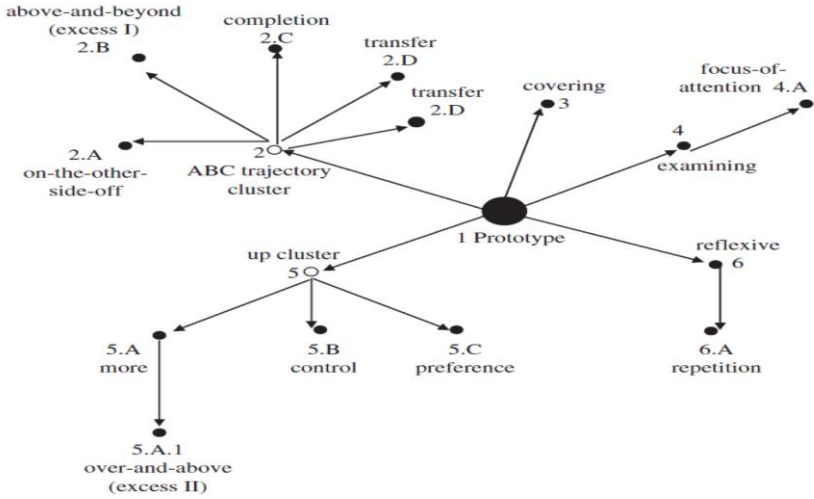
Prototip temelli çokanlamlılık yapı gösteriminde son zamanların en popüler temsil şekli ilk defa Brugman (1988) tarafından İngilizceki *over* çalışmasıyla tanıtılan yayılım ağ modelidir “radial network model”. Bu model sonrasında Lakoff tarafından çok kullanılmıştır (Geeraerts, 2010:192-196).

Lakoff, sözcüksel öğelerin- tipik olanı gösteren ilişkili ama ayrı sözcükleri temsil eden- kavramsal sınıflar olduğunu savunmaktadır. Yayılan sınıf olarak belirttiği ve öğeleri prototiple ilişkili olan oluşum prototipine dayandırdığı bu kavramsal sınıflara yayılan sınıflar demektir. Aynı zamanda Lakoff, "oldukça karmaşık yapıdaki sınıfların anlamlarının da insan zihninde bu şekilde saklandığını" öne sürmektedir (Evans ve Green, 2006:328). Yayılan ağda, her bir farklı anlam ağda bir düğüm olarak siyah bir yuvarlakla gösterilmektedir. Merkezdeki anlam prototip anlamı, yanlardaki düğümler ise yan anlamları göstermektedir. Lakoff'un meşhur çalışması *Women, Fire and Dangerous Things* (1987) ‘Kadın, Ateş ve Tehlikeli şeyler’, sözcük anlamlarının birçok ayırıcı anlamdan oluştuğunu ve bunların sözcük öğeleri olarak geleneksel bir şekilde ilişkili olduğunu göstermektedir. Örneğin, Lakoff (1987:74) bu bilişsel modelle ANNE sınıfını göstermektedir. Merkezdeki nokta prototipi göstermekte yayılan sınıftaki merkezde olmayan noktalar ise prototipten uzaklaşan durumları göstermektedir. Merkezden uzaklaştıkça anlamın tahmin edilebilirliği ve anlam ilişkisinin görünürlüğü zorlaşmaktadır. Örnekte olduğu gibi ANNE yayılan ağda (Evans ve Green, 2006:276) olduğu gibi kültürel çıktılar da olabilmektedir. Yayılan sınıflar tipiklik etkisinin kaynağını göstermektedir.



Şekil 1. ANNE sınıfının yayılan ağ gösterimi

Tyler ve Evans (2003:80) İngilizcedeki çok anlamlılık gösteren *over* önekini açıklarken de yayılan sınıfı kullanmışlardır.



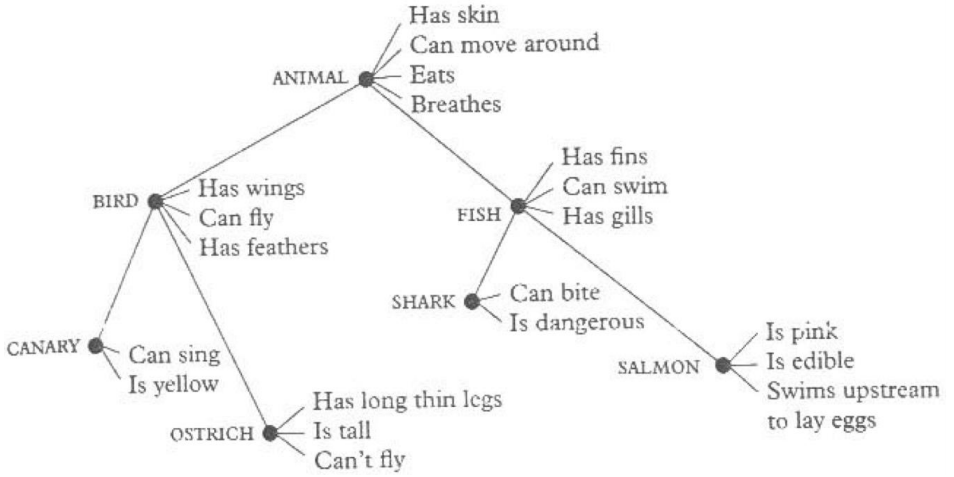
Şekil 2. Over için yayılan ağ gösterimi

Her bir anlam içi siyah dolgulu nokta ile gösterilmektedir. Temel anlam merkezde yer almaktadır ve prototip anlamı göstermektedir. Bu ağda *over*'in 15 anlamı gösterilmektedir. Bazı anlamlar birbiriyle daha ilişkilidir. Bu yüzden de kümeler halinde gösterilmektedirler. Ok yönleri türetim yolunu göstermektedir. *Over*'in yayılan ağda prototip ve yan anlamların birbiriyle ilişkisini gösteren anlamları aşağıda tablolaştırılmıştır (Evans ve Green, 2006:348).

Anlamı	Örneği
1. ABOVE (CENTRAL SENSE)	The picture is over the sofa
2A. ON THE OTHER SIDE OF	St Paul's is over the river from Southwark
2B. ABOVE-AND BEYOND (EXCESS I)	Your article is over the page limit
2C. COMPLETION	The movie is over
2D. TRANSFER	The discredited government hand power over to an interim authority
2E. TEMPORAL	The relationship had altered over the years
3. COVERING	The clouds are over the sun
4. EXAMINING	Mary looked over the document quite carefully
4A. FOCUS OF ATTENTION	The committee agonized over the decision
5A. MORE	Jerome found over forty kinds of shells on the beach
5A1. OVER AND ABOVE (EXCESS II)	The heavy rains caused the river to flow over its bank
5B. CONTROL	She has a strange power over me

5C	PREFERENCE	I would prefer tea over coffee
6	REFLEXIVE	The fence fell over
6A	REPETITION	After the false start, the started the race over

Biraz daha farklı bir model Collins ve Quillian (1969:241) tarafından uygulanmıştır. Ve bu ağa, kavramsal ağ ‘conceptual network’ adını vermişlerdir. Kavramlar aynı şekilde düğümlerle gösterilmektedir.



Şekil 3. HAYVAN sınıfının yayılan ağ gösterimi

Bu ağ sayesinde temel, üst ve alt anlam düzeyinde HAYVAN sınıfı kavramsal hiyerarşisinin örneğiyle prototipi gösterilmektedir. Bu ağda altanlam düğümü üstanlam düğümünden nitelikler içermektedir. Diğer bir deyişle, KANARYA; KUŞ ve HAYVAN niteliklerini taşımaktadır, dolayısıyla, nefes alma, yeme, kanatlarının olması, uçabilmesi, tüylerinin olması vb gibi nitelikleri taşımaktadır. Diğer bir yandan, devekuşu uçamamaktadır (Saeed, 2003:39-41).

Bu tarz ağlar, François (2008:163-216)'in çalışması gibi sözcüksel tipolojik çalışmalara da uygulanabilmektedir. François, dillerin anlam birleşmelerinde farklılık gösterdiğini ileri sürerek diller arasında *nefes almak* kavramıyla ilişkili çokanlamlılık bakımından zengin örnekler vermekte ve olası anlambilimsel uzantıların evrensel ağlarını oluşturmaktadır.

Vandenbergen, Marie ve Karin (2007), kesinlik gösteren belirteçlerin çokanlamlılık gösterdiği ve tutarlı bir şekilde farklı anlamlar aldığı düşüncesiyle

İngilizce kesinlik gösteren sözcüksel kipleri derlem temelli çalışmış ve sonuçlarına göre bir ağ oluşturmuştur.

Bunun bir özeti olarak, sözcüksel anlambiliminin gelişimi aşağıdaki tablo ile verilmiştir (Geeraerts, 2002):

Tablo 1. Sözcüksel anlambilimin gelişim özeti

	Kavrambilim (Semasiology)	Adbilim (Onomasiology)
Nitelik: Yapıyı incelemek (öğeler & ilişkileri)	<i>Önyapısalcı anlambilim:</i> Anlambilim değişimleri düzeneği  <i>Yeni-üretici anlambilim:</i> Düzenli çokanlamlılık	<i>Yapısalcı anlambilim:</i> -sınıfsal ve sözcüksel ilişkiler -sözcük alanları -dizimsel bağıntı ve eşdizimlilik  <i>Bilişsel anlambilim:</i> -kavramsal metaphor ve ad aktarımı -çerçeveler
Nicelik: Kullanımı ve yapı içindeki ağırlıklarını incelemek	<i>Bilişsel anlambilim:</i> Prototip kuramı	<i>Bilişsel anlambilim:</i> temel düzelemler ve yerleşmeleri

Tüm bu tartışmaların özeti olarak kısacası göstergibilim ve adbilim bakışları şimdiki sözcüksel anlambilim gelişmelerinin birer üst terimidir. Bu bakış açıları, sözcüksel dilbilimi açıklamada hem nitel hem de nicel veriler sağlamaktadır. Yayılan ağ, özellikle çokanlamlılık gibi anlamsal ilişkileri gösteren prototip temelli sınıfsal yapıların tüm örneklerini temsil etmesi bakımından avantajlıdır. Bu sayede tüm kullanımlar, ilişkileriyle birlikte görselleştirmektedir. Dolayısıyla, ağlar sözcüklerin anlamsal yakınlığını ve uzaklığını gösteren zengin bir bilgi kaynağı olduğu için (Vandenberg, Marie ve Aijmer, 2007:19) yayılan ağ gösterimi, kolay ve net bir çözümdür (Geeraerts, 2010:194-195).

## 2. YÖNTEM

### 2.1. ÇALIŞMANIN AMACI

Bu çalışmanın amacı, *güzel* sözcüğünün çok anlamlılığını betimlemektir. *Güzel* sözcüğü genellikle anlambilimsel ve sözdizimsel olarak aynı bağlamlarda görüldüğü düşünülmektedir. Ancak, doğal dil verisi kullanımlarında farklılıklar görülmektedir. Bu çalışmadaki asıl amacımız, *güzel* sözcüğünün benzerlikleri yanında farklılıklarını da ortaya koymak, *güzel* sözcüğünün Türkçede merkezden yanlara uzanan anlamsal sürekliliğini araştırmak ve doğal dil verisine göre yayılan bir ağ oluşturup anlamlarını göstermektir. Bu sayede Türkçede *güzel*'in yayılan ağını göstermiş olacağız. Yayılan sınıflar kavramsal sınıflardır. Burada kavramlar merkezdeki yani prototipteki kavrama göre sıralanır. Dolayısıyla,

merkezdeki prototip anlamdan ayrı anlamlar türetmeye yarayan bir araç değildir. Aksine, bu ayrı ama ilişkili anlamların anlamsal hafızada nasıl saklandığını gösteren bir modeldir (Lakoff, 1987). Ve yayılan ağlardaki çokanlamlılığı göstermede kullanışlıdır.

## 2.2. SINIRLILIKAR

Türkçedeki *güzel* anlam alanı Türkçe Ulusal derlemi demo versiyonu (TUD) (Aksan vd, 2012) üzerinden araştırılmıştır. Yazılı metinlerdeki sorgu 2294 farklı metinde 28279 sonuç getirmiştir. Bir milyondaki görünüş sıklığı 593.46'dır. *Güzel*'in sadece sıfat görünümleri incelenmiştir. İncelenebilir sıfat kullanımları 1005 satır üzerinden yapılmıştır.

## 2.3. YÖNTEM

TUD'un demo versiyonunda her bir arama sonucu 2500 eşsizim satırı getirmektedir. Aşağıdaki gibi kullanımlar araştırma kapsamı dışında tutulmuştur.

Ünlemler (güzel, çok güzel),

Belirteçlikler (örnek yapılar: güzel+Eylem, ne güzel+Eylem, bir güzel+Eylem, güzel güzel+Eylem),

Birleşik yapılar: güzel sanatlar vb.

Sadece *güzel*'in aşağıda gösterilen sıfat kullanımları incelenmiştir. (güzel Belirteç+AD, daha/en güzel+AD, güzel+AD, güzel+AD (s)I, ne güzel+AD (Atasoy, 2012:233).

Bu kullanımlar Ötüken Türkçe Sözlük (ÖTS) ve Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüklerindeki anlamları göz önünde tutularak *güzel*'in anlamları incelenmiştir. Buna göre *güzel* için ÖTS, 15 anlam, TDK 12 anlam vermektedir. Aşağıdaki tabloda *güzel* için verilmiş anlam sayıları ve tanımları sözlük bazında verilmiştir.

Tablo 2. ÖTS ve TDK *güzel* tanımları

Anlam sayısı	ÖTS'nin güzel tanımı	TDK'nın güzel tanımı
1	Biçimindeki uyum, ölçülerindeki denge ve görünüşündeki hoşluk ile insanda beğeni uyandıran	sıfat Göze ve kulağa hoş gelen, hayranlık uyandıran, çirkin karşıtı "Güzel kız. Güzel çiçek." "Yalının en güzel odası bizimdi."
2	Görsel ya da işitsel estetik zevk veren; iyi; hoş	İyi, hoş "Güzel şey canım, milletvekili olmak!" - Ç. Altan
3	Beklenene uygun; başarı düşüncesi uyandıran	Beklenene uygun düşün ve başarı düşüncesi uyandıran "Güzel bir fırsat."
4	Üstünlüğüyle hayranlık uyandıran	Soyluluk ve ahlaki üstünlük düşüncesi uyandıran "Güzel duygular. Güzel hareketler."

5	(zihin ve karakter için) düşünceleri bakımından üstün nitelikte görülen	Görgü kurallarına uygun olan
6	Ahlakça üstünlük ve soyluluk duygusu veren	Sakin, hoş (hava) "Güzel bir gece."
7	Görgü kurallarına uygun olan	Okşayıcı, aldatıcı, kandırıcı "Güzel vaatler."
8	(hava için) sakin ve insanın hoşuna giden	Pek iyi, doğru "Güzel güzel amma!"
9	İnsanın duygularını etkileyen, okşayıcı, aldatıcı,; kandırıcı	isim Güzel kız veya kadın "Güzeller deniz kenarına geldikleri zaman âşıklar da kale burçlarına ve bedenlerine dolarlar." - A. H. Çelebi
10	Pek iyi; doğru	isim Güzellik kraliçesi
11	İs. Güzel kadın veya kız	zarf Hoşa giden, beğenilen, iyi, doğru bir biçimde "Arabayı koştururken boyunlarındaki ziller güzel şingirdiyordu atların." - R. Enis
12	Güzellik yarışmalarında birinci olan; güzellik kraliçesi	zarf Adamakıllı, şiddetli "Karıkoca bu kuzu yüzünden güzel bir kavga ettiler." - Ö. Seyfettin
13	İs. Güzel olan şeyin niteliği, doğası	
14	Zf. Hoşa giden; beğenilen; iyi hoş, ve doğru bulunan	
15	Ünl. Peki; doğru; tamam; kabul	

İlk bakışta bu iki sözlüğün *güzel* için önerdikleri anlam tanımlarında ve anlam sayılarındaki farklılık görülmektedir. ÖTS, TDK sözlüğe oranla *güzel*'in her bir anlamı için daha detaylı tanımlar vermektedir. Diğer taraftan TDK her bir anlama yönelik örnek cümle verirken ÖTS bunu gözardı etmiştir. Bu sözlüklerdeki *güzel* tanımlarına bakıldığında sırasıyla ilk üç tanımın sırası ve anlamı örtüştüğü görülmektedir. Her iki sözlüğün tanımları incelendiğinde TDK'nın önerdiği 4. Anlam, ÖTS'deki 4., 5., 6. anlamlara karşılık geldiği gözlenmektedir. Aslında TDK'daki 4. anlam, ÖTS'te daha ayrıntılı olarak 4., 5. ve 6. anlamlarla betimlenmiştir. ÖTS'deki 7, 8, 9, 10, 11, 12, 14 anlamları sırasıyla TDK'daki 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11. anlamlarla örtüşmektedir. ÖTS'deki 13 ve 15. anlamların TDK'da karşılığı bulunmazken aynı şekilde TDK'daki 12. Anlamın ÖTS'de karşılığı bulunmamaktadır.

Bu çalışma kapsamında *güzel*'in sadece sıfat kullanımına baktığımız için ÖTS'deki 10, 11, 12, 13, 14, 15 ve TDK'daki 8, 9, 10, 11, 12. anlamları sıfatla ilgili kullanımlar olmadığından göz ardı edilmiştir.

Atasoy (2012)'un çalışmasındaki önermeleri doğrultusunda TDK 12. anlamda *güzel* sıfat olarak değil belirteç olarak kullanılmaktadır. Çünkü *güzel* orada "AD bir kavga" yapısından sonra *etmek* katkısız eylemiyle birlikte eylemlenerek aslında eylemi nitelemektedir. Yani, *güzel bir kavga ettiler* 'they had a severe quarre' vs *bir güzel kavga ettiler* 'they quarreled severely' örneklerinde olduğu

gibi ilki AD *bir kavga* yapısını nitelerken ikincisi *kavga etmek* eylemini nitelemektedir.

Aşağıdaki tabloda her iki sözlükteki *güzel*'in sıfat kullanımları derlenmiştir. Herbir anlamın tanımı tablonun solunda verilmektedir. Her bir sözlüğün altındaki “+” işareti o anlamın o sözlükte var olduğunu gösterirken “-“ işareti ise o tanımın o sözlükte olmadığını göstermektedir.

Tablo 3. Sözlüklere göre *güzel*'in tanım tablosu

Tanımlar	ÖTS	TDK
İnsanlar/Nesneler için: sıklığından, zarifliğinden ötürü insanları kendine hayran bırakan	+	+
Nesneler için: iyiliğinden ötürü insanı mutlu eden, keyif veren	+	+
Nesne ve davranışlar için: başarı düşüncesi uyandıran duruma uygunluk	+	+
Nesneler için: kusursuzluğundan ötürü insanı kendine hayran bırakan	+	-
Kişilik/zeka için: düşünceleri bakımından büyüklük, yücelik gösteren	+	-
Ahlaki açıdan: ahlaki üstünlük bakımından yücelik gösteren	+	+
Davranış açısından: etik ve ahlak kurallarına uygun	+	+
Hava için: insanı mutlu eden sakin	+	+
Duygular için: insanların aklını çelen, kandıran	+	+

Bu tabloda derlenen tanımlara bakıldığında *güzel* için ÖTS'nin TDK'ya göre daha ayrıntılı tanımlar verdiği görülmektedir. Buna göre, ÖTS tanımlarında nesnelere, karakter, zeka ve ahlakin üstünlüğü bakımından ayrımlar verirken TDK sadece ahlaki üstünlük bakımından büyüklük gösteren tanımına yer vermektedir. TDK'ya kıyasla ÖTS daha ayrıntılı tanımlar verdiği için bu çalışmada ÖTS tanımları üzerinden çalışmalar ele alınmıştır.

### 3. GÜZEL'İN ÇÖZÜMLEMESİ

*Güzel*'in derlem çözümlemeleri bize derlem verisinin sözlük tanımlarından farklı anlam ayrımları olduğunu göstermektedir. Bu bölümde TUD'tan elde edilen *güzel* sözcüğünün 1005 sıfat görünümündeki anlam farkları ve sıklıkları verilecektir. Bu anlamlara, eşdizim satırları tek tek incelenerek ve anlam alanlarıyla eşleştirilerek ulaşılmıştır. Buradaki amacımız *güzel*'in farklı anlamlarının birbiriyle nasıl bir ilişki içinde olduğunu göstermektir. Derlem verisine dayanarak *güzel*'in tüm anlam alanları çıkarılmış ve derlemdeki kullanımlarıyla örneklendirilmiştir.

Doğal dil verisinde güzel'in DUYU anlam alanında iki alt anlamı işaretlediği görülmektedir. Bunlar *estetik* ve *duygu*.

Tablo 4. *Güzel*'in DUYU anlam alanındaki alt anlamları ve yan anlamları

GÜZEL	
DUYU	
ESTETİK	DUYGU
Görsel (324), işitsel (105), kokusal (11), tatsal (17)	Keyif (246), şehvet (11)

*Estetik* alt anlamı 4 yan anlamla (görsel, işitsel, kokusal, tatsal) görülürken *duygu* alt anlamı ise 2 yan anlamla (keyif, şehvet) görülmektedir. Aşağıda bu görünüm tartışılmaktadır.

*DUYU* anlam alanında *estetik* alt anlamı *güzel*'in görsel, işitsel, kokusal ve tatsal işaretlemeler yapan kullanımlarında gözlenmektedir. Bu kullanımı insanlar, binalar ve yerlerle ilişkilidir ve şeklindeki uyum, boyutlarındaki denge ve kişi yada nesnenin görünüşündeki güzelliği ile görüntü bakımından insanlarda beğeni uyandıran anlamında kullanılmaktadır. Bu anlamıyla *güzel*, nesne yada kişideki şıklık nedeniyle insanda hayranlık uyandırmaktadır. Bu anlam, insanda görsel duyular tarafından tetiklenerek oluşmaktadır. Örneğin, kişi görsel zevkine hitap eden bir kavram gördüğünde *güzel*'in bu anlamını kullanma eğilimi göstermektedir. *Güzel* bu anlamda kişinin görsel algısına hitap eden ve somut ad alan (ör. Ahşap evler, bir bebek, vb) ad öbeklerinde 324 eşdizim satırında kullanılmıştır. Bu anlamıyla *güzel* bağlam bağımsız olarak kullanılabilir.

Tablo 5. *DUYU* anlam alanındaki görsel duyuyu işaretleyen örnek satırlar

DA16B4A-0288	kiracıydı onların güzel ahşap yada kağıt evler! Kim bilir kimlerinde o
UA16B2A-0749	sürede sağlığına güzel bir bebek olarak doğdu. kavuşur. 70. Çok yüzüne
OE39C4A-2598	dolabının hemen güzel bir gelinlik içindeki gerisinde ayakta çok gelinimiz
RE13C3A-1379	sonunda Türk güzel solistlerinden, Sevim Tuna müziğinin ünlü ve şahane kadın
UA16B3A-1065	Hastanede çalışan güzel bir kız olan Sacideyle bir hemşireydi. Çok ailesinin

*DUYU* anlam alanındaki diğer kullanımlar kişide işitsel ve kokusal estetik etki bırakan işitsel (105) ve kokusal (11) toplamda 116 eşdizim satırında diğer duyuları işaretlemektedir. Bu yüzden *güzel* bu anlamıyla insan duyularına hitap eden ses (ses, şiir, şarkı, türkü, müzik, isim, vb), ve koku (parfüm, koku, vb) sözcükleriyle eşdizim oluşturmaktadır. Bazı örneklerde ise bu anlamla kişinin birden fazla duyusuna gönderimde bulunmaktadır. *Güzel*'in nitelediği ad öbeği

kişiyeye keyif vermektedir. Örneğin, (KA16B1A-0546) *güzel isimli* satırında *güzel isim* sesletim bakımından kulağa dengeli ve iyi gelen anlamında kullanılmaktadır. *Güzel* bu anlamıyla durum göstermektedir. Ayrıca, *güzel* bu anlamıyla koku duyusundan çok, işitsel duyuyu betimlemek için kullanılmıştır.

Tablo 6. DUYU anlam alanında işitsel ve kokusal duyuların örnek eşdizim satırları

KA16B1A-0546	Bu köyde. Elfida diye çağrıldı.	Güzel	isimli Elfida. Güzel güzel çağıldı.
OD03A4A-0253	Çocuk Güzel anılar gibi hüznü	Güzel	Şarkılar gibi güzel korku ve
LI37C3A-0632	kendi başına gidip almaya başlamıştır.	Güzel	bir film mi gelmiş, başka

*Güzel*'in estetik duyusunda lezzetli anlamıyla tat ile ilişkili 17 eşdizim kullanımı mevcuttur. Bu anlamı, yemekle ilişkili *yemek, yiyecek, pasta, peynir, kebab* vb gibi sözcüklerle eşdizim oluşturarak kullanılmaktadır. Yemek sözcükleri *güzel* sıfatıyla nitelendiklerinde o yiyeceğin tadına gönderimde bulunmaktadır. Bu da *güzelin* yan anlamı lezzetli olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 7. DUYU anlam alanında lezzetli yan anlamının örnek eşdizim satırları

UA16B3A-1150	bir evleri vardı. Bize birbirinden	güzel	yemekler hazırlamışlardı. birkaç şair arkadaşım
GA16B3A-0794	ekmek ve peynirin bu kadar	güzel	olduğunu ilk defa farkettim. Küçük
TA16B3A-0450	masanın üzerinde, şisli mantı'dan alınan	güzel	mürefte şarapları vardı.

Özetle, *güzel*'in estetik anlamı 4 yan anlamı içermektedir. Bunlar estetik kriterindeki güzelliği görsel, işitsel, kokusal ve tatsal olarak almaktadırlar. Dolayısıyla, güzellik kulak, burun, dil gibi duyu organlarıyla algılanmakta ve kişi güzel olarak nitelendirdiği şeyin kendi zevkine uygunluğunu göstermektedir. Aşağıda bu yan anlamların kullanımları özetlenmiştir.

**Görsel:** insanlar, yapılar, yerler bakımından: şeklindeki uyum, boyutlarındaki denge açısından görüntüsüyle insanların beğenisini alan. İnsanların görsel zevkini tetikleyen herhangi görsel çekim.

Eş dizimlilikleri: *Somut adlar: evler, bebek* vb. bağlam bağımsız adlar.

**İşitsel:** ses olarak kulağına hoş, uyumlu gelen

Eşdizimlilikleri: estetik açıdan *ses, şiir, şarkı, türkü, müzik, isim*, vb adlar.

**Kokusal:** kokusu buruna hoş gelen

Eşdizimlilikleri: *parfüm, koku*, vb adlar

**Tatsal:** lezzeti hoş gelen

Eşdizimlilikleri: *yemek, yiyecek, pasta, peynir, kebab*, vb.

*DUYU* anlam alanının diğer bir alt anlamı *duygudur*, ve iki yan anlamda *keyif* (pleasure) ve *şehvet* (seduction) olarak görünmektedir.

*Güzel*'in *keyif* yan anlamıyla 246 kullanımı vardır. Bu yan anlam hoş havaları, hoş zamanları ve insanların içinde olmaktan hoşlandıkları havaları, zamanları, ve şeyleri kapsamaktadır. Sözlükler, *güzel*'in bu anlamını sadece hava durumuyla ilişkilendirmiştir. Yalnız derlem verisi sonucu hava durumuna ek olarak insanların içinde olmaktan keyif aldıkları hoş zamanları ve durumları da *güzel* sözcüğüyle betimledikleri görülmektedir.

Bu anlamda *güzel* ile eşdizim oluşturan Ad Öbeklerinin (AÖ) insanların içinde bulunmaktan hoşlandığı zamanları, havaları ve yaşamaktan veya duymaktan hoşlandığı haberleri, durumları anlatan soyut adlar olduğu gözlenmektedir. Bunlara örnek olarak *güzel haber*, *güzel tesadüf* vb gibi kullanımlar verilebilir. Keyif anlamıyla *güzel* LI37C3A-0632 ve ME39E1B-3032 örneklerinde olduğu gibi konuşucu için verilen durumun nasıl keyif verici olduğunu anlatan yüklem işleviyle de kullanıldığı görülmektedir. “ne güzel bir + soyut AÖ” örüntüsünde *güzel*, içinde bulunulan durumun ne kadar keyifli olduğunu ifade eden bir anlamda kullanılmaktadır: “IA16B2A-0563) Ne güzel bir yaz, öyle mi?, (FI22C1A-0855) Unutabilmek ne güzel bazen, (QI22E1C-2910) yardım yapmak ne güzel bir duyguymuş”örneklerinde de görülmektedir. *Ne güzel* somut adlarla eşdizim oluşturduğunda yani “ne güzel bir + somut AÖ” örüntüsünde ise *keyif* anlamından çıkıp *güzel* (beautiful) anlamındaki estetik anlam okuması ortaya çıkmaktadır, (JA16B4A-0347) *Ne güzel bir evdi o...* örneğinde görülmektedir. Dolayısıyla ne güzel'in eşdizimi doğrudan anlamını etkilemektedir.

Tablo 8. *DUYU* anlam alanının keyif yan anlamına ait örnek eşdizim satırları

GA16B2A-1924	aşkımı kapatıp kaldırdım. Biten bütün	güzel	şeyler hüznü Tutkuyu ise veriyor.
MC06A1A-1952	en güzel saatlerinizi ister sizden,	güzel	yaz akşamlarını, güzel sonbahar sabahlarını
UI09C2A-1362	küçük ama büyük ülkedeki bu	güzel	tesadüfî hiçbir zaman unutmayacağım. Ve
II09C3A-0600	bu soğuk hava sanırım yarın	güzel	hava getirecek. 21.00 gibi akşam
QH13C1A-3332	yazının tükendiği bu yere! Yaşam	güzel	anlar toplamıdır, diye mırıldanıyor adam
UF32D1B-2748	azaldı mı azaldı ise bu	güzel	bir haber. Türkiye ekonomisinin kayıtdışlık
LI37C3A-0632	hedeflere yöneldiniz. Buraya kadar çok	güzel.	Ama bitmedi son bir şey
ME39E1B-3032	şükrederseniz. Bütün bu gelişmeler çok	güzel...	ancak zor olan, çalışmalara nereden

DUYU anlam alanındaki *duygu* alt anlamına ait *şehvet* yan anlamı derlemde 11 eşdizim satırında görünmektedir. Bu anlamı oluşturan eşdizimleri cinsellikle ilgili bağlamlar yaratmaktadır. Örneğin, *güzel*, *şehvetli* gibi sözcüklerle veya *seks hayatı*, *cinsel açıdan uyarılmak* gibi öbeklerle kullanılarak *şehvet* yan anlamı ortaya çıkmaktadır. Bu kullanımda kadın ve kız gibi somut adlarla ad öbekleri oluşturmaktadır.

Tablo 9. Duyu anlam alanının şehvet yan anlamına ait örnek eşdizim satırları

SA14B1A-4732	görmeye gelirdi. peri kızı kadar	güzel	afrodit kadar şehvetli, saç örgülü
NI22C4A-0366	ki hiç olmazsa bu ayçayla	güzel,	güvenli bir seks hayatı olur.
TI22F1D-4684	melek yeryüzüne doğru bakıp da	güzel	kadınları görünce cinsel açıdan uyarıldılar

Özetle, *duygu* alt anlamı iki yan anlamı işaretlemektedir: *keyif* ve *şehvet*. Her iki yan anlam *duygu* ile ilgili olsa da göndermeleri (referent) farklıdır. *Keyif* yan anlamı, hava, zaman dilimi yada durum gibi soyut şeylere gönderimde bulunma eğilimi gösterirken *şehvet* yan anlamı fiziki hazza gönderimde bulunmaktadır. Bu anlamda ilgi çekici bir durum ise derlem kullanımları sonucunda bu yan anlamın kullanımları erkek cinsiyetçi bakışıyla erkek cinsiyet merkeziyle oluşmuş olması ve kadın, kız gibi somut adlarla eşdizimlilik göstermesidir.

**Keyif:** İnsanların içinde bulunmaktan hoşlanacakları, keyif alacakları hava durumu, hoş zamanları yada şeyleri betimlerken kullandıkları olumlu betimleme.

Eşdizimlilikler: soyut adlar: *hava*, *zaman dilimi*, insanların duymaktan yada yaşamaktan keyif aldıkları şeyler (*haber*, *tesadüfler*, vb)

**Şehvet:** bu yan anlamda bağlam bağımlı olarak cinsellikle ilişkili sözcüklerle eşdizimlilikler oluşturmaktadır: *seks hayatı*, *cinsel açıdan uyarılmak*

*Keyif* ve *şehvet* *duygu* anlamını kapsasa da gönderim yaptıkları şeyler farklıdır. *Keyif* yan anlamı, hava, zaman ve içinde bulunmaktan hoşlanacağı soyut durumları betimlerken *Şehvet* yan anlamı vücut hazzına gönderim yapmaktadır.

Kısacası, *duyu* anlam alanı insanların duyularıyla algıladıkları duyusal algılar aracılığıyla ortaya çıkmaktadır. Aynı şekilde *duyu*'nun yan anlamı olarak ortaya çıkan *estetik* ve *duygu* anlamları da güzelliği betimlemeye ve açıklamaya yönelik insan algısı sonucu oluşmaktadır.

*Güzel*'in diğer bir anlam alanı ise KARAKTER (nitelik)'dir. Bu, dört yan anlamda ortaya çıkmaktadır: *kalite* (quality), *asalet* (nobility), *kutsallık* (divinity) ve *sevgi* (love).

Tablo 10. Güzel'in KARAKTER anlam alanındaki yan anlamları

GÜZEL
KARAKTER

Kalite (37)	Asalet (41)	Kutsallık (38)	Sevgi (30)
----------------	----------------	-------------------	---------------

*Güzel*'in *KARAKTER* anlam alanında *kalite* yan anlamı derlemde 37 eşdizim satırında görülmüştür. Bu anlamıyla *güzel* bağlamdaki nesnelere (örneğin, fırça, toprak vb) iyi nitelikte, kaliteli olduğuna gönderim yapmaktadır. Örneğin, VA14B1A-1601 satırında *güzel, fırçanın* iyi nitelikte olduğunu vurgulamaktadır. MI32D1B-2565 satırında ise *güzel, toprağın* ekim için verimli bir niteliğe sahip olduğunu vurgulamaktadır. *Güzel, karakter* anlam alanıyla iki tür ad öbeği aldığı görülmektedir. Birincisi, *top, tabak, vb* gibi nesnelere alarak bu nesnelere iyi nitelikte kaliteli olduğunu işaretlemektedir. İkincisi ise *tarla, toprak vb* gibi yer adları alarak buraların verimli olduğunu işaretlemektedir. Her iki ad öbeğinde de *güzel* belirtilen adın iyi nitelikte olduğunu işaretlemektedir.

Tablo 11. *KARAKTER* anlam alanının kalite yan anlamına ait örnek eşdizim satırları

VA14B1A-1601	Mikroplara karşı elbirliğiyle mücadele etmeliyiz.	karşı	GÜZEL	FIRÇA öyleyse hemen başlayalım. DİŞ
MC06A1A-1952	Atıklarıyla kirlenir. Biçme işleminden sonra		güzel	bir tırmıkla çim atıklarını üst
MI32D1B-2565	Sömürge olabiliriz” diye sorabilirsiniz...en		güzel	en verimli topraklarımız yabancı sermayeye

*Karakter* anlam alanının ikinci yan anlamı olan *asalet* 41 eşdizim satırında görülmüştür. Bu anlamla *güzel*; üzerine konuşulan kişinin etik ve ahlaki değerler açısından zeka, düşünce ve davranış olarak büyüklüğünü işaretlemektedir. Bu anlamı oluştururken *güzel; ahlak, gönül, ders* gibi soyut adlar ve insan gibi somut adlarla eşdizim oluşturmaktadır. *Güzel, ahlak ve gönül* gibi soyut adlarla eşdizim oluşturduğunda üzerinde konuşulan kişinin sahip olduğu takdire şayan düşünce ve davranışları betimlenmektedir. *Güzel*, ‘güzel insan’ gibi *insan* ile eşdizimlilik oluşturduğunda kişinin fiziki güzelliğine değil; ahlaki güzelliğine gönderim yapılmakta ve iyi karakterli, iyi huylu olduğu betimlenmektedir.

Tablo 12. *KARAKTER* anlam alanının asalet yan anlamına ait örnek eşdizim satırları

UI03C3A-1471	samimi şuur, itaat ve	sevgi,	güzel	ahlak gibi yüksek değerler üzerine
TI42E1B-2942	anlatılanlar, aramızda olan bir	halen	güzel	insandan birkaç örnek... size o
PG37E1B-2923	bakınıyor ve yerleşmek için en	ve	güzel	gönlü seçiyor. Şaire yöneliyor. şairin
RI22E1B-2911	değil. Senin bunlardan	Önemli olan	güzel	dersler çıkarmandır. Ne gibi dersler

*Karakter* anlam alanının üçüncü yan anlamı *kutsallık*, 38 eşdizim satırında ve sıklıkla dini metinlerde geçmektedir. Bu anlamda *güzel* ile nitelenen kişilerin veya nesnelere ilahi, kutsal, ve dini saygı uyandıran özelliklerine gönderim yapılmaktadır ve dini açıdan bu kişilerin faziletli ve iyi tavırları betimlenmektedir. Bu fazilet Tanrı tarafından verilmiş bir özelliktir. Örneğin, *güzel Allahım*, *güzel sıfatlar* kullanımlarındaki *güzel* ad öbeklerini kutsallık bakımından nitelemekte ve dinden gelen bir erdeme işaret etmektedir. Aynı şekilde *güzel asker* kullanımında *güzel*, *askerin* dini kurallara uyararak, dini gereklilikleri yerine getirip dinde adı geçen yerleri fetheden biri olduğu bağlamdan anlaşılmalıdır. Bu anlamıyla *güzel*; *Allah*, *Muhammed*, *asker* gibi dini figürleri işaretleyen ad öbekleriyle eşdizim oluşturmakta ve bu bağlamda *Kur'an*, *ecdat* gibi dini sözcüklere veya *tamah etmek*, *dine aykırı olmak* gibi eylem öbeklerine (EÖ) yakın durduğu gözlenmektedir.

Tablo 13. KARAKTER anlam alanının kutsallık yan anlamına ait örnek eşdizim satırları

QI42E1B-2939	ve hamd ile meşgul olması	güzel	(müstelep)dir. böylece uzun süre
EA16B3A-1146	mal olmuş haldedir. Ecdadımızın bu	güzel	geleneğini hiç olmazsa şu mübarek
OA16B3A-0409	molyer üstada da maşaallah...Allaaa m	güzel	Allaaam benim, hangi aşk bu
RI22C4A-0842	hülleleriyle bezesin. Bütün isimlerinin en	güzel	aynası, Sad'ı kül va'dil emin
EC39E1B-3024	kurban olsun, adı güzel, kendi	güzel	Muhamed'in yoluna. Ol Muhammed ki
CH42A3A-0766	orayı fethedecek komutan ve ne	güzel	askerdir, orayı fethedecek asker." 57
OD05A2A-2605	yiğit ve baba savaşçı gibi	güzel	sıfatlar da vermiştir. Waltharried destanı
DH42C2A-0980	için türkü yakmıştır. Onlara en	güzel	sıfatları yakıştırarak, adeta tanrı gibi

*KARAKTER* anlam alanının dördüncü yan anlamı *sevgidir*. *Güzel* bu anlamla 30 eşdizim satırında görülmekte, insan ve hayvan adlarıyla eşdizimlilik oluşturmaktadır. Bu anlam alanda *güzel*, sevgi gösterme, sosyal sempati kurma ifadesi olarak kullanılmaktadır. Ancak, (MI22C1A-0428) satırında olduğu gibi bu, konuşucunun samimi sevgi gösterimi olmayabilir, aksine kişiye olan sitemi yumuşatan bir kullanım şekli olarak görünmektedir. Bu kullanım 2 eşdizim satırında görülmüştür. Diğer bir kullanım örneği de “ya güzel kardeşim”. Bu anlamla *güzelin* eşdizimlilik oluşturduğu ad öbeği *abi*, *kedi*, *aile* ve *halk* gibi kişi veya hayvan adları gibi somut adlardır.

Tablo 14. KARAKTER anlam alanının sevgi yan anlamına ait örnek eşdizim satırları

MI22C1A-0428	iki üç güne kalmaz öderim	güzel	abim”, deyip sıvışıyor elimden. Üç
TI22E1B-2913	eden bütün kahrimizi çeken , benim	güzel	ailem. Bizim sevgi kaynakları bizim

LA15B1A-1725	zaman kuyulardan kurtarmıştı beni annem,	güzel	annem, kuyulara büyüdükçe	doluyordum büyüdüm
VA14B1A-1605	ne gibi koşullar? Yalçın: bu	güzel	kediler için yardım almak isteyen	
VA14B1A-1601	var hazırlanın, konsere gidiyoruz. Mahallenin	güzel	halkı, sizleri seviyoruz. Fırıncı baba	

Özetle, *KARAKTER* anlam alanı dört yan anlamdan oluşmaktadır: *kalite, asalet, kutsallık, sevgi*. Bu yan anlamlar güzellik özelliklerinin farklı açılardan niteliklerine gönderim yapmaktadır. *Kalite* yan anlamı, verilen nesnenin iyi nitelikte ve dayanıklı olduğuna gönderimde bulunmaktadır. *Asalet* anlamındaki *güzel* ahlak ve etik değerler çerçevesinde zeka, düşünce ve tavır bakımından bahsedilen kişinin büyüklüğünü işaretlemektedir. Bu da betimlenen kişinin sergilediği davranışların ve düşüncelerin takdir gördüğünü göstermektedir. *Kutsallık* anlamı dini açıdan bahsedilen kişinin veya durumun ilahi, kutsal ve faziletli özelliklerini işaret etmektedir. *Sevgi* anlamındaki *güzel*, nitelenen kişi veya hayvanın sevimli özelliğine vurgu yapmaktadır. Ancak, *güzel* bu anlamıyla her zaman samimiyetle sosyal sempati kurma ifadesi olarak kullanılmamaktadır. Kısacası, *karakter* anlam alanında *güzel*in anlamları betimlenen kişi ve nesnelerin kalite, ahlak, din ve samimiyet açısından farklı özelliklerine gönderim yapmaktadır. Bu bilgiler aşağıdaki gibi toparlanabilir.

**Kalite:** Nesnenin iyi kalitede olma durumunu betimler. İki ad türüyle eşdizimlilik göstermektedir.

- 1) Nesne: top, tabak, fırça vb.
- 2) Verimli alan: tarla, toprak vb.

**Asalet:** davranış, düşünce ve zeka bakımından üstünlük anlatan dolayısıyla konuşulan kişi hakkında saygı uyandıran etik ve ahlak tutumunu betimler.

Eşdizimlilikler: Soyut adlar: *ahlak, gönül, ders* , Somut ad: *insan*. Ör. *Güzel insan: fiziki güzellik değil, ahlaki güzelliğe sahip insan*

**Kutsallık:** sıklıkla dini metinlerde görülmektedir. Bahsedilen kişi ve durumların cennetlik, kutsal, tanrısal boyutlarını betimler. Din tarafından iyi tutum sergileyen insan davranışlarını betimler.

Eşdizimlilikler: *Allah, Muhamed, asker, Kur'an, ecdat, amah etmek, dine aykırı olmak vb.*

**Sevgi:** Sosyal sempati kurma ifadesi bir kişi ye veya hayvana karşı olan sevgiyi betimler.

Eşdizimlilikler: *kişi veya hayvan adları- abi, kedi , aile, halk*

*Güzel*'in derlemde karşılaşılan son anlam alanı ise 145 eşdizim satırıyla kullanılmış *başarı*'dır. Bu anlam alanı aşağıdaki tabloda verildiği gibi başarı yan anlamıyla görülmektedir.

Tablo 15. Güzel'in BAŞARI anlam alanındaki yan anlamı

<b>GÜZEL</b>
BAŞARI (145)

*Güzel*'in bu anlamıyla nitelenen adlar belirtilen durumun uygunluğuna ve iyi yapılmış olmasına gönderimde bulunmaktadır. *Başarı* anlam alanında iki yapı gözlenmiştir. İlki “güzel+AÖ” örüntüsüdür ve *başarılı* anlamında kullanılmaktadır. Burada *güzel*, belirtilen duruma uygunluğunu ve başarılı olduğunu betimlemek amacıyla kullanılmaktadır. Örneğin, (PG37C3A-1420) “senin verdiğin örnek güzel ama çok sınırdaki bir vaka”, eşdizim satırında *güzel* verilen örneğin duruma uygunluğunu betimlemek amacıyla kullanılmıştır. İkinci örüntü ise “güzel+AÖ+EÖ”dur ve *başarı* anlamıyla bir sonucun ürününü veya belirli bir olaydaki durum değişimini işaretlemektedir. Olayda bir tamamlanmışlık (completion) vardır. Örneğin, *güzel* bir şarkı nitelemesinde *güzel*, kişinin şarkı zevki sonucunda ses duyusuna gönderimde bulunup *estetik* yan anlamını işaretlemektedir. Ancak, “güzel bir şarkı olmuş” kullanımında ürünle ilgili bir durum değişikliği ve ürünün çıktısı olarak da “şarkı” ortaya çıktığı gözlenmektedir. Dolayısıyla, bir bütün olarak olay başarı anlamını işaretlemiştir. *Güzel* bu anlamıyla “güzel çalışmalar yapıyor,” “güzel Türkçesiyle seslendi” gibi kullanımlarıyla görülmektedir.

Tablo 16. BAŞARI anlam alanına ait örnek eşdizim satırları

NE36C3A-0079	Türkçedeki en tuhaf ve en	güzel	şiiir çelengini yazdı. Romeo
IH09C2A-0650	hakkımızda Diyanet İşleri Başkanlığına çok	güzel	bir rapor sunmuş. Türkelinde bize
IA42B4A-0302	onu dinlemeye gelen onbinlerce kişiye	güzel	bir konuşma yapmak üzere kararlı
EI36C4A-0468	anlamda yurttaş olacak. Eskiye oranla	güzel	değişiklikler de var. Çok karamsar
NI31D1B-2428	kadar teşekkür etsek azdır. Oynadığımız	güzel	futbola siz bizleri sevindirdiniz. Çarşamba
QB38E1B-2882	birkaç günü öyle olur” deyince,	güzel	fotoğraflar çekebilme arzum artık büsbütün
TG09C3A-0019	yapan bu değerli avukatla çok	güzel	bir dostluğun temellerini atmıştık. Mercekten

*Güzel*'in başarı anlam alanı aşağıdaki gibi özetlenebilir.

**Başarı:** duruma uygun, muntazam yapılmış anlamını betimlemektedir.

Örüntüleri:

Güzel+Ad öbeği: **başarılı**(successful): konuşulan duruma uygun üstesinden geline

(PG37C3A-1420) “senin verdiğin *örnek güzel* ama çok sınırdı bir vaka

Güzel+ad öbeği+eylem öbeği **tamamlanmışlık** (accomplishment): durumda değişiklik gözlenmekte (change of state) yada sonucunda bir ürün çıkmakta.

Örnek:

a) *güzel bir şarkı* (estetik: *işitsel* anlamı işaretlemektedir)

b) *güzel bir şarkı olmuş* (sonucunda bir şarkı üretilmiş: ürün, başarı-tamamlanmışlık anlamını işaretlemektedir)

Bu anlam alanları ve anlamları dışında *güzel*'in anlamını pekiştiren belirli örüntülerle sıklıkla kullanıldığı gözlenmektedir. Derlem verisinde sıklık ve örüntü tercihi önemli bir gösterge olduğu için bu örüntüler de betimlenmiştir. Bu örüntüler *güzel*'in anlamlarını mükemmellik noktasına kadar ölçeklendirmektedir. *Güzel* yukarıda betimlenen anlamların dışında 305 eşdizim satırında böyle bir ölçeklendirme için kullanılmıştır. *Güzel* aşağıdaki tabloda belirtilen sıklıklarda ölçeklendirme örüntüleri oluşturmaktadır. Bu kullanımlarıyla *güzel* yukarıda tartışılan anlamları kapsayıcı ve *güzel*'in anlamını yoğunlaştırıp ölçeklendiren bir kullanım sergilemektedir.

Tablo 17. *Güzel*'in mükemmellik ölçeklendirme örüntüleri ve sıklıkları

Güzel'in mükemmellik ölçeklendirme örüntüleri	Sıklık
en	güzel+AÖ 167
çok	güzel+AÖ 85
(ne/o/bu) kadar	güzel+AÖ 20
Böyle/öyle/şöyle/böylesine/öylesine	güzel+AÖ 18
daha	güzel+AÖ 8
Pek/ olağanüstü/ Son derece/oldukça/fevkalade	güzel+AÖ 7

Örnek eşdizim satırları aşağıdaki tabloda verilmiştir. Bu örüntülerle *güzel*'in anlamları mükemmellik noktasına doğru ölçeklendirilmektedir. Diğer bir ifadeyle bu örüntüler güzellik ölçeri gibi davranarak *güzel*'in yoğunluğunu ve ölçüsünü arttırmaktadır.

Tablo 18. *Güzel* anlamlarını arttıran örnek eşdizim satırları

QH42E1B-2917	kadın annedir. güzel	haliyle korunmalıdır. Kadınlar bir erkeğin
HI37C2A-2946	Özellikle antikacılar peşini bırakmazdı. Çok	Tabloları vardı: Çalılar, Ayvazosvkiler almıştı.
HA16B1A-1714	severmiş. İnsana yardım etmek kadar	bir şey yokmuş çünkü. zengin
SI22E1B-2912	Zeytin bahçelerinin arasında. O kadar	bir ortamı var ki kırlangıçlar
NA16B1A-0858	o güne kadar güzel gördüğüm en	oyuncak köpek çıktı. Kocamandı. Sevinçle

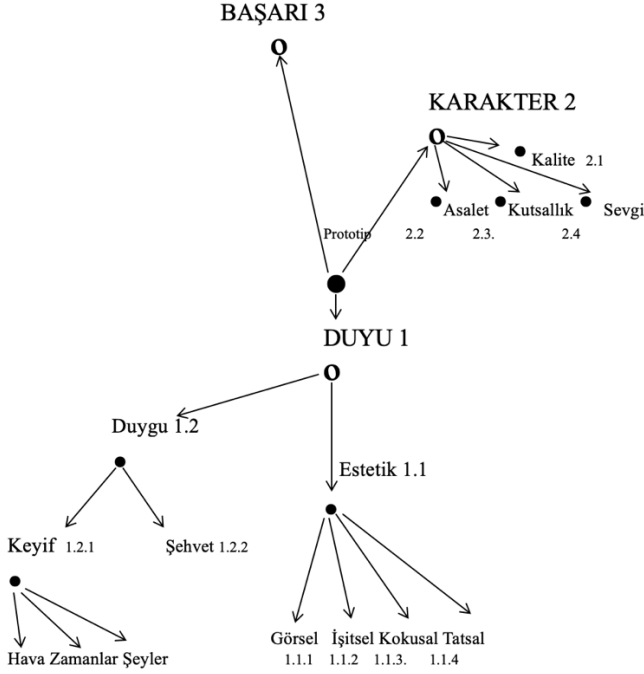
FA14B1A-1617	mi biliyorum, güzel bir toprak bulacağız ki iştiriyorsun. Sana şaşıracaksın öyle
MC06E1B-3087	ise aynalı demişiz, güzel Bir sözcük. Aşağıda iki tane çok daha

Bu çözümleme sonucunda *güzel*'in çokanlamlı olduğu gerçekleşmiş örnekleri sayesinde de görülmektedir. Fillmore ve Atkins (2000:100) söylediği gibi çokanlamlılık durumunda prototip aşağıdaki özellikleri göstermektedir:

1. Bir sözcüğün çok anlamları aynı sözcükle açıkça ilişkilendirilebilir.
2. Anlam setleri ağdaki yan anlamları betimleyen sözcüğün dilsel işlemeyle ilişki kurularak bir ağ oluşumuna imkan verebilmektedir.
3. Bütün bu bağlantılar arasında anlamı oluştururken ve temel anlamı anlarken bilişsel bir asimetri kurulmaktadır.

Bunu örneklemek için sad ‘üzgün’ örneğini vermektedirler. *Üzgün* “kişinin duygusal tecrübesini ifade etmek için kullanılması (oldukça üzgünüm) ve ortaya çıkan bir duyguyu betimlemek için kullanılması (üzgün bir gün) arasındaki ilişkiyi örnek olarak vermektedirler. Bu durumlardaki “kişinin üzgün olması” ve “zaman diliminin o duyguyu içermesi” içinde merkezde olan duygunun kendisidir, diğer ise genişletilmiş anlamdır. Sözcük anlamı durum üzerinden betimlendiğinde prototip tanımlanmaktadır ve ondan ayrılan çeşitlilikler de prototipe göre sınıflandırılmaktadır.

Derlem verisindeki anlam bağlarının gözlemi sonucu *güzel* çözümlemesinin özeti olarak şekil 4’teki gibi bir ağ oluşturmak mümkündür. Bu şekilde her bir anlam gösterilmektedir. Merkezdeki temel anlam ve prototip ile komşuları arasındaki yakınlık ilişkisi kuran birleştirici çizgiler deneysel temellere oturtularak oluşturulmaktadır. Buna göre merkeze en yakın komşu çizgiler prototip bağı güçlendirmektedir. Merkezden uzaklaştıkça yan anlamlar ve onların uzantıları gösterilmektedir. Diğer bir ifadeyle, *güzel* yayılan ağlar aracılığıyla anlam alanları ve yan anlamları gösterilerek biçimlendirilmiştir. Her bir anlam alanı içi boş yuvarlakla ve her bir alt anlamı da içi dolu yuvarlakla gösterilmiştir. Her bir yan anlam, alt anlamından uzanan oklarla gösterilmektedir, ok yönü anlamın ne tarafa doğru gittiğini göstermektedir. Yayılan ağ içinde bazı anlam alanları prototipe daha yakın durmaktadır. Bu da prototipe olan uzaklık merkez derecesindeki dil sezgisini yansıtmaktadır.



Şekil 4. Güzel'in yayılan ağ görünümü

*Güzel*'in yayılan ağına göre prototipe en yakın duran anlam alanı *DUYU* olduğu görülmektedir. İkinci en yakın anlam alanı *KARAKTER*'dir ve en uzak duran ise *BAŞARI* anlam alanıdır. Anlam alanlarının derlem verisi sıklık dağılımına göre *duyu* (714) anlam alanı en sık görünmektedir. Diğerleri ise sırasıyla *karakter* (147), *başarı* (145)'dir. *Duyu* anlam alanının *karakter* anlam alanıyla karşılaştırıldığında anlamı çeşitlilik gösterdiği gözlenmektedir. Bu açıdan *başarı* bu kadar anlam çeşitliliği göstermemektedir. *Duyu* anlam alanı *estetik* ve *duygu* alt anlamlarıyla çeşitlenerek *görsel*, *işitsel*, *keyif*, ve *şehvet* yan anlamlarını işaretlemektedir. Ayrıca, *keyif* yan anlamının hava, zaman ve şeyleri işaretleyen diğer yan anlamları kapsadığı görülmektedir.

*Güzel*'in anlamları farklı kullanımlarda çeşitlendiği görülmektedir. Bu bakımdan *güzel*'in betimlenmesi duyuşsal algı, karakter ve başarı işaretleyip işaretlenmediğine bağlıdır. En sık anlam çeşitliliği duyuşsal algıda gerçekleşmektedir. Aşağıda *güzel*'in anlamını ve yan anlamların nasıl türediğini ve güzellik kavramıyla ilişkisini şöyle özetleyebiliriz:

1. Türkçede *güzel* kavramı, temelde *DUYU* algısıyla oluşturulmaktadır. Ve duyuya hitap eden şeyleri betimlerken kullanılabilir.

2.Türkçede *güzel* kavramı, KARAKTER özelliklerinin sonucunda betimleme yapmak için kullanılabilir. Nesnenin/kişinin iyi durumda olmasını, kalitesini işaretlemektedir. Yada durumun/kişinin ahlaki ve dini uygunluğunu betimlerken kullanılmaktadır. Ayrıca sosyal sempati oluştururken sevgi aktarımında kullanılabilir.

3.Türkçede *güzel* kavramı durum veya işi muntazam, duruma uygun yapıldıysa BAŞARI ve tamamlanmışlık gösteren bir betimleme yapmaktadır.

Bu Türkçede *güzel* sözcüğünün sistemli yapılmış bir betimlemesidir. Yayılan ağ içinde bazı anlamlar prototip anlama daha yakinken diğerleri daha uzaktır. Prototip anlamdan mesafe arttıkça anlamın tahmin edilebilirliği azalmaktadır. Evans ve Green (2006:276,348) belirttiği gibi merkezden mesafe arttıkça anlamın tahmin edilebilirliği azalmakta ve bu merkezden uzak duran anlamlar dil sezgilerini yansıtan kültürel çıktılar olabilmektedirler. Aynı şekilde *güzelin* en sık kullanılan estetik anlamı (*güzel bir çiçek* örneğindeki gibi)ilk akla gelen anlamıyken en az sıklıkla görünen *sevgi* (*güzel abim* örneğindeki gibi) anlamına göre daha az akla gelen anlamdır. En sık görünerek estetik anlamı yayılan ağda merkezde görünmektedir. Bu da prototip anlamı işaretlediğini göstermektedir. En az sıklıkla *sevgi* ise merkeze en uzak yerde durmaktadır, bu da merkeze uzaklığıyla birlikte en az tahmin edilebilir olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, *estetik* anlamdaki görsel betimleme yapan anlamı en sık iken sosyal sempati oluşturan *sevgi* anlatımı en az ve prototip anlamla en zor ilişki kurulan anlamdır.

#### 4. SONUÇ

Bu çalışmada Türkçe *güzel* çok anlamlı sözcüğü betimlenmiştir. Bu çalışmada uygulanan bu yaklaşım prototipe göre yapılandırılmış *güzel* sözcüğünün ortaya koyduğu çokanlamlılığını ele alıp gösterebilmeyi amaçlamıştır. Bu doğrultuda, yayılan ağ sözcük anlamına özellikle çok anlamlılık ve prototip yapısına ilişkin gerçekleri yansıtmaktadır. Derlem-temelli çözümleme sonucuna göre sözcük anlamının, çokanlamlılık, bağlam ve dünya bilgisi arasında etkileşim gösterdiği görülmektedir. *Güzel* sözcüğünün sözlük tanımlarında açık tanımlar bulunmamaktadır. Derlem sayesinde görünen anlam farkları sözlüklerde verilmemiştir. Örneğin, *güzel'in kutsallık* ve *sevgi* tanımları sözlüklerde yapılmamıştır. Bu açıdan sözlük tanımları doğal dil verisinde olan anlam farklarını açık bir şekilde ortaya koymadıkları için eksik kalabilmektedirler. Ayrıca, sözlükler sözcüklerin prototip anlamı ve yan anlamlarını vermemektedirler.

Bu çalışmanın çözümlemesi sonunda aşağıdaki sonuçları çıkarabiliriz:

- Bu çalışma, çokanlamlılık ve prototip yapısının sözcük ağındaki gerçekleri *güzel'in* sözcük anlamıyla ilişkilendirerek ortaya koymuştur.

- Sözcük anlamı, çokanlamlılık, bağlam ve dünya bilgisiyle ilişkili olarak oluşmaktadır.
- Türkçe sözlüklerin *güzel* sözcüğünü tanımlarken açık ve betimleyici olmadığı görülmektedir.
- Doğal dil verisi sayesinde özellikle sözlüklerde de yer almayan *güzel* sözcüğünün anlamlarından *asalet* ve *sevgi* anlamları tanımlanmıştır.
- Bu anlamda Türkçe sözlükler, sözcükleri tanımlarken özellikle de prototip anlamı ve yan anlamları betimlerken yetersiz kaldığı gözlenmektedir.
- Sonuç olarak çokanlamlı *güzel* sözcüğünün prototip anlamı DUYU anlam alanında ESTETİK anlamıdır.

### KAYNAKÇA

- Aitchison, J. (2003). *Words in the mind: An introduction to the mental lexicon*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Aksan, Y. et al. (2012). Construction of the Turkish National Corpus (TNC). In *Proceedings of the Eight International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2012)*. İstanbul, Türkiye. <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2012/papers.html>
- Allan M. Collins, A; M.R. Quillian (1969). Retrieval time from semantic memory. *Journal of verbal learning and verbal behavior* 8 (2): 240–247
- Andersen, B. P. (1997). *A Theory of Computer Semiotics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Atasoy, G. 2011. *Tagging ambiguous word classes in Turkish*. Mersin University. Institute of Social Sciences. Department of English Literature and Language. Unpublished MA dissertation.
- Backhouse, A. E. (1994). *The lexical field of taste: A semantic study of Japanese taste terms*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Boyeldieu, P. (2008). From semantic change to polysemy: The cases of “meat/animal” and “drink”. M. Vanhove (Haz.). *From Polysemy to Semantic Change: Towards a typology of lexical semantic associations* (ss. 303-316). Philadelphia: John Benjamins.
- Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük*. İstanbul: Ötüken.
- Cruse, D. A. (1986). *Lexical semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Duchacek, O. (1959). *Champ conceptual de la beaute en français moderne*. *Vox Romanica* 18:297-323
- Evans, V., and Green, M. (2006). *Cognitive Linguistics: An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Fillmore, C. J. (1985). *Frames and the semantics of understanding*. *Quaderni di semantica* 6:222–54.
- Fillmore, C. J. and Atkins, B. T. S. (2000). *Describing polysemy: The case of crawl*. Y. Ravin and C. Leacock (Haz.), *Polysemy: Theoretical and computational approaches* (ss.91-110). Oxford: Oxford University Press.
- François, A. (2008). *Semantic maps and the typology of colexification: Intertwining polysemous networks across languages*. M. Vanhove (Haz.) *From polysemy to semantic change: towards a typology of lexical semantic associations* (ss.163-210). Philadelphia: John Benjamins.
- Geeraerts, D. (2010). *Theories of lexical semantics*. Oxford: Oxford University press.
- Jackendoff, R. (1983). *Semantics and Cognition*. Cambridge, MA: MIT Press.

- Jackendoff, R. (1990). *Semantic Structures*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Jackendoff, R. (2007). Conceptual semantics and natural semantic metalanguage theory have different goals. *Intercultural Pragmatics*, 4, 3, 411-418.
- Jackson, H. (1988). *Words and their meaning*. London: Longman.
- Labov, W. (1973). The boundaries of words and their meanings. In C-J. N. Bailey and R. W. Shuy (Eds.). *New ways of analyzing variation in English*. (pp. 340-373). Washington: George Town University Press.
- Lakoff, G. (1987). *Women, fire, and dangerous things: What categories reveal about the mind*. Chicago: University of Chicago.
- Laurence, S., and Margolis, E. (1999). *Concepts and cognitive science*. E. Margolis and S. Laurence (Haz.), *Concepts: Core Readings* (ss.3-71). Cambridge, MA:MIT Press.
- Lyons, J. (1977). *Semantics 1*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Murphy, M. L. (2010). *Lexical meaning*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pustejovsky, J. (1991a). The generative lexicon. *Computational Linguistics*, 17,4 (ss.409-441). Access: <http://acl.ldc.upenn.edu/J/J91/J91-4003.pdf>
- Pustejovsky, J. (1991b). The syntax of event structure. *Cognition*, 41 (ss.47-81). Access: <http://anon.cs.rochester.edu/u/james/Papers/Pustejovsky-event-structure.pdf>
- Pustejovsky, J. (1995). *The generative lexicon*. Cambridge: The Mit Press.
- Ravin, Y. and Leacock, C. (2000). Polysemy: An overview. Y. Ravin and C. Leacock (Haz.), *Polysemy: Theoretical and computational approaches* (ss.1-29). Oxford: Oxford University Press.
- Riemer, N. (2005). *The semantics of polysemy: reading meaning in English and Warlpiri*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Rosch, E. (1978). Principles of categorization. E. Rosch and B. B. Llyod (Haz.). *Cognition and categorization* (ss. 27-48). Hillsdale, NJ: Stanford University Press.
- Saeed, J. I. (2003). *Semantics*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Singleton, D. (2000). *Language and the lexicon*. London: Arnold.
- Türkçe Sözlük. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr>
- Tyler, A. and Evans, V. (2003). *The semantics of English prepositions. Spatial scenes, embodied meaning and cognition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Uçar, A., & Kurtoğlu, Ö. (2011). Eylemlerde çokanlamlılık: sözlük verisinin derlem temelli görünüşleri. Ç. Sağın-Şimşek and Ç. Hatipoğlu (Haz.). 24. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildiri kitabı (ss. 398-410). Ankara: ODTÜ Basım İşliği.
- Uçar, A., & Kurtoğlu, Ö. (2012). A corpus-based account of polysemy in Turkish: The case of the verb ver- "give". E. Kincses-Nagy and M. Biacsi (Haz.). *The Szeged Conference: Proceedings of the 15th International Conference on Turkish Linguistics* (ss.539-551). Szeged: Studia Uralo-Altaica.
- Uçar, A., Kurtoğlu, Ö & Yıldız, İ. (2012). Sözcük türlerindeki belirsizlikler üzerine derlem temelli bağlam-ıçi gözlemler. H. Çubukçu, N. F. Türkay, vd (Haz.).25. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildiri kitabı (ss. 227-236). Adana: Çukurova Üniversitesi Basımevi.
- Vandenberg, S., Marie, A. & Aijmer, K. (2007). *The semantic field of modal certainty: A corpus-based study of English adverbs*. New York: Mouton de Gruyter
- Wierzbicka, A. (1997). *Understanding cultures through their key words*. Oxford: Oxford University Press.
- Wierzbicka, A. (2007a). NSM semantics versus conceptual semantics: Goals and standards. *Intercultural Pragmatics*, 4,4, 521-529.

- Wierzbicka, A. (2007b). Theory and empirical findings: A response to Jackendoff. *Intercultural Pragmatics*, 4,3, 399-409
- Wittgenstein, L. (1958). *Philosophical investigations*. New York: Macmillan.

## ***Sabır* ve *Çile*: YAŞAM, AHLAK ve DUYGU Kavramlaştırmaları**

*Sabır* and *Çile*: The conceptualizations of LIFE, MORALITY and  
EMOTION

**Yeşim Aksan - Mustafa Aksan**

*Toros Üniversitesi*

yesim.aksan@toros.edu.tr, mustafa.aksan@toros.edu.tr

**Özet:** Bu çalışma BENLİK ve YAŞAM hedef alanlarının kavramlaştırılmasında dil kullanıcılarının benimsedikleri, zengin tarihsel geçmişi olan iki kavramı inceleyecektir. Kültürel birikim sezdirimleri olan ‘sabır’ ve ‘çile’ kavramları, kaynak alan öğeleri olduklarında yalnızca DUYGU hedef alanını değil, diğer başka alanların öğelerini de kavramlaştırmada etkili olmaktadır. Bu iki kavramı ve hedef alanlarını incelemek amacıyla çalışmamız derlem verisini kullanacak, gelenekselleşmiş kalıp anlatımlar, deyimler ve derlemde saptanan diğer sıklıkla kullanılan örüntüleri çözümleyecektir. Veriye bakıldığında ilk anda da görülebileceği gibi, *sabır* ve *çile*, uzun tarihsel geçmişlerine karşın, güncel dil kullanımlarında öncelikli olarak, YAŞAM, AHLAK ve DUYGU kavramlaştırmalarında etkin bir rol oynamaya devam etmektedirler.

**Anahtar Sözcükler:** *Derlem verisi, kültürel olarak önemli kavramlar, çile, sabır*

**Abstract:** This study will analyze lexical preferences of language users in conceptualization of SELF and LIFE. The two historical and highly significant concepts with cultural overarching implications ‘sabır’ and ‘çile’ serve as source domains for not only targeting EMOTION but also many other culturally salient concepts. The data from corpus will be analyzed to determine emerging patterns of basic lexical structures together with formulaic expressions, proverbs and idioms, and other conventionalized expressions. It will become clear from the onset that while these borrowed items have a long history in the language with important religious implications, they are still very active in the language and frequently employed in conceptualizations of LIFE, MORALITY, and EMOTION.

**Keywords:** *Corpus evidence, culturally salient concepts, çile, sabır*

## 1. GİRİŞ

Yakın dönem çalışmalarının önemli bir kısmında kavramsal metaforların oluşumunda kültürel eğilimlerin etkisi araştırılmaktadır. Tartışmaların büyük bir bölümünü ise metaforların dile getirilmesinde gözlenen dillerarası farklılıklar ve bunların gösterdiği kaynak alan çeşitliliği oluşturmaktadır. Temel düzey kavramsal metaforlar bedenleştirmeye ve deneyime dayanmalarına ve evrensel olmalarına karşın, kimi deneyimlerin kaynak alan öğelerinin yorumlanmasında ve dile getirme biçimlerinde kültürlerarası farklılıklar saptanmıştır (Gibbs 1999; Kövecses 2005; Maalej 2004; Yu 2007). Kültüre özgü özel deneyimsel alanlar arasındaki farklılaşma *yaşam*, *düşünce* ve *inanç* gibi karmaşık soyut kavramlaştırmalarda daha da belirgin olmaktadır.

*Kavramsal Metafor Kuramı* (KMK) çalışmalarında tek bir hedef alana yönelen çok sayıda kaynak alan bulmak sıkça rastlanan bir durumdur. Buna karşın, tek bir kaynak alanının birden çok farklı hedef alanı kavramlaştırmada etkin olduğu konusu henüz “uygulamalı ve kuramsal bir sorun” olarak tanımlanmamıştır (Kövecses 2000: 79). Bu soruna değinen Kövecses “metafor kapsamı” (*scope of metaphor*) kavramını önerir ve karmaşık soyut kavramların incelenmesinde nasıl kullanılacağını gösterir.

Karmaşık soyut dizge, birbirleri ile son derece gelişmiş etkileşim içerisinde olan farklı bileşenlerden oluşan somut olmayan bir alan olarak görülebilir. Bu tür dizgelerde, tek bir etken bile dizge içerisinde önemli değişiklikler yaratabilir (Cameron & Deignan 2006). Böylesi bir dizge olan din, algısal deneyimlerden çok uzakta bir alan olduğu için (Jäkel 2002) neredeyse tamamen metafor kavramlaştırmalarına dayanan, metaforun “bilinmeyen bilinen aracılığıyla kavramlaştırılmasını sağlayan temel araç” olduğu bir alandır (Charteris-Black 2004:173).

Bu çalışmada, aralarında çok yakın bağları olan iki kavramın, *sabır* ve *çile*'nin kavramsal eşlemelerini inceleyeceğiz. Çağdaş Türk kültüründe önemli yeri olan bu iki kavram, ruhsal alanda bireye yön gösterici ilkeler olmanın yanı sıra, ruhsal alan dışına taşındıklarında karmaşık metafor ağları kurarak önemli sezdirimler sunmaktadırlar. *Sabır* ve *Çile* kavramlarının oluşturduğu karmaşık metafor ağlarını incelemede bu kavramın YAŞAM, AHLAK, ve DUYGU hedef alanları için kaynak olduğu kavramlaştırmaları çözümleyeceğiz.

## 2. DİL ÖĞELERİ VE ANLATIMLAR

Çalışmada incelemeye konu olan iki kavramın dilsel gerçekleştirmeleri farklı veri kaynaklarından derlenmiştir. Türkçe Ulusal Derlemi (TUD) verisi öncelikli

olmak üzere daha önce tamamladığımız bir diğer çalışmada kullandığımız kimi veri setlerini bu çalışmada da kullanacağız (Aksan ve Aksan, 2012). Temel dilsel gerçekleşme örüntüleri için öncelikle *TDK Sözlük* ve *Ötüken Sözlük* ile kullanımda olan sözcüksel birimler ve kalıp anlatımlar saptanacak, *Atasözleri* ve *Deyimler Sözlüğü*nde verilen gelenekselleşmiş kullanım örnekleri de eklenerek kavramsal metaforların oluşumunda dil kullanıcılarının benimsedikleri sözcüksel yapılar belirlenecektir. [*Deyimler Sözlüğü* (Sözer 2000), ve Pala (2000) *İki Dirhem Bir Çekirdek.*] Temel veri kaynakları birer referans aracı olarak kullanılmakla sınırlı kalacaklar, derlem verisi güncel dil örneklerinin temel verisi olarak daha önce saptanmış kullanım örneklerinin geçerliliklerini ve sıklıklarını bize gösterecektir. Yine kolaylıkla görüleceği gibi, gerek boyut gerekse çeşitliliği ile derlem verisi, diğer kaynaklarda görülemeyen, kavramlaştırma amaçlı kullanım örneklerini bize sunmakta, aynı zamanda önerilmiş olan tanımlamaların geçerliliğini sınamamızı sağlamaktadır. Derlem temelli çok sayıdaki çalışmada gösterildiği gibi (Deignan, 2005, Koller, 2006, Semino, 2006), derlem verisi kavramsal metaforun dilde nasıl bir yer edindiğini çok açık göstermektedir.

Kolaylıkla erişilebilen ve çok güncel olan çevrimiçi dilsel gerçekleştirmeleri de içeren derlem verisinde yer alan kimi şarkı sözleri, *sabır* ve *çile*'nin yaşam hedef alanına belirgin bir biçimde kaynaklık ettiğini göstermektedir. Mistik dinsel kavramlar olan *sabır* ve *çile*'nin Türkçede YAŞAM kavramlaştırmalarında kullanıldığı saptadığımızda, bu iki kavramın derlem verisinde daha güncel ve popüler olan kullanımlarının etkisini görmek amacıyla Mersin Üniversitesinde okuyan 150 öğrenciden onlar için yaşamın anlamı üzerine birer metin oluşturmaları istenmiştir. Tarihsel ve dinsel değerleri olan, eskimiş oldukları beklenebilecek bu iki kavramın üniversite öğrencisi olan genç insanların betimlemelerinde son derece canlı bir biçimde yaşamaya devam ettiklerini gördük. Yaşam kavramlaştırmalarında Ortaçağ'a kadar geri giden kimi YAŞAM ve BENLİK metaforlarının, deyim ve kalıp anlatımların çağdaş kavramlaştırmalarda hala kullanılmakta olduğunu saptadık. Dil kullanımında bulunan bu örnekler bize kavramsal metaforların büyük bir etki ile çağları aşan süreler boyunca kültürde varlığını sürdürdüğünü göstermektedir.

İlk bölümde, *sabır* ve *çile*'nin varlıksal temel öğelerini (*ontologies*) ve ilgili imge şemalarını göstereceğiz. Dilsel gerçekleştirmeler, bu iki kavramın değişmeceli (*figurative*) kullanımlarının Anadolu Sufi geleneğinin günümüzde toplumsal ve kültürel değerlendirmelerde kullanıldığını belirlediğimiz metaforların kuruluşunda hala etkin bir yeri olduğunu kanıtlamaktadır. İkinci bölümde, karmaşık iki soyut *kavramın* geniş bir düzlemde bulunduğu farklı uygulama alanlarını tartışacağız. Devamında, *sabır* ve *çile*'nin YAŞAM, AHLAK ve DUYGU hedef alanlarının kavramlaştırılmasındaki görünümünü sunacağız. Ardından, çağdaş toplumda geçerli olmayan mistik geleneğin bir uygulamasının düşünsel ve ruhsal kavramlaştırma aktarımında YAŞAM ACILI VE SABIRLI BİR

YOLCULUKTUR metaforunun nasıl kullanıldığını belirleyecektir. Yaşam kavramlaştırmasında belirleyici olan SABIR AHLAK GÜCÜDÜR metaforunun oluşumunda sabır ve çile kavramlarının etkileşiminin ortaya çıkardığı karmaşık örüntüler tartışılacak ve devamında yine bu iki kavramın aşk ve öfke metaforlarındaki kullanımları incelenecektir. AŞK ACI ÇEKMEKTİR metaforunun aşkın zorlayıcı ve kişinin acı çekmesini gerektiren bir güç olduğunu kavramlaştırdığını ancak bu acı veren durumun bir Türk aşık için istenen bir durum olduğu gösterilecektir. ÖFKE SABIR TAŞMASIDIR metaforu ise, ahlak gücünün yetersiz olduğu durumları kavramlaştırmaktadır.

### 3. ÇİLE VE SABIR: DİLSEL GERÇEKLEŞMELER

#### 3.1. ÇİLE

2008 yılının Mayıs ayı başlarında, tanınmış bir köşe yazarı, ulusal bir gazetede yayınlanan makalesinin başlığını “Rakel’in Çilesi” olarak atmıştır. Makale, Frank Dink’in eşi olan Rakel’in yaşadığı bir dizi acı veren deneyimi listelemektedir: yaşam arkadaşı, devlet içine sinmiş bir grup mafya bozuntusu tarafından alçakça öldürülmüş, katiller bir süre korunmuş ve övülmüş, katıldığı her duruşmada tehdit ve hakaretlerle karşılaşmış, bunlara ek olarak oğlu ölüm tehditleri yüzünden ülkeden ayrılmak zorunda kalmıştı. Kendisine koruma önerilmiş ancak koruma önerisi öldürülen eşini tehdit eden aynı kaynaktan gelmişti.

#### 3.2. SABIR

Ulusal bir gazetenin ekonomi sayfasında yayınlanan bir makale (24 Ocak 2007) Ticaret Odası başkanı var olan ekonomik durumdan şikayet etmekte ve yeni bir iş kurmak isteyen girişimcide “Eyüp Sabrı” olması gerektiğini söylemektedir. Buna göre, yeni bir iş kurmak isteyen girişimci çok sayıda işlemlerle boğuşmak zorundadır: en az 71 farklı kurumdan onay almak ve yine en az 349 imza onayını sağlaması gerekmektedir. Çoğunluğu kuracağı iş ile hiçbir ilgisi olmayan bu zorunlulukları aşmak ve işi için izin alabilmek için girişimcinin “sabır” sahibi olması gerekmektedir. İş kurmak acılı bir süreçtir, daha verimli yerlerde kullanılacak para ve zamanı boşa harcamak demektir. Girişimci sabırla bu acılı sürece karşı koyabilmeli ve çizdiği yoldan vazgeçmemelidir.

#### 3.3. ÇİLE VE SABIR’IN KÖKENLERİ

Her iki kavram da alıntıdır: 10.yy başlarından göç etmekte olan Türk topluluklarının yol boyunca geçen süre içerisinde yeni inançları olan İslamı benimsemeleri ile dile girmişlerdir. Alıntı bu iki terimin Türk kültürel modelinde uzun erimli ve süreli etkileri olmuştur. Uzun geçmişine karşın, “Rakel’in çilesi”

başlığında kullanılması, yaşayan, canlı bir kavramlaştırmayı göstermektedir. Dilde benzer deneyimleri aktarabilecek sözcükbirimler ve anlatım olanakları bulunmasına karşın, hiçbiri *çile* kadar etkin bir kavramlaştırma sunmamaktadır. *Sabır* için de aynı durum söz konusudur: dile getirmede, dayanma gücü, tahammül, katlanma benzeri başka seçeneklerin hepsini kapsayacak karmaşık bir kavramlaştırmayı içermektedir.

*TDK Sözlüğü çileyi* aşağıdaki gibi tanımlamaktadır:

(1) Farsça *çille*

1. isim Zahmet, sıkıntı 2. isim, din bilgisi Dervişlerin kırk gün süre ile kendilerine uyguladıkları zahmetli ve perhizli dönem.

Sözlük girdisinde görüldüğü gibi, anlam karşılığı olarak öncelikle gündelik dil kullanımı verilmekte, daha “teknik” dinsel uygulama anlamı ikinci sırada yer almaktadır. Kaynak dilde sayı sıfatı “kırk” olan *çile*, “çileci”nin yaşamdan kırk günlük bir süre için uzaklaşmasını anlatır. Bu dinsel pratikte, nefis denetimini artırabilmek amacıyla sufi kırk gün boyunca aydınlatılmayan karanlık küçük bir hücreye girer, çok az yer içer ve tamamen tek başına hiçbir dış uyaran almadan yaşar. Derviş tekkelerinde bulunan *çilehaneler* benliği disipline etmek, ruhsal aydınlanmaya kavuşmak için kullanılır. Bu bağlamda *çile çekmek*, içsel, amaçlı ve istenen bir etkinliktir.

Sözlük girdisinde yer alan bileşik yapılar aşağıda verilmiştir:

(2) *çile çekmek*

*çileden çıkmak*

*çileye girmek*

*çile doldurmak*

*çilesi dolmak*

Özgün Sufi pratiğinde, yukarıda verilen sözcüksel yapılar, çileci deneyimin farklı aşamalarını aktarmaktadır. Çilehaneye girebilmeyi hak eden adaya *çileye girme* ya da *çile çekme* izni verilir. Kırk günlük süreyi başarı ile tamamlayanlar ise *çile doldurmuş* ve sonunda *çileden çıkmış* sayılır. Gündelik kullanımların hiçbiri doğal olarak bu teknik anlamı taşımamaktadır, çile çektiğini söyleyen kişi ne çilehaneye girmiş ne de kırk gün boyunca nefis terbiyesi amacıyla kendini yaşamdan soyutlamıştır. Veri incelendiğinde, özgün pratiğin bileşenleri olan, yer, süre ve yoğunluk kavramlaştırmalarının gündelik kullanımda saptanan metaforlara taşındığını görebiliyoruz. Örneğin,

(3) İstanbullu trafikte 6 saatte yakın *çile* çekti.

(4) Şairler, aydınlar çok *çile* çekti.

Çile çekmenin amaçlı bir davranış olduğunu gösteren kullanım:  
(5) Güvenliği, huzuru için yıllarca çok *çile* çektim.

Çileyi yaşayan kişi, süresi dolana kadar *katlanmalı*, *direnmeli*, ve acıyı deneyimlemelidir. Veride çile ile eşdizimlilik oluşturan en sık kullanım örnekleri bulduğumuz eylemler, *çekmek* (247), *doldurmak* (67), *katlanmak* (00) ve *tahammül etmektir* (00). Eşdizimlilik örüntüleri çile ile yakın anlamlı olan, benzer deneyimleri dile getiren *sıkıntı* (rahatsızlık, zorluk, huzursuzluk, vb. anlamında) kavramlaştırmalarının çileden çok farklı olduğunu göstermektedir. Sıkıntı sözcükbiriminin eşdizimlilikleri *üstünden gelme*, *mücadele etme* ya da *ortadan kaldırma* anlamları ile kurulmakta, bu anlam değerlerinin hiçbiri çile ile birlikte bir örüntü oluşturmamaktadır. *Sıkıntı* deneyimleyen bir birey, bu sıkıntıyı aşmanın, üstünden gelmenin yollarını arayan, bunun için çaba harcayan kişidir; çile deneyimi için böyle bir kavramlaştırma söz konusu değildir:

(6) Bu *sıkıntılar* aşılar çünkü...

(7) Aklıma o an gelen fikir beni *sıkıntıdan* kurtardı.

Her ne kadar çile anlam ezgileri olumsuz olan acı, cefa, zorluk gibi birimlerle sıklıkla kullanılsa da, dil kullanıcıları bu olumsuz anlam ezgisinden uzaklaşmakta, çileyi daha baskın bir biçimde istenen bir durum olarak değerlendirmektedirler. Paylaşmacı kültür bilinci ve toplumsal tarihsel bellek çilenin olumlu anlam ezgisi kurması yönünde dil kullanıcılarını teşvik etmektedir. Yaşamda karşılaşılan zorluklar ve olumsuzluklar karşısında kullanıcılar deneyimi aktarmada çileyi tercih etmekte, böylelikle, dinsel uygulamanın öznesi olan dervişin deneyimleri ile kendi deneyimlerini eşlemede, deneyimlerini anlamlandırmaktadır. Acı veren deneyime aktarmakta çile tercihi ile kullanıcı yalnızca deneyimin süresini ya da etki derecesini aktarmakla kalmaz, kendi deneyiminin kültürel birikim ile olumlu değerlendirmesini de yapar.

*TDK Sözlüğüne* baktığımızda, *sabır* için ilgili girdide verilen anlam karşılıkları aşağıdaki gibidir:

Arapça *şabr*

1. isim Acı, yoksulluk, haksızlık vb. üzücü durumlar karşısında ses çıkarmadan onların geçmesini bekleme erdemi, dayanç; 2. isim Olacak veya gelecek bir şeyi telaş göstermeden bekleme.

Kuranda en sık kullanılan sözcüklerden biri olduğu belirtilen *sabır*, İslam Ansiklopedisi (*Encyclopedia of Islam*, Wensinck (1995:685)) girdisinde, karşılığı hiçbir Batı Avrupa dilinde tek bir sözcük ile aktarılamayacak önemli bir kavram

olarak belirtilmektedir. Girdi yazarı Wensinck Kuranda geçen kullanım bağlamları ve sonraki dönemlerde yapılan yorumlamalara bakarak 13yy yorumunda en az dört değişik anlamda kullanıldığını gösterir: zorlu zihinsel etkinlikler için gereken *dayanma* gücü, yasal işlemleri tamamlama için gereken *dayanma* gücü, yasaklanmış işlere karşı *direnebilme* gücü, zarar verici yıkıcı işlerden *uzak durabilme* gücü. Kavramın temel anlamı ve önemi görüleceği gibi, yüzyıllar boyunca sürmüştür.

Diğer alıntı adların eylemleştirilmesinde olduğu gibi *sabır* da katkısız eylem *etmek* ile kullanılmaktadır. Oluşan en sık birleşik sözcüksel yapıların kimiler aşağıda verilmiştir:

(9) *sabretmek*

*sabır vermek*

*sabırını yitirmek*

*Sabır* ile türetilen *sabırlı* ve *sabırsız* en sık kullanılan sıfatlar olarak, *sabır gücü* ise ek sık kullanılan birleşik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kap imge şeması *çile* ile oluşan değişmeceli birleşik yapıların genel düzenleyicisi olarak görünmekte, *çıkmaq*, *girmek* ve *doldurmak* eşdizimlilik örüntüleri *çilenin* sınırları olan, içi ve dışı belirlenmiş bir alan olduğunu sezdirmektedir. Yaşamında zorluk, acı ve sıkıntılar ile karşılaşan kişi, bir kap olan *çileye girdiğinde* acı çekmeye başlar, *sabır* ile *çile* ile geçen süresini bu kap içerisinde doldurur. *Çileyi* deneyimleyen kişi, gereken süre sona ermeden bu kaptan çıkmak isteyebilir; deneyimin bu boyutunu aktaran *çileden çıkmak*, kişinin gereken dayanma gücü ve sabrı gösteremediğini kavramlaştırmaktadır.

*Çilenin* kap imge şeması güç imge şemasını içerir. Kavramsal Metafor Kuramında belirtildiği gibi, “Kap olan her yerde, ona içkin bir güç vardır” (Johnson; 1987:35). *Çile çekmek* bu güç şemasını göstermektedir; ilk örnek kullanımında *çekmek* “kendine doğru hareket ettirmek”, bu amaçla belli ölçüde var olan bir karşı güce karşı kendi ürettiği fiziksel gücü kullanmayı gösterir. *Çile* ile kullanıldığında, güç şeması sezdirimleri ile içsel ve dışsal olumsuz güçlere karşı koyabilme için çekilen ruhsal ve fiziksel acılar kavramlaştırılmaktadır. Kap ve güç imge şemaları birlikte düşünüldüğünde ortaya çıkan kavramsal metaforları aşağıdaki gibi tanımlayabiliriz:

ÇİLE BİR GÜÇTÜR

ÇİLE BİR KAPTIR

*Çile* ve *sabır* kavramlaştırmalarını yakınlaştıran bir diğer olgu ise güç şemasının *sabır* için de geçerli olmasıdır. Sabır gücü ve sabırla direnme kullanımları içsel ya da dışsal güçlere karşı-güç oluşturmayı kavramlaştırmaktadır. SABIR KARŞIT

GÜÇTÜR kavramsal metaforu sabır kavramının içerdiği güç şemasının yansımasıdır.

(10) *Karşıt Güç Şeması:*

*Sabretmek* (e): sabırlı olmak

*Sabır gücü* (ad+ad bileşik): yeterli sabredebilme gücü

Kişide *sabır* bulunabilir (*sabırlı*) yada bulunmayabilir (*sabırsız*); *sabır* verilebilir yada kaybedilebilir. Bu tür kullanımlar ise bir diğer *sabır* kavramsal metaforu olan SABIR SAHİP OLUNAN NESNEDİR metaforunu gösterir.

(11) *Nesne imge şeması*

*sabır*-lı (s): sabır sahibi olan kişi

*sabır*-sız (s): sabır sahibi olmayan kişi

*sabır* vermek (e) sabır verilebilen bir varlık

*sabır*-ını yitirmek (e): sabır yitirilen bir varlık

#### 4. ÇİLE VE SABIR: HEDEF ALANLAR

Kavramsal metaforun hedefi, farklı kaynak alanlardan gelen kavramsal metaforlar ile kavramlaştırılır. Diğer bir deyişle, farklı kaynak alanları tek bir hedef alana yönelebilir; bunun temel nedeni ise kavramlarımızın farklı bileşenleri olması ve bunların kavramlaştırma sürecinde farklı kaynak alanlarına yaslanmasıdır. Karmaşık soyut dizgelerde ise, tersi bir durum ortaya çıkabilir: tek bir kaynak alanı birden çok farklı hedef alan ile eşleşebilir. Kövecses “metafor kapsamı” (*scope of metafor*) kavramı tek bir kaynak alanının ne kadar ve hangi hedef alanları kavramlaştırabileceğini incelemek için önermiştir: “Metaforun kapsamı, basitçe, verili belirgin bir kaynak kavramının (örneğin SAVAŞ, BİNA, ATEŞ gibi) hedef alabileceği tüm durumları içerir” (2000: 80).

Metafor kapsamı çalışmaları genellikle belli bir karmaşık kavramsal metaforu alıp kaynak alanının geniş hedef alanlarına eşlenmesini incelemiştir. Örneğin, Mac Artur(2005) DENETLENMEYEN/ İSTENMEYEN GÜCÜN DENETİMİ BİNİCİNİN ATI DENETİMİDİR kavramsal metaforunun içsel (*duygular, düşünceler*) ve dışsal (*olaylar, insanlar*) hedef alanları ile bağıntısını İngilizce ve İspanyolcadaki görünümünü incelemiştir. Deignan (2008) ise TARTIŞMA SAVAŞTIR metaforunu temel sözcüksel yapılar ile yeniden incelemiş, eşdizimlilik verisinde saldırı sözcüğünün en az beş değişik alanı hedeflediğini göstermiştir: bunlar, *savaş, bireysel şiddet, spor, hastalık* ve *tartışmadır*. Bu örneklerde görüldüğü gibi savaş bir kaynak alanı olarak geniş bir eşleşme alanında kullanılmaktadır. BİNA kavramını inceleyen Kövecses (2000) bu kavramın kaynak olarak çok sayıda hedef alan ile eşleşmeler oluşturduğunu, aralarında *kuramlar, ilişkiler, meslek, ekonomik dizgeler* ve *yaşam* gibi geniş yayılımı olan alanları saptamıştır.

KARMAŞIK DİZGELER BİNADIR metaforunu temel metafor olarak belirlemiş, yukarıda sayılan tüm hedef alanlar için belirleyici olduğunu tartışmıştır. Benzer bir biçimde, Semino (2005) İngilizcede konuşma etkinliğini incelemiş, bir dizi kaynak alanının, devinim, fiziksel aktarma, fiziksel yapı ve fiziksel destek, her birinin konuşma etkinliğinin bir boyutunu oluşturduğunu ve bunların farklı hedef alanlar ile eşleşmeler ile kavramlaştırmayı sağladığını göstermiştir.

Derlem verisinin sunduğu görünümeler ilk bakışta çile ve sabır kavramlarının birden çok hedefe alan birimi ile eşleştiğini göstermektedir. Eşdizimlilik verisinde çile ile birlikte görülen farklı adıl öğelerin kimileri aşağıda verilmiştir:

- (12) İstanbul'da *trafik çilesi* [TRAFİK SIKIŞIKLIĞI-İSTENMEYEN DURUM]  
Eğitimde *kayıt parası çilesi* [EĞİTİM-PARA]  
Uçakta *rötar çilesi* sona eriyor [GECİKME-ULAŞIM- İSTENMEYEN DURUM]  
Emeklinin *maaş kuyruğu çilesi* [KUYRUK-SÜRE-İNSANLAR]  
*Hayatın tüm çilesi* omuzlarında [YAŞAM]  
*Aşk çilesini* çeken bilir [AŞK-DUYGU]

Bu kullanım verisinin de gösterdiği gibi çile, bir kaynak alan olarak beklenenden uzun süren, kestirilemeyen, istenmeyen acı veren ya da sıkıntı yaratan bir durumdan deneyimleyen amaca ulaşabilmek için katlanmak zorunda olmasını kavramlaştırmaktadır. *Çile* ile örüntü kuran adıl öğeler kişinin yaşamda içine girdiği birbirinden çok farklı alanları (*trafik, eğitim, ulaşım, para* benzeri) kapsamaktadır. Veri ve farklı alandaki kavramlaştırmaları, her ne kadar ilk anda birbirleri ile bağıntılı görünmeseler bile, bir arada düşündüğümüzde, kültürel yönlendirme ile ortaya kapsayıcı bir metafor olarak hedef alanın yaşam olduğu düşünüldüğünde, YAŞAM ACI ÇEKMEKTİR (ÇİLE) kavramsal metaforunu saptayabiliriz.

*Sabır* verisi ise bize yaşamda kişinin ahlak gücü ile dayanmak zorunda olduğu, yaşamın kişiyi sınadığı durumları kavramlaştırmaktadır. Hoş olmayan, katlanılması, dayanılması gereken durumlar veride bulunan birleşik yapılarda belirtilen zaman süresi gösteren sözcüksel birimlerle aktarılmaktadır:

- (13) Ramazan *sabır ayı* [ZAMAN-DİN]  
*Sabır ödülü* [ÖDÜL-DAVRANIŞ]  
*Demokratik sabır* [SİYASET-DAVRANIŞ]

<i>Sabır tavsiyesi</i>	[ÖNERİ-KİŞİLER]
<i>Sabır imtihanı</i>	[SINAMA-DAVRANIŞ]
<i>Sabır sınırı</i>	[YER-SINIR]
<i>Sabrın sonu</i>	[ZAMAN-BİTME NOKTASI]

Bu kullanım verisi *sabır*, *sınırı* ve *son noktası* olan, *bir ay* ile sınırlı olabilen bir kavramlaştırma ile sunmaktadır. Kişinin *sabır* yaşamda çok farklı durumlarla ve olaylarla sınanabilir (*imtihanı*, *demokratik*). Yaşamda karşılaştığı olumsuz, istenmeyen, kestirilemeyen olaylar ve durumlar karşısında kişi bir *öneriye* ya da yönlendirmeye gerek duyabilir. Eğer bu olumsuz deneyimlere karşı koyabilir ve *sabırlı davranırsa*, kişi *ödüllendirilir*.

##### 5. YAŞAM: SABIRLA İLERLENEN ACILI YOLCULUK

Kavramsal metafor kuramı çalışmalarında gösterildiği gibi, diller arası ve kültürlerarası kavramlaştırmalarda YAŞAM AMAÇLI BİR YOLCULUKTUR, olarak görülmekte, OLAY YAPISI metaforunun bir eşlemesi olarak UZUN SÜRELİ AMAÇLI ETKİNLİKLER YOLCULUKTUR kavramsal metaforuna dayanmaktadır (Lakoff ve Johnson 1999). Dinsel metinlerde, yolculuk kavramsal metaforu daha çok ahlaki bir yolculuk olarak yorumlanmaktadır. İnanan bir kişi için yaşam Tanrının emirlerine uymak, kendisine doğru yolu gösterenin rehberliğinde ilerlemektir. Dinsel yorumlamaları inceleyen Charteris-Black'in (2004: 208) saptamalarına uyumlu bir biçimde biz de Sufinin yolculuğunu iki kavramsal metafor ile anlatabiliriz:

RUHSAL HAYAT YOLCULUKTUR

RUHSAL ETKİNLİK HEDEFE GİDEN YOLDA İLERLEMektİR

Sufinin yolculuğunda, çile kendisini varmak istediği hedefine ulaşmasını sağlayacak ruhsal etkinliktir. Sufi bu amaçlı yolculuğa gönüllü olarak çıkar. Bu yolculuğu kavramlaştırmada aşağıda verilen eşleşmeler öne çıkar:

Yaşam	→	Yolculuk
Yolcu	→	Sufi
Hedef	→	Tanrı ile buluşma
Yoldaki engeller	→	Acı ile özterbiye
Alınan mesafe	→	Özü yadsımada edilen ilerleme

Bu eşleşmeler ile kavramlaştırıldığı biçimiyle çile olumlu yorumlanan ve istenen bir deneyimdir. Zorluklar ne oranda artırsın, birey o kadar erişmek istediği

hedefine, Tanrıya ulaşmaya yaklaşmaktadır. *Allah çileni artırsın* bir beddua değil, aksine bir iyi dileğin dile getirilmesidir.

Mevlana, Sufi'nin çile çabasını kısaca açıklar:

“Tasavvuf nedir diye bir uluya sordular da dedi ki: Sıkıntı zamanı, gönülde neşe, ferah bulmak!”

“Dervişlerin bu riyazatları neden? Çünkü cisme verilen o eziyetler, canların bakasına sebep olur. (Rumi, *Mesnevi* III/ 3260-3265)”

Sufinin çilesi, çektiği acılar, deneyimlediği sıkıntılar, YAŞAM ACI ÇEKMEKTİR kavramsal metaforuna kaynaklık eder. Yaşam bir kap olarak kavramlaştırılmakta, kap çile dolu olarak yorumlanmakta (14, 15), yaşamak bir anlamda acılı deneyimle (16, 17) ile eşleşmektedir.

(14) *Çileli/çile* dolu hayat/ömür/yıllar.

(15) Hayat budur işte. Acı, dert, *çile* dolu.

(16) Hayatta çekmediğim *çile* kalmadı.

(17) Hayat bir teselli, *acı*, *ızdırıp*.

Kişinin yaşamında deneyimlediği acılar ve sıkıntılar farklı nedenleri ve türleri olan deneyimler olabilir ancak bir üst terim olarak çile hepsini kapsamaktadır. Böylece gerçekte son derece sıradan ve basit bir deneyim bile anlamlı ve mistik bir değer kazanır. Bu kavramlaştırmada, sıradan birey kendi deneyimini Sufinin deneyimi ile eşleştirmekte, yaşadığı olumsuzlukları amaçlı ve değerli bir deneyim olarak görmektedir. Ancak sıradan bireyin acılı deneyimi ile Sufinin deneyimi arasında önemli bir fark vardır: sıradan birey için herhangi bir rahatsızlık bile çile ile kavramlaştırılabilir, tıpkı popüler şarkı sözlerinde olduğu gibi:

(18) *Bitsin* artık bu *çile*

Çekemem bile bile.

Sen ne söylersen söyle

Bu hayat geçmez böyle

Sıkıntılar ve acılarla dolu bir yaşam dayanma gücü gerektirir. Diğer bir deyişle, istenmeyen durumlara karşı kişi hazırlıklı olmalı, gerektiğinde katlanabilme gücünü kendisinde bulmalıdır. Kişinin gerek duyduğu bu karşı güç *sabır*dır. Bir blog yazarının (19) ve bir üniversite öğrencisinin (20) kullanımlarında görüldüğü gibi yaşamın önümüze koyduğu sınamalar için *sabır* ile gelen gücü dileriz:

(19) *Hayat* benim için *sabır* ve direniştir.

(20) *Hayat* darbe vurur. Her darbesinde yeni bir şey öğretir ve bunu tekrar tekrar sunar. *Hayat* insanın *sabrını* ve varolma *gücünü* sunar.

Yaşamın sınamaları için sabır gücü gereksinimi dile getiren bu kavramlaştırmalar bize Türkçede YAŞAM SABIRDİR kavramsal metaforunu gösterir. YAŞAM ACI ÇEKMEKTİR ve YAŞAM SABIRDİR kavramlaştırmalarında olduğu gibi bu kavramsal metaforların kaynak alanı “doğrudan deneyim” (*first-hand experience*) değil, “kültürel girişimdir” (*cultural mediation*) (MacArthur 2005: 89). Kövecses (2002: 75)’e göre ise kaynak hedefin kökeni olarak davranmakta, hedefin kültürel temelini oluşturmaktadır. Türkçedeki kavramlaştırmalarda, ortaçağ Anadolu Sufi geleneğini, yaşam metaforlarının kültürel kaynaklarını oluşturmaktadır.

Yaşam kavramlaştırmasında etkisi olan acı çekme ve sabır metaforlarının güncel yaşam yolculuğunda nasıl görüldüğüne bakabiliriz. Türk bireylerin idealleştirilmiş bilişsel modellerinde, kişinin yaşam yolculuğu Tanrıya ulaşmak amacıyla yapılan bir yolculuktan çok daha fazla önceden çizilmiş bir yol olarak görülmektedir. İster istenen olsun ister istenmeyen olsun kişinin tüm deneyimlerinin Tanrı önceden belirler. Yaşam izleyeceği yolun yönü üzerinde bireyin hemen hemen hiçbir etkisi, gücü yoktur. Ne olacaksa olur ve kişi buna dayanmalıdır, Tanrı ne eylese iyi eyle, Allah yazdıysa olur sık kullanımı olan yaşam deneyimini bütüncül bir nedensellikte dile getirme biçimleridir. Bir öğrenci, yaşamı nasıl görüyorsun sorusuna şu yanıtı vermiştir:

(21) *Hayat* tesadüflere dayanır. *İnsanın üzerinde pek kontrolü olmadığı* bir kavramdır.

İstenmeyen, sıkıntı veren tüm deneyimlerin nedeni yüce otoritenin kişi sınaması ile ilgilidir. İyi bir kul öbür tarafta ödüllendirilecektir; bu dünya geçicidir ve ölümlüdür. Sıradan bir insan için önemi yoktur. Sizce yaşamın anlamı nedir? sorusuna genç üniversite öğrencilerinin verdikleri yanıtlar açıklayıcıdır:

(22) Benim için *hayat* kavramı *fani olmayı* ifade ediyor.

(23) İnsan *hayatı gelip geçici*; bir gün varsın diğer gün yoksun.

Yaşam yolculuğu bir gün sona erecek, sınavları güce dayanarak geçenler öbür dünyada cennete gideceklerdir. Bu yolculukta *sabır* kişinin sınamalarda gerek duyacağı güçtür ve onu doğru yolda tutup hedefine ilerlemesini sağlayacaktır. Türkçede yaşam yolculuğunun genel bir kavramlaştırması olan kullanım örneğini yine bir öğrencinin yanıtında görüyoruz:

(24) *Hayat zorluklar ve engellerle dolu bir yol. Hayatın her anında sınav oluyorsun. Bana göre, hayat zorluklara göğüs germektir, sabırlı olmak ve tam zamanında doğru karar vermektir.*

Özetlemek gerekirse, Türk kültüründe, genel bir tanımlama ile, yaşam kavramlaştırmasını YAŞAM ACILI SABIRLA YAPILAN BİR YOLCULUKTUR kavramsal metaforu aktarmaktadır. Bu kavramsal metafor daha genel bir üst metafor olarak düşünülebilir; yaşam kavramlaştırmasında kaynak olan acı ve sabır bileşenlerini kapsamaktadır. Alan öğeleri arasında aşağıdaki gibi bir eşleme görebiliriz:

Yaşam	→	Yolculuk
Yolcu	→	Acı çeken
Yolcunun hedefi	→	Öte dünyada cennet
Yoldaki engeller	→	Yol boyunca sınama ile gelen zorluklar
Alınan mesafe	→	Sonu cennete varan mesafe

## 6. SANA GEREKEN TEK ŞEY: AHLAK GÜCÜ

Lakoff ve Johnson (1999: 290)'a göre “bilişsel bilinçaltı çoğunlukla ahlaki değerlerimizi ileten, onlar üzere akıl yürütmeyi sağlayan ve bu değerleri kavramlaştıran kapsamlı kavramsal eşleşmelerden oluşur. Soyut ahlak kavramlarımızın tamamı metaforlar ile yapılandırılır.”

KMK çözümlemesinde ahlak kişinin refahı ve huzuru (*well-being*) olarak kavranmaktadır, soyut ahlak kavramsal metaforları kuran “bedenlerimiz ve toplumsal etkileşimimizin doğasıdır”. Ahlak kavramlaştırmasının kaynak alanında insanın refahı ve mutluluğu ve onu oluşturan, *sağlık, güç, denge, korunma, bakım* gibi bir dizi birleşen vardır.

Kişinin refahı kavramlaştırmasına dayanan ahlak kavramsal metaforunda kişisel refahın artışı bir kazanç, azalması ise bir bedel ya da kayıp olarak yorumlanır. Dolayısıyla REFAH SAĞLIKTIR kavramsal metaforu diğer metaforlarla birlikte farklı *ahlak muhasebesi şemasından* Ahlak Muhasebesi Metaforunun türetirler (Johnson, 1996).

Günümüz Türkçesinde İngilizcede ahlak metaforu kavramlaştırmasında kullanılan öğelerin tam karşılıklarını bulabiliriz. Tıpkı İngilizcede olduğu gibi, ahlak kavramsal metaforları muhasebe şemasında temellenir. Bu da beklendik bir

durumdur, Lakoff ve Johnson (1999: 325) temel ahlak kavramları ahlakla bağıntılı deneyimlerden gelmektedir ve dolayısıyla “uzun sürelerde ve farklı kültürlerde görece kalıcıdır”. Ancak yine belirttikleri gibi, farklı kültürlerin temel ahlak metaforlarını vurguları ve geliştirme biçimleri farklılıklar gösterebilir. Bizim çalışmamız açısından da altı çizilmesi gereken, bireyci (*individualist*) ve paylaşımcı (*collectivist*) kültür değerleri arasındaki farklılıkların ahlak metaforlarının öncüllerinde görülecek farklılıklara kaynaklık edeceğidir.

Ödül ve Ceza temel şeması, ahlak muhasebesi metaforunu kullanır ve karmaşık inanç dizgesinde görülür. Ödül-Ceza şemasında, diğer kişi üzerinden yetkisi olan bir güç vardır ve bu yapıda ödül bir karşılık (*reciprocation*) ceza ise güç tarafından gelen bir tür bedel ödetme (*retribution*) olarak değerlendirilir (Lakoff 1996). Din bağlamında bu ilişki Eski Ahitte Adem ve Havva'nın cezalandırılmasında görülür. Kavramlaştırmada yasak meyveyi yemek, baştan çıkarılmak, borç-ödeme ilkesine aykırı davranmak demektir.

Ödül ile ilgili, Tanrının yetkisine boyun eğen ve ahlaklı bir yaşam sürenler için yaratanın sunduğu ödülleri aktaran çok sayıda anlatım vardır. Ödül genellikle sabırlı olanın hakkıdır, onlara verilir. Kuranda *sabır* kavramına çok büyük önem verilir:

(25) İşte onlar, *sabretmelerine* karşılık cennetin yüksek makamlarıyla mükafatlandırılacaklar ve orada esenlik dileği ve selamla karşılanacaklardır. *Furkan Suresi* (75)

Sabır kavramının önemini vurgulayan en belirgin örneklerden birinde ise Peygamber bile *sabırlı* olma konusunda uyarılır:

(26) Ey Muhammed! *sabret*. Allah'ın va'di şüphesiz gerçektir. Mümin Suresi (55)

Ey Muhammed! Onların söylediklerine karşı *sabret*. (Sad Suresi (17)

(Ey Muhammed!) Sen güzel bir şekilde *sabret*. (Mearic Suresi (5)

Charteris-Black (2004) Kuran ve İncil arasında gözlediği kimi temel farklılıklara değinir. İncile oranla Kuran daha öğretici (*didactic*) bir metindir ve böylece kavramsal metaforları daha çok kullanır. Kabul edilebilir ve edilemez bir dizi davranışı sayar, düzenleyici ilkeleri sıralar ve sıkça ruhsal ve toplumsal etkinlikler için yönlendiricidir. İnançlı kişi yaşamakta olduğundan çok ileride öte dünyada yaşayacaklarına odaklanmalıdır. Sıklıkla, temel ilkelere uyanlara ve uymayanlara ödül ve ceza hatırlatılır. Ancak yine Charteris-Black'in belirttiği

gibi, ödül ve ceza ile ilgili anlatımlar öbür dünyanın düzenlatımlı betimlemeleri mi yoksa metafor kavramlaştırmaları mı, tartışmalıdır.

Her ne kadar Kuran öğretici ilkeler ve kavramsallaştırmalar içerse de daha sonraki yüzyıllarda farklı yorumlamalar, Kuranda sayılan etkinliklerinin uygulamasında çok farklı açıklamalar getirmiştir. İslam dini farklı toplumlar tarafından kabul edildikçe, Kuran'ın dile getirdiği yönlendirici ilkeler farklı kültürler tarafından değişik biçimlerde yorumlanmıştır. Anayurtları olan Orta Asya'da şaman inancını benimseyen Türk toplumları İslam ile Fars kültürü aracılığıyla tanışmışlar, böylece öncelikli olarak İslam'ın Fars yorumu ile karşılaşmışlardır. Yeni inançlarına Türkler, Mevlevilik, Bektaşilik benzeri sonuçları olan değişik mistik yorumları katmışlardır. Günümüzde dilde bulunan çok sayıdaki deyim ve kalıp anlatımlarda yaşayan kavramsal metaforlar Türk toplumlarının bu özgül tarihsel ve kültürel deneyimlerinden kaynaklanmaktadır. Temel dini kitapta bulanandan çok daha fazla metaforun inanç pratiklerinde bulunmasının nedeni bu yeni inancın ilkelerinin kültürde varolanlar temelinde kavramlaştırılmasıdır. Sıradanlaşmış, sık kullanılan çok sayıdaki geleneksel anlatımlarda *sabırla* davrananı, *sabırlı* olanı bekleyen ödüller hatırlatılır:

- (27) Allah *sabırlı* kulunu sever.
- (28) *Sabır* acıdır, meyvesi tatlıdır.
- (29) *Sabırla* koruk helva olur, dut yaprağı atlas.
- (30) *Sabreden* derviş, muradına ermiş.
- (31) *Sabreyle* işine, hayır gelsin başına.
- (32) *Sabrın* sonu selamettir.

Tek tanrılı dinlerde en yüce güç Tanrıdır. Ödül-Ceza şemasında, kimin ödüllendirileceğine, kimin cezalandırılacağına yüce güç karar verir. Ahlaklı bir yaşam Tanrının emirlerine uymakla olur. Böyle bir hayat basit görünse de “zayıf” bir canlı olan insan için kolay değildir. İnsanı Tanrı yolundan ayırmak isteyen şeytan vardır ve sürekli olarak bunu yapar. Ayrıca nefsin istekleri de vardır. Tüm bu baştan çıkarmalara karşı koyabilmek, direnebilmek için insana ahlak gücü (*moral strength*) gerekir ve bu güç insanda doğuştan yoktur, zorlu çabalar ile oluşturulur.

Tanrının emirlerine uyan, *sabır* sahibi olan ve *sabırla* Tanrının çizdiği yolda ilerleyenler ödüllendirilir. Ahlak gücü kavramsallaştırmasında *sabır* ve *çile* arasındaki ince ilişki daha belirginleşir. Kısaca, ahlak gücü *sabır* demektir ve ahlak gücünü geliştirebilmek ise ancak *çile* deneyimleri ile olabilir.

Lakoff ve Johnson (1999)'a göre, irade gücü (*strength of will*) ahlaklı bir yaşam için temel koşuldur. Ahlak gücü ahlak dizgesinin merkezinde yer alır ve yalnızca dimdik ve ahlak açısından dengeli bir duruşu gereken güç için değil aynı zamanda, şeytani güçlere karşı koyabilmek, direnebilmek için gereken gücü için de gereklidir. Halk anlatımıyla “zahmet olmadan rahmet olmaz” (no pain no gain) kavramlaştırması özdenetimi ve nefsi yadsımayı anlatmaktadır. *Çile* tam da bu amaçla Sufi pratiğinin yapmak istediği işi karşılamaktadır. Yaşamdan kendini soyutlama, inzivaya çekilme, acı ve sıkıntılar çekme kişinin gereksinim duyacağı ahlak gücünü geliştirme amaçlıdır ve bir cezadan çok başarıya olarak kavramlaştırılır.

Ahlak gücü metaforunun eşleşmeleri aşağıdaki gibidir:

SABIR AHLAK GÜCÜDÜR

İyi insan olmak	→	Sabırlı olmak
Kötü insan olmak	→	Sabırsız olmak
Denge bozan güç	→	Sınayan karşı güçler
Direnme gücü	→	Ahlak erdemi (sabır)

Ahlak gücü sabır olarak kavramlaştırmasında, inananları baştan çıkaracak iç ve dış güçlere karşı koymalarını sağlayan güç olmaktadır.

- (33) Ey iman edenler! *sabrederek* ve namaz kılarak Allah'tan yardım dileyin. Şüphe yok ki Allah *sabredenlerle* beraberdir. (Bakara Suresi, 153)
- (34) ... sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek deneriz. *sabredenleri* müjdele. (Bakara Suresi, 155)
- (35) Sizi birbiriniz için *imtahan* aracı kıldık. (Bakalım) *sabredecek* misiniz? (Furkan Suresi, 20)
- (36) Rabbinin rızasına ermek için *sabret*. (Müddessir Suresi, 7)

Kendisini yoldan çıkarmaya çalışan bu iç ve dış kötü güçlere karşı koyabilmek için inananlar kimi durumlarda, kendisini güçsüz hissettiği anlarda Tanrıdan destek ister:

(37) Tanrım bana *sabır gücü* ver.

(38) Tanrım bana *dayanma gücü* ver.

Sabır, direnme gücü tükendiğinde ise doğrudan bu gücü ister:

(39) Tanrım bana *sabır* ver.

Şeytani güçlere karşı koyabilmek, direnebilmek ancak *sabır* ile olur:

(40) *Sabırla* direndi.

(41) *Sabırla* katlandı.

(42) *Sabretti*.

Öte yandan Türkçede ahlak dengesini bozan güçler yalnızca şeytani güçler değildir. Tanrı kişi sınamak için ona karşıt güç uygulayabilir. Yaşamın tek amacı bu dünyada sınanmak olduğu için bu sınamalar acılı deneyimler, bir diğer deyişle çile biçiminde olur ve inanan bu acı veren sınamalardan başarı ile çıkabilmek için sabır göstermelidir. Hiç kimse Eyyüp Peygamber kadar acıyla sınanmamıştır; Eyyüp Peygamber çektiği acıların Tanrıdan geldiğini bilir ve sabırla katlanır. Türkçenin gelenekselleşmiş kalıp anlatımlarında bu kavramlaştırmayı görürüz:

(43) Eyyüp *sabrı*

(44) Peygamber *sabrı*

(45) Derviş *sabrı*

Oğlunu yitiren Eyyüp Peygamber ahlaklı duruşunu bozmaz, kendisinin sınındığı acılara sabırla dayanır. Türkçenin sevdiğini yitiren insanlar için kullanılan bir kalıp anlatımı bunu dile getirir:

(46) Allah kalanlara *sabır* versin.

## 7. AZ GÜÇ, ÇOK DUYGU

Lakoff ve Johnson (1999)'da ahlak gücü metaforunun büyük ölçüde insanın iç düşmanları ile ilgili olduğu belirtilir. Kişi içindeki kendisini baştan çıkaracak bu iç güçlere direnebilmeli, irade gücünü geliştirmelidir. Benlik üzerinde tam bir denetim sağlanmalı, arzu ve ihtirasların kaynağı sayılan beden üzerinde denetim için gereken güç bulunmalıdır. Bu bağlamda ÖFKE, kişinin özdenetimini tehdit eden bir iç şeytan olarak kavramlaştırılır.

Ahlak kavramlaştırmaları anlamak için güç dinamiklerini bu alana uygulayan Kövecses (2006) iki belirgin güç olduğunu saptar: insana saldıran bir fiziksel güç olarak şeytan, buna karşı direnen bir güç olarak ise ahlak gücü.

Kaynak alana baktığımızda, bir etki yaratmak için eyleme geçmeye zorlayan fiziksel bir güç, karşısında ise eyleme geçmeme, olduğu gibi kalmaya çalışan insan bedeni vardır. Ahlak alanında bu iki güç (iç ve dış şeytanlar ve kişinin

benliği) birbirleri ile etkileşime girerler. Şeytani güç benliği harekete geçmeye zorlar, benlik ise denetimini korumak için direnir. Benlik ahlak durumunda değişikliğe direnirken duygu durumunda bir değişiklik yaşar. Böyle bir çekişmede, eğer ahlak gücü az ise, şeytana teslim olur kişi.

İngilizce-İspanyolca karşılaştırmalı kavramsal metafor çalışması yapan Soriano (2003, 304) karşı güç/denetleyen kavramlaştırmasında özel bir birleşenini olan ÖFKE ŞEYTANDIR (ANGER IS DEVIL) kavramsal metaforunu inceler. İyelik/sahiplik kavramlaştırmasının bir yansıması olarak ŞEYTANI SAHİPLİK (DIABOLIC POSSESSION) metaforunun İspanyolcada son derece üretken olduğunu tartışır. Türkçenin öfke duygusunu kavramlaştırmada kullandığını metaforlara baktığımızda, benzer bir anlatım çeşitliliğini ve türlerini görebiliyoruz. Şeytani güçlere teslim olmak, karşıt güce yenilmek ve denetimi yitirmek oldukça açık bir kavramlaştırma ile aktarılır:

- (47) *Cinlenmek/cini tutmak.*
- (48) *Cin ifrit olmak.*
- (49) *Cinleri ayağa kalkmak.*
- (50) *Cinleri başına toplanmak/üşüşmek*

Türkçenin kavramsal metaforlarında vurgunun şeytani güçlerde çok yaşanan dengeyi bozucu olumsuz duygunun yoğunluğu üzerinde olduğunu söyleyebiliriz. Şeytana yenilen kişi çok öfkelidir, şeytanın denetimine girmiştir ve hatta inancını yitirmiştir:

- (51) *Dinden imandan çıkmak*
- (52) *Sen şeytana uyma!*

Bir dizi sık kullanılan öfke kavramsal metaforları ise duyguyu özdenetiminin yitirilmesi olarak dile getirmektedir. Sahip olunan ancak yitirilen sabırdır ve sabrını yitiren kişi çileden çıkar:

- (53) a. *Çileden çıktım.*  
b. *Beni çileden çıkardı.*
- (54) a. *Sabrım taşı.*  
b. *Sabrımı taşırdı.*

Duygu kavramlaştırmalarındaki kullanımlarında çile ve sabır denetimin kaybedilmesi sonucu ortaya çıkan duygu durumu gösterirler. Bu iki önemli

kavram diğer duyguların kavramlaştırılmasında da kullanılıyor olsa da çoğunlukla hedefte öfke duygusu vardır.

Dervişin *çile çekmek* için girdiği hücrelerinden, belirlenen zamandan (40 gün) önce dayanamayıp çıktığı durumlar olmuştur. *Çileden çıkmak* ya da daha az bilinen *çileyi kırmak* olarak dile getirilen bu durum utanç vericidir ve derviş yeniden en başından tekrar başlamak zorundadır. Sufi uygulamasının dışına gündelik yaşama taşındığında, *çileden çıkmak* benzer bir utanç verici durumu, zorluklara gerektiği gibi katlanamamak, özdenetimi koruyamamak, denetim dışına çıkmak olarak kavramlaştırılır. Ahlak gücü yetersiz olduğunda iç ya da dış şeytani güçlere kişi teslim olur, karşı koyamaz ve yenilir. Ettirgen biçim, *çileden çıkar*, daha çok dış şeytani gücü, *çileden çıktım* biçimi ise daha çok iç şeytani gücü kavramlaştırır.

Yaygın kullanımı olan bir ÖFKE metaforunda, Türkçede öfke genellikle sıvı besinlerin saklandığı bir küp içerisindeki sıvı olarak kavramlaştırılır (Aksan, 2006). Bu kullanım temelinde baktığımızda, *sabır* iki tür kap ile doğrudan ilgilidir: *sabır küpü* ve *sabır taşı* (ya da daha az görülen *sabır çanağı*). Tüm bu kap kavramlaştırmalarında kabın içindeki sıvıdır:

(55) Hepimiz *sabır küpü* olduk.

(56) *Sabır taşı* çatladı.

(57) *Sabır çanağı* taşmış.

Yukarıdaki kavramsal metaforlarda kişinin karşı güçler tarafından baskı altına aldığını ve *sabır*la katlandığını görüyoruz. Kabın ağzına kadar dolu olması kavramlaştırmasının Türkçede karşılığının sıvının kabından taşması olduğu anlaşılmaktadır. Tek bir olay değil ancak birden fazla, bireyi olumsuz etkilenen olay gerçekleşmiş ve bunlar uzunca bir süredir devam etmektedir. Kültürel kodlar bu deneyimde, kişiye *sabır*la beklemesini, son ana kadar dayanmasını öğütler. Son olay artık son noktasına kadar dolan kaba eklenen, kabın artık alamayacağı son sıvı damlasıdır. Her bir olumsuz olay birer damla olarak zaman içerisinde kapta birikmiş, en son damla ile artık kap taşmıştır.

Türkçenin kültürel modelinde, fiziksel nesnel benlik kabın içeriğini denetleyen kişi olarak kavramlaştırılmaktadır:

#### FİZİKSEL NESNE BENLİĞİ KAPTIR

Birey	→	Özne
Fiziksel Nesne	→	Kap ( <i>küp, taş, çanak</i> )

Denetim	→	Kaptaki ( <i>küp, taş, çanak</i> ) sıvının özne tarafından denetimi
Denetimin yitirilmesi	→	Kaptaki ( <i>küp, taş, çanak</i> ) sıvının özne tarafından denetlenememesi

Bir zamanlar sahip olunan nesnenin yitirilmesi, öfke duygusu kavramlaştırmasında yine *sabır* ile dile getirilir:

(58) Sabrımı *yitirdim*.

(59) Sonunda sabrım *tükendi*.

#### BENLİK DENETİMİ SABİR SAHİBİ OLMAKTIR

Birey	→	Özne
Fiziksel Nesne	→	Benlik
Sahip olunan	→	<i>Sabır</i>
Sahip olunanın yitimi	→	<i>Sabır</i> yitimi

Romantik ilişki deneyimi de Türkçede acı çekmek olarak kavramlaştırılır. Türkçede aşk, bir zorlayıcı karşıt güç olarak görülür ve aşkın yoğunluğu aşığın çektiği acının yoğunluğu ile ölçülür. Aşk duygusunun kavramlaştırılmasında, Türk kültüründe fiziksel ve ruhsal olarak zorlayıcı bir güç olan aşk duygusu karşısında kişi direnmek, karşı koymak yerine bu zorluğu gönüllü olarak kabul eder ve romantik deneyimin doğal bir gerekliliği olarak görür. Türkçenin aşk metaforlarında acı çekmenin kaynak alanda en sık bulunan öge olmasının nedeni bu tür bir kavramlaştırmadır. *Çile çekmek, dert/ızdırap çekmek, perişan olmak, kan ağlamak* olumsuz deneyimlerin dile getirilmesinden çok aşk duygusunun kavramlaştırılmasında karşımıza çıkar (Aksan ve Aksan, 2010):

(60) Aşk *yaşayanların çilesi*.

(61) Aşk *acının sana zevk vermesidir*.

(62) Aşk *öyle bir acıdır ki dert sahibi arzueder*.

Anadolu Sufi geleneğinin kutsal aşk kavramlaştırması sıradan romantik bir aşk için bir model olarak görülür. Sufi'nin kutsal aşk yolunda gönüllü olarak deneyimlediği acılar ve sıkıntılar bir Türk aşık için sevgiliye kavuşmak için uzun sürebilecek ruhsal acılara benzer bir biçimde gönüllü olarak katlanması ile özdeşleşir. Türk kültüründe gerçek aşk erişilemez ve acı doludur ancak yine de arzulanır. Sufi şiirinde bulduğumuz çok sayıdaki metaforu güncel aşk

deneyimlerinin anlatımında da buluyoruz. Örneğin, çile başlıklı popüler bir şarkının sözlerinde aşk ve yaşam acı çekme metaforu ile kavramlaştırılmaktadır:

(63) *Bilemem başı sonu nerede*  
*Akarım nehir gibi yine de*  
*Yaşamak inadına ve ille de*  
*Cana vurunca*  
*Çile*  
*Tutamam yeri toz tanesiyim*  
*Bir garip dünya biçaresiyim*  
*Bir kulun deli divanesiyim*  
*Aşka gelince*  
*Çile*  
*Ne rahat bir soluk aldım*  
*Ne huzur buldum*  
*Yine de sevdim bu acı dünyayı*  
*Gitmedim, durdum*  
*Çile*  
*Çile” (Aksu 2005)*

İngilizcede de aşk için acı çekmek protipik olmayan aşk modelinde bulunmaktadır (Kövecses 1988: 74-75). Karşılık verilmeyen ya da yetersiz verilen aşk acı çekmeye neden olur, olumsuz değerlendirilen bir deneyimdir ve İngilizcede AŞK HASTALIKTIR metaforu ile kavramsallaşır (*I suffer terribly from unrequited love; She was sick with love* (Kövecses 1988). Leyla ve Mecnunun aşk öyküsü bize aşk deneyiminin temel kavramlaştırması konusunda ip uçları verir. İlişkiyi onaylamayan aileler yüzünden aşıklar kavuşamaz, bu yüzden çok çileler çeken Mecnun sonunda aklını yitirir. Çölde amaçsızca dolaşır ve dünyevi aşkın yaşattıklarının sonucu olarak ilahi aşka erer.

Türk kültüründe önemli yeri olan soyut *çile* ve *sabır* kavramlarının yine soyut ve karmaşık olan *yaşam*, *ahlak* ve *duygu* kavramlaştırmalarında nasıl yer aldıklarını metaforların dile getirilmesinde sıklıkla kullanılan anlatımlar ile inceledik. Bu iki soyut kavram birbirleri ile karmaşık bağlantılar kurarak bir dizi önemli ve ince ayrımları olan kavramsal metaforun kurduğu bir ağ örgüsü oluştururlar. Aşağıdaki tablo bu ilişkiler ve içermeler ağını özetlemektedir:



## 8. SONUÇ

Karmaşık soyut dizgelerde, tek bir kaynak alanı birden çok farklı hedef alanı ile eşleşebilir. Ruhsal alanın soyut kavramları kültürlerin bilinçaltında yüzyıllar boyunca yaşamış ve kavramsal metaforlar üzerinde uzun süren bir etki yapmıştır. Anadolu Sufi geleneğinin düşünsel, ruhsal ve uygulamalı görünümleri yaşam, ahlak ve duygu kavramlaştırmaların belirleyici şemalarındaki etkilerini bu çalışmada inceledik.

*Çile* ve *sabır*, inanç bağlamında üretilen, inanca ilişkin vurguları olan kavramlar olarak Türkçeye alınmışlardır. Yerli karşılıklarının zaman içerisinde dilden

düşmesini sağlamış, kültürel değerlendirmelere sıkı sıkıya yerleşmişlerdir. Bu çalışmada da gösterildiği gibi oldukça eski olmalarına karşın günümüzde hala çok etkin olarak dilde varlıkların sürdürmekte, çok sayıda kavramsal metaforunda canlı olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

#### KAYNAKÇA

- Aksan, M. (2006). The container metaphor in Turkish expressions of anger. *Mersin University Journal of Linguistics and Literature* 3 (2): 103-124.
- Aksan, Y. & Aksan, M. (2010). *A corpus-based analysis of conceptual love metaphors*. Proceedings of the corpus linguistics conference 20-23 July 2009, University of Liverpool.
- Aksan, Y. & Aksan, M. (2012). Armed with patience, suffering an emotion: Conceptualization of LIFE, MORALITY and EMOTION. F. MacArthur et. Al. (Haz.) *Metaphor in Use: Context, culture and communication*, (ss.285-308). Amsterdam: John Benjamins. .
- Aksoy, Ö.A. (1971). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Aksu, S. (2005). *Bahane*. Doğan Müzik Yapım 05/0139.
- Cameron, L. & A. Deignan. (2006). The emergence of metaphor in discourse. *Applied Linguistics* 27(4): 671-690.
- Charteris-Black, J. (2004). *Corpus Approaches to Critical Metaphor Analysis*. London: Palgrave MacMillan.
- Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük*. İstanbul: Ötüken.
- Deignan, A. (2005). *Metaphor and Corpus Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins.
- . (2008). Corpus linguistic data and conceptual metaphor theory. M.S. Zanotto, L. Cameron & M. C. Cavalcanti (Haz). *Confronting Metaphor in Use* (ss.149-162). Amsterdam: John Benjamins.
- Gibbs, R. (1999). Taking metaphor out of our heads and putting it into the cultural world. R. Gibbs & G. Steen (Haz.) *Metaphor in Cognitive Linguistics* (ss.145-166).Amsterdam: John Benjamins.
- Grady, J. (1999). A typology of motivation for conceptual metaphor: Correlation vs. resemblance. R. Gibbs & G. J. Steen (Haz.) *Metaphor in cognitive linguistics* (ss. 79-100). Amsterdam: John Benjamins.
- Jäkel, O. (2002). The invariance hypothesis revisited: The cognitive theory of metaphor applied to religious texts. Erişim adresi: <http://www.metaphrik.de/02/jaekel.htm>.
- Johnson, M. (1987). *The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination and Reason*. Chicago: University of Chicago Press.
- . (1996). How moral psychology changes moral philosophy. L. May, A. Clarke & M. Friedman, (Haz.) *Mind and Morals* (ss. 45-68). Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Koller, V. (2006). Of critical importance: Using electronic text corpora to study metaphor in business and media. A. Stefanowitch & S. Th.Gries (Haz.) *Corpus-Based Approaches to Metaphor and Metonymy* (ss.237-266). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Kövecses, Z. (1988). *The Language of Love: The Semantics of Passion in Conversational English*.Cranbury, NJ:Bucknell University Press.
- . (2000). The scope of metaphor. A. Barcelona (Haz.) *Metaphor and Metonymy at the Crossroads* (ss. 79-92). Berlin: Mouton de Gruyter.
- . (2002). *Metaphor: A Practical Introduction* Oxford: Oxford University Press.

- . (2005). *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- . (2006). *Language, Mind, and Culture: A Practical Introduction*. New York: Oxford University Press.
- Lakoff, G. (1996). *Moral Politics: How Liberals and Conservatives Think*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lakoff, G. & M. Johnson. (1999). *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books.
- Maalej, Z. (2004). Figurative language in anger expressions in Tunisian Arabic: An extended view of embodiment. *Metaphor and Symbol*19 (1): 51-75.
- MacArthur, F. (2005). The competent horseman in a horseless world: Observations on a conventional metaphor in Spanish and English. *Metaphor and Symbol*20 (1): 71-94.
- Pala, İ. (2000). *İki dirhem bir çekirdek*. İstanbul: Kapı Publications.
- Say, B., D. Zeyrek, K. Oflazer& U. Özge. (2002). Development of a corpus and a tree-bank for present-day written Turkish. K. İmer & G. Doğan (Haz) *Current Research in Turkish Linguistics* (ss. 183-192). Magusa: Eastern Mediterranean University.
- Semino, E. (2005). The metaphorical construction of complex domains: The case of speech activity in English. *Metaphor and Symbol*20 (1): 35-70.
- . (2006). A corpus-based study of metaphors for speech activity in British English. A. Stefanowitsh& S. Th.Gries (Haz.) *Corpus-Based Approaches to Metaphor and Metonymy*, (ss.36-62). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Soriano, C. (2003). Some anger metaphors in Spanish and English: A contrastive review. *International Journal of English Studies* 3 (2): 107-122.
- Sözer, V. (2000). *Geniş kapsamlı deyimler sözlüğü*. İstanbul: Epsilon.
- Türkçe Sözlük*. (2005). 10th edition. Ankara: TDK Publications.
- Wensinck, A. J. (1995). Sabır. *Encyclopedia of Islam*, 685-687. Leiden: E.J. Brill.
- Yu, N. (2007). Heart and cognition in Chinese philosophy. *Journal of Cognition and Culture*7: 27-47.



## Kavram Dizini

- acı, 51, 54, 55, 57, 58, 59, 122, 124, 126, 128, 129, 130, 131, 135, 136, 139, 140
- ad, 3, 39, 40, 42, 47, 56, 57, 60, 61, 62, 64, 76, 105, 106, 109, 110, 112, 113, 114, 116, 126
- ad öbekleri, 62, 64, 109
- adbilim, 5, 95, 101
- soyut adlar, 108, 110, 111
- ahlak, 10, 104, 111, 113, 114, 119, 121, 122, 128, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 140, 141
- anlam, 5, 6, 7, 8, 9, 13, 14, 21, 23, 30, 32, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 56, 61, 68, 72, 74, 75, 78, 79, 81, 91, 93, 94, 95, 96, 97, 99, 100, 102, 103, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 118, 119, 120, 123, 124, 125
- anlam alanı, 102, 110, 113, 114, 115, 118, 119
- anlam ilişkileri, 5, 95, 96
- anlam ilkeleri, 93
- temel anlam, 118
- yan anlam, 118
- Anlam
- Sözcük anlamı, 117, 120
- anlambilim
- sözcük anlambilim, 1, 2, 5, 6, 7, 8, 10, 11
- sözcüksel anlambilim, 97, 101
- anlambilimsel, 4, 9, 37, 44, 47, 56, 58, 62, 70, 71, 73, 74, 97, 100, 101
- anlamsal, 5, 9, 37, 39, 41, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 55, 56, 57, 73, 74, 75, 76, 78, 79, 81, 89, 90, 91, 93, 94, 95, 101
- BalkaNet, 77
- biçimbilim, 38, 73
- biçimbilimsel ikileme, 9, 37, 44, 61, 74
- bileşikler, 49
- çift biçimli, 47
- çile
- çile çekmek, 124, 138
- Çile, 56, 119, 121, 124, 126, 128, 135, 139, 140, 142
- çokanlamlılık, 5, 7, 10, 13, 14, 92, 94, 95, 97, 100, 101, 117, 120, 122
- derlem, 1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 13, 14, 15, 16, 20, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 32, 33, 43, 50, 51, 62, 92, 100, 105, 108, 109, 119, 122, 119, 121
- derlem dilbilim, 1, 2, 3, 6, 7, 8, 11, 16
- derlem temelli, 2, 6, 7, 13, 14, 100, 122
- derlem verisi, 7, 108, 119, 121
- dilbilim, 58, 2, 4, 10, 15, 16
- eşanlamlı, 39, 76, 79
- eşdizim, 31, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116
- eşdizimlilikler, 2
- eylem, 10, 39, 40, 43, 68, 72, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 89, 112, 116, 125
- güzel, 10, 22, 41, 54, 87, 88, 91, 92, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 133
- hedef alanlar, 127
- ikileme, 9, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 50, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 63, 72, 73, 74, 75
- ikileme yapısı, 55, 59, 60, 72

karşıt anlamlı, 8, 9, 37, 43, 47, 48,  
49, 50, 51, 53, 54, 70  
kavramlaştırma, 121, 122, 123, 124,  
127, 128, 137  
kavramsal metafor, 58, 129, 131,  
137  
kaynak alan, 10, 119, 120, 128  
KTİ, 37, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56,  
57, 60, 61, 62, 64, 65, 66, 67, 68,  
69, 70, 71, 72, 73, 74  
kültürel, 10, 98, 119, 120, 122, 123,  
125, 128, 130, 134, 138, 142  
küme ilişkisi, 68, 69  
maddebaşı, 9, 13, 20, 21, 22, 23,  
27, 30, 32, 33  
niceleyici, 56, 59, 60, 61, 62, 64,  
65, 66, 67, 68  
prototip, 5, 10, 91, 95, 97, 99, 101,  
102, 117, 118, 119, 120  
sabır, 10, 119, 120, 121, 122, 123,  
125, 126, 127, 128, 130, 131,  
133, 134, 135, 136, 137, 138,  
139, 140, 142

sıfat, 3, 10, 37, 42, 47, 50, 51, 52,  
55, 56, 57, 64, 66, 69, 70, 71, 74,  
76, 91, 102, 104, 105  
sıklık, 2, 4, 7, 9, 10, 13, 14, 15, 16,  
17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26,  
27, 28, 29, 30, 33, 34, 53, 82,  
116, 119  
sözcük ağı, 9, 77  
sözcük listesi, 29, 32  
sözlük, 7, 9, 10, 13, 14, 13, 14, 16,  
17, 20, 21, 22, 23, 24, 27, 28, 34,  
75, 77, 78, 79, 80, 88, 89, 90, 91,  
92, 94, 102, 105, 120, 121, 122  
öğrenci sözlüğü, 24, 30  
sözlükbilim, 9, 13, 16, 94  
sözlükçe, 10, 75, 76, 92, 93, 94  
sözlükselleşme, 21, 22, 50, 56,  
73, 74  
Türkçe Ulusal Derlemi, 2, 6, 9, 10,  
13, 26, 31, 33, 91, 121  
yabancı dil öğretimi, 17  
yayılan ağ, 91, 98, 99, 100, 101,  
118, 120  
Zipf yasası, 17, 36

